

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА
ГРІНЧЕНКА**

СЕТОН ХОЛ УНІВЕРСИТЕТ

**ГРІНЧЕНКО – СЕТОН
МІЖНАРОДНИЙ ЖУРНАЛ МОЛОДИХ
НАУКОВЦІВ**

Видається з 2020 року

Випуск 4

Київ – 2022

УДК 050:004

Рекомендовано до друку кафедрою історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 10 від 8 червня 2022 р.)

Редакційна колегія

Ольга Тарасенко, кандидатка історичних наук, доцентка, доцентка кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна). *Головний редактор.*

Джеймс К. Дейлі, доктор освітніх наук, професор, Департамент освітніх досліджень Коледжу освіти і соціальних послуг Сетон Хол Університету (Нью Джерси, США)

Оксана Салата, докторка історичних наук, професорка, завідувачка кафедри історії Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Натаніель Найт, доктор філософії, професор, завідувач Департаменту історії Сетон Хол Університету (Нью Джерси, США).

Максим Матусевич, доктор філософії, професор історії Департаменту історії Сетон Хол Університету, Директор Програми російських та східноєвропейських досліджень Сетон Хол Університету (Нью Джерси, США).

Олександр Бонь, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Олена Гуменюк, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Руслан Куцик, кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Відповідальний секретар:

Ольга Мусіяченко, викладачка Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, Голова Наукового товариства студентів, магістрантів, аспірантів, молодих вчених Київського університету імені Бориса Грінченка (Київ, Україна).

Засновник і видавець: Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ, пр. Тимошенко, 13 б, ауд. 415 а (кафедра історії України)

Контактний телефон + 38 095570 64 66. E-mail: o.tarasenko@kubg.edu.ua

URL журналу <https://ysqsij.kubg.edu.ua/>

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2022

© Автори статей, 2022

BORYS GRINCHENKO KYIV UNIVERSITY

SETON HALL UNIVERSITY

**YOUNG SCIENTISTS GRINCHENKO – SETON
INTERNATIONAL JOURNAL**

Published from the year 2020

Issue 4

Kyiv – 2022

UDC 050:004

Recommended for publication by the History of Ukraine Department of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University (Protocol № 10 of June 8, 2022).

Editorial Board:

Olha Tarasenko, Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).
Editor in Chief.

James K. Daly, Doctor of Education, Professor, Educational Studies Department, College of Education and Human Services, Seton Hall University (New Jersey, USA).

Oksana Salata, Doctor of Sciences in History, Professor, Chief of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Nathaniel Knight, Ph.D. in History, Professor of History, Chief of Department of History, Seton Hall University. (New Jersey, USA).

Maxim Matusevich, Ph.D. in History, Professor of History, Department of History, Seton Hall University. Director of Russian and East European Studies Program at Seton Hall University (New Jersey, USA).

Oleksandr Bon, Ph.D. in History, Associate Professor, Associate Professor of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Olena Gumeniuk, Ph.D. in History, Associate Professor of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Ruslan Kutsyk, Ph.D. in History, Senior lecturer of History of Ukraine Department, History and Philosophy Faculty, Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Executive Secretary:

Olha Musiiachenko, Chairman of the Scientific Society of Students, Postgraduates, Doctoral Students and Young Scientists of Borys Grinchenko Kyiv University (Kyiv, Ukraine).

Founder and publisher: Borys Grinchenko Kyiv University

Editorial address: Kyiv, Tymoshenko 13 b, 415 a (History of Ukraine Department).

Phone number: + 38 095570 64 66. Email: o.tarasenko@kubg.edu.ua

Website: <https://ysqsij.kubg.edu.ua/>

© Borys Grinchenko Kyiv University, 2022

© Authors of articles, 2022

Зміст

Розділ 1

Дослідження молодих вчених Сетон Хол Університету

<i>Джеймс К. Дейлі.</i> Вступне слово	10
<i>Роздуми: Діедра Уелч, Емілі Валле, Дієго Камачо, Вільфредо Барреа</i>	12
<i>Сью Феррара,</i> Історія, якої не було, але зараз є. Як журналіст може втратити і відновити історію.....	15
<i>Брендон Родрігес.</i> Спільна історія: російсько-українські відносини (1991 – 2014)	20
<i>Мері Грейс Макнамара.</i> Навчання японської молоді бути лояльною та націоналістичною: виховання дітей, фольклор і пропаганда (1939 – 1945) ...	25
<i>Вівіан Йіман.</i> Відновлення старої республіки: кінець комунізму в Латвії.....	30
<i>Натан Йост.</i> Падіння комунізму в Угорщині.....	35
<i>Патрик Курдила.</i> Забуті активісти: Словацький дисидентський рух у Чехословаччині.....	40

Розділ 2

Студії молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка

<i>Ольга Тарасенко.</i> Вступне слово.....	44
<i>Анна Іщук.</i> Виникнення перших жіночих рухів та організацій у США	46
<i>Владислав Шутчкін.</i> Військово-політична співпраця України та Туреччини як складова протидії збройної агресії путінської росії.....	58
<i>Ірина Івахненко.</i> Діяльність Василя Данилевича (1918 – 1936 рр.).....	71
<i>Ярослав Примаченко.</i> Педагогічна та громадська діяльність Василя Ляскоронського	77
<i>Божена Школяк.</i> Життєвий шлях Наталії Полонської – Василенко.....	87
<i>Борис Щерба.</i> Діяльність музеїв в окупованому нацистами Києві в 1941 – 1943 рр.	93
<i>Ніна Джиджора.</i> Використання і стилістика соціолектів і територіальних діалектів в романі Ніши Канако «Сакура».....	104
<i>Олена Казіміренко.</i> Популяризація української історії через проєкти студентів спеціалізації «Графічний дизайн».....	116
<i>Ольга Мусіяченко, Дарина Кучережко.</i> Київ у спогадах Олександра Кошиця: досвід розробки театралізованої екскурсії.....	125
<i>Відомості про авторів</i>	135

Contents

Section 1

Seton Hall University Young Scholars Researches

James K. Daly. Introductory word	10
Reflections: Dieedra Welch, Emily Valle, Diego Camacho, Wilfredo Barrea	12
Sue Ferrara, The Story That Wasn't but Now Is. How a Journalist Can Lose and Recover a Story.....	15
Brandon Rodrigues. A Shared History: Russian-Ukrainian Relations (1991–2014)..	20
Mary Grace McNamara. Teaching Japanese Youth to be Loyal and Nationalist: Children's Education, Folklore, and Propaganda (1939 – 1945)	25
Vivian Yeaman. The Restoration of the Old Republic: The End of Communism in Latvia.....	30
Nathan Yost. Fall of Communism in Hungary	35
Patryk Kurdyla. The Forgotten Activists: Czechoslovakia's Slovakian Dissident Movement.....	40

Section 2

Borys Grinchenko Kyiv University Young Scholars Studies

<i>Olha Tarasenko.</i> Introductory word	44
<i>Anna Ishchuk.</i> The Emergence of the First Women’s Movements and Organizations in the United States of America	46
<i>Vladyslav Shutochkin.</i> Military-political cooperation between Ukraine and Turkey as a component of countering putin’s russian armed aggression	58
<i>Iryna Ivakhnenko.</i> Activities of Vasyl Danylevych (1918 – 1936)	71
<i>Yaroslav Prymachenko.</i> Pedagogical and public activities of Vasyl Lyaskoronsky	77
<i>Bozhena Shkoliak.</i> Life of Natalia Polonska–Vasylenko.....	87
<i>Borys Shcherba.</i> Activities of museums in Nazi-occupied Kyiv in 1941-1943.....	93
<i>Nina Dzhydzhora.</i> The use and stylistics of sociolects and territorial dialects in Nisha Kanaoka's novel “Sakura”	104
<i>Olena Kazimirenko.</i> Popularization of Ukrainian culture through projects of students majoring in “Graphic Design”	116
<i>Olha Musiiachenko, Daryna Kucherezhko.</i> Kyiv in the memoirs of Oleksandr Koshyts: the experience of developing a theatrical tour.....	125
<i>Information about the authors</i>	135

Section 1

Seton Hall University Young Scholars Researches

James K. Daly,

Seton Hall University

Introductory word

This edition of the Young Scientists Grinchenko – Seton International Journal is unlike any of the prior editions. It is being published during the ongoing brutal and unprovoked attack on Ukraine by Russia. *February 24 will be long remembered as the day Vladimir Putin began a war that focused on the destruction of Ukrainian cities and innocent civilians of Ukraine.*

Many Americans have been shocked by the criminal acts unleashed by Russia since they began the war. We at Seton Hall University have been angered, saddened, and yet inspired by the heroic Ukrainian response. Throughout the University, there have been seminars and discussions designed to provide our students with historic context and authentic ‘real-time’ information about the war.

The History Department and the Educational Studies Department of Seton Hall University are the primary sponsors of the Memorandum of Understanding that exists between Borys Grinchenko Kyiv University and Seton Hall University. We have been partners for 14 years, and the Educational Studies Department has supported virtual meetings and activities throughout that time. The results of this partnership have been significant, with students from both institutions presenting at international conferences, and working on a variety of projects (including the website and oral history project The Ukrainian Diaspora). This close relationship makes the struggle of Ukrainians during this war personal. Слава Україні!

On Tuesday, **April 5, 2022**, the War in Ukraine was the topic of **an online meeting “Stand with Ukraine. Students in Wartime: A Virtual Bridge with Kyiv, Ukraine”**.

The session was organized by *Dr. Olha Tarasenko and colleagues and administrators from Borys Grinchenko Kyiv University, along with Dr. Maxim Matusevich, Dr. James Daly, and Dr. Nathaniel Knight from Seton Hall University.*

Well over 100 people attended the April 5th event. Present at the meeting were Seton Hall alumni from several high schools around the country. These former students brought classes of their own students to the session. There were high school students from the Collegiate Charter High School in Los Angeles and two classes of students from the American Art Academy in Chicago. There were also classes attending from the Somerset Hills Regional School District and classes from the Wayne Hills Regional High School, both in New Jersey. In addition, there were reporters present and audience members from as far away as Israel.

Images from the event can be found here: <https://drive.google.com/drive/folders/1jsoT-9nqKP0OUNaYY9Op6X158ogGbovx?usp=sharing>

During the virtual, community-style meeting, four topics were addressed:

1. The real reasons for the Russian invasion of Ukraine;
2. Student life during the war, how re-opening virtually was accomplished, and how it has been working;
3. Testimony – students shared their experiences.

The audience heard from students who had fled their homes and were suddenly refugees, from those who had been sheltering in subways, and those who described the horrors of the shelling and bombing since the invasion began.

4. Students shared their hopes and their beliefs for the future of Ukraine.

The session ended with the playing of the Ukrainian national anthem.

Students from Ukraine shared their stories. These were stories of loss, fear, courage, and determination. Following the session, a common word used to describe reactions to the event was ‘inspiring’. Also inspiring is the determination of our Ukrainian partners to publish this fourth edition of our electronic magazine during this time.

There are non-traditional features in this edition.

Close to one hundred high school students were present at the April 5th, 2022, *virtual meeting* “*Stand with Ukraine. Students in Wartime: A Virtual Bridge with Kyiv, Ukraine*”.

One group of students was from the **Collegiate Charter School of Los Angeles**.

<https://www.collegiatecharterhighschooloflosangeles.org/>.

They were invited to submit their reflections. These reflections from high school students are a new feature for this journal, and they are presented in this issue.

Sue Ferrara, an independent writer, researcher, reporter shared her thoughts about a *virtual bridge* “*Stand with Ukraine. Students in Wartime: A Virtual Bridge with Kyiv, Ukraine*”. Sue wrote because she was moved by the testimony from the Ukrainian students, and her interest in learning how New Jersey schools are addressing the war. She is a member of her local School Board (a group responsible for school policy in each of New Jersey’s school districts). In her article she shares her reactions to the event. She also reports on her disappointment with school leaders. It had been her hope to interview the New Jersey teachers at the event, as well as their students. What she found was that many school leaders are fearful of anything that might be considered controversial or that might raise community corner. These are difficult times in public schools across the State, and indeed the country. Anecdotal evidence supports the concern of many that both self-censorship and censorship of what teachers do and say is significant and growing. Unfortunately, Sue was not able to share the work of New Jersey schools and students with her intended audience.

There are traditional features in this journal from the Seton Hall University students.

Mary Grace McNamara looks at Japan and the role of nationalism, specifically teaching the young to be loyal through education and propaganda in the World War II era.

Four Seton Hall students present papers that address historic issues revolving around the democratic revolutions leading to the fall of the former Soviet Union. The timeliness of these events is evident today.

Nathan Yost examines the fall of Communism in Hungary.

The revolution in Latvia is the focus of the paper by **Vivian Yeaman**.

Patryk Kurdyla presents research on Slovakian dissidents.

Brandon Rodriguez shared a paper exploring Russian and Ukrainian relations since the fall of the former Soviet Union.

Stand with Ukraine. Слава Україні!

Reflections on the April 5, 2022, online meeting “Stand with Ukraine. Students in Wartime: A Virtual Bridge with Kyiv, Ukraine”

Abstract. Below are the reflections of 11th and 12th grade students of the Collegiate Charter High School of Los Angeles, California, USA about the online meeting "Stand with Ukraine". Students during the war: a virtual bridge with Kyiv, Ukraine" with students and teachers of Borys Grinchenko Kyiv University, Ukraine and Seton Hall University, New Jersey, USA, which took place on April 5, 2022.

***Dieedra Welch, 11th Grade,
Collegiate Charter School of Los Angeles
ORCID ID: 0000-0003-2189-8449***

The testimony from the Ukrainian students really helped me gain a better understanding of the situation. Many of the students and professors spoke about how they were alerted about the start of the war and how they felt when they were informed. I remember some people speaking about having to leave their homes early in the morning only to hear missiles fly by.

Hearing them speak about their experiences made me gain a better understanding because it was more personal and detailed. Since it was coming from first-hand experiences, the way the students spoke about the war seemed more genuine and I could further empathize.

Compared to learning about the events in the news where it was more broad and generic. Even though they were in the middle of the war, they said that they were still going to school, which took me back a bit, because it wouldn't be the first thought to continue in my head. However, it was inspiring because they still wanted to continue their education and try to make the best of the situation.

Listening to them just overall made me empathize more with the situation and made it easier for me to relate to their emotions even though I cannot really relate to what they are going through.

I just want to tell them to thank you for sharing.

**Emily Valle, 11th Grade,
Collegiate Charter School of Los Angeles
ORCID ID: 0000-0002-0466-7000**

I believe that the most valuable takeaway from this panel was hearing the personal stories of those who are suffering, but also those students who continue to push forward in their life. I understand that this war continues to harm, kill and destroy homes and yet there are students who continue to strive to create the future they decide, and no Russian is going to stop them.

During the panel, we heard stories of those who knew people who went to the front lines in order to serve their community and gave their lives in battle. There are stories of people who had to care for children when their parents were out trying to survive, and there was one story in particular that stood out to me.

The story of the girl watching over the kids in her neighborhood. Most striking was when a young boy asked “Why were the Russians doing this?” Her response of naming this was nothing but an unneeded and unprovoked act of Russian aggression gave me pause. The fact that a young boy who could have been playing minutes before the attack is now forced to hide and wonder why this is happening to him is just disheartening.

On the news, we may see people running away and hiding in fear, but we can’t always assume how they are feeling at the moment, but by hearing the stories of the people who did and are experiencing the effects of the war, we can better understand the emotional impact that it has created on their lives.

By sharing these personal stories, we can gain a better understanding of their lives and how we should react in order to provide some kind of support. These stories help build our empathy.

In the end, I hope the people in the panel feel proud of what they have accomplished, they were brave enough to share their stories which I am sure is very difficult. Through their bravery, they are continuing to pursue their education, while at the same time holding the burden of educating others on the challenges they are facing. I can only imagine what they are enduring and the burdens they are holding.

**Diego Camacho, 12th Grade,
Collegiate Charter School of Los Angeles
ORCID ID: 0000-0002-4056-536X**

The Russian Federation's invasion of Ukraine, following the months-long buildup of Russian military equipment beyond Ukraine's Eastern borders, precipitated into the first major conflict on European soil since the Balkan wars. This event marks a major turning point in modern European history. With Germany remilitarizing, Finland and Sweden shedding their NATO neutrality, and new conversations on the legacy of Helsinki, Kekkonen-like approaches to European security policy, the geo-political consequences of the 2022 Russian Invasion of Ukraine are permanent.

However, such significant, global events tend to overshadow the individuals most affected by them. Often overlooked are the stories of those at their core, the true human cost of history. Among the overlooked are the students of Ukraine who continue to study despite the complete upheaval of ordinary life at the hands of geo-political machinations out of their control. These students encapsulate an adaptability, resilience, and courage unique to their national burden: the territorial defense of their sovereign, democratic state.

Hearing the testimony of Ukrainian students allows international students like us to better understand the gravity of the situation. Each student has a story unique to them that deserves to be heard as much as the news coverage of the battlefield. Their stories humanize their struggle, and remind us that these types of conflicts – once relinquished to the halls of past European history – should never be the norm again.

It is far too easy to desensitize yourself from international violence when it does not occur at your doorstep. Unlike the people of Ukraine, we can choose to live ignorant of these events. We do not have to worry about bombardment, evacuations, air-raids or bomb shelters. We are not forced to choose between military service or continuing our education. This is why individual Ukrainian voices matter, and why events such as the Ukrainian-student panel are absolutely necessary. They connect us to real human beings. We are forced to come to terms with an uncomfortable truth. Every second that this war goes on – as we live our lives, work and study – human beings suffer.

International support may not end the war, but it may very well define it. That type of support starts in us. We are fortunate to hear the stories of Ukrainians, and through technology, witness a sliver of the struggle they endure. Because of that we have a responsibility to support their struggle for freedom, and most importantly, be informed and aware of what is happening.

By hearing Ukrainian students we can support Ukraine!

***Wilfredo Barrea, 11th Grade,
Collegiate Charter School of Los Angeles
ORCID ID: 0000-0002-1273-9625***

I think the most valuable takeaway from the panel would be building emotional connections with international students and academics through their shared personal experiences. With the 24-hour news cycle, the ability to get consistent updates about difficult topics, whether it be the situation in Ukraine or gun violence in America can sometimes become numbing. I got desensitized to the international topics as I wasn't the one being bombarded with gunfire or hearing the jets roar by.

I specifically remember hearing a personal story of a student explaining how she had just barely escaped her home when just a few minutes later the jets she fled thundered by. Hearing the student's voice change as she was telling the story and explaining how lucky she was to escape was very eye-opening. It seemed that as she got closer to explaining the part of how she barely escaped her emotion increased and to me that touched me more than any news outlet or blog could ever do.

I feel the news focuses more on the attacks than the people who have been attacked. They will describe how thousands of people have been attacked in Ukraine and skip over these people like they are nothing. They will focus more on the weaponry aspect of the attack, but skim over all of these people's lives? These people have all been through tremendous feats and all deserve a platform like a panel.

Being able to be there and hear these stories firsthand is an experience that I can never forget.

Sue Ferrara, Ph.D.,
Independent Writer and Researcher
ORCID ID: 0000-0002-9307-971X

The Story That Wasn't but Now Is

How a Journalist Can Lose and Recover a Story

Abstract. Often journalists receive story assignments that never come to fruition. This narrative recounts the efforts made to tell a story about how New Jersey school districts were addressing the Ukrainian war in classrooms around the state, and why they need to tell that story was so important. That story was never published for the intended audience but is now rewritten for an academic e-publication.

In journalism, we call the opening sentence, or paragraphs, of a news story the lede—pronounced leed. The lede I had prepared for an assigned story about how current events in Ukraine were being addressed in New Jersey public schools read like this:

With strong voices and pragmatic words, students and professors from Borys Grinchenko Kyiv University told their colleagues at Seton Hall University that they would persevere as the unprovoked war with Russia raged on.

“Cities can be under siege for years and still function,” one student said. “Putin thought Ukrainian soldiers would not fight back. Putin believed the war would not last long. Our nation has struggled for centuries not to have Russia take our independence away” said another.

A third student summed up his college experience this way: “I have never seen our nation being more united. And it shows here. We organized ourselves as fast as possible. That’s what we had to do. Businesses keep on working . . . baristas are still making lattes, and students continue to study. I can’t sit and do nothing. I don’t want to lose my future because Putin believes that Ukraine shouldn’t exist.”

These were some of the insights shared by Ukrainians during an April 5, 2022 Google Meet between students and professors from Seton Hall University in New Jersey, and students and professors at Borys Grinchenko Kyiv University in Ukraine. The exchange lasted more than two hours. I was there as a New Jersey school board member asked to write a story about how some New Jersey teachers—graduates of the secondary education program at Seton Hall—were discussing these current events in their social studies classes. But in addition to telling the story of that call, the other impetus for writing the larger piece came from three news stories about what was happening within New Jersey as the war unfolded.

The first news story, my own, looked at one community’s response to the war. The photo for the story showed the opening of the annual St. Patrick’s Day parade where members of the Ancient Order of Hibernians Monsignor Crean Division No. 1 carried both the Irish and Ukrainian flags. That gesture seemed to embody the response from the Hamilton community. (Ferrara, 2022) A second story profiled Vasyl Hrechynsky, a New Jersey public school music teacher during the day, but additionally, the director of the Ukrainian Chorus Dumka of New York. The chorus was asked to perform for the opening of NBC television’s long-running show, *Saturday Night Live*. (SNL, 2022) According to the story, “the song the group performed on *Saturday Night Live* was a prayer for Ukraine that dates back to 1885. It has become the country’s spiritual anthem.” (West, 2022) The third story recounted the harrowing tale of a young Ukrainian girl whose mother was visiting in the United States when the war began. The mother, with the help of friends and family in Ukraine, managed to get her daughter to safety, eventually bringing her to New Jersey. Highlighted in this

story was how this young lady had enrolled in a New Jersey school where students were “communicating with her using Google translator on their smartphones.” (Radel, 2022)

My school board colleagues needed to know these current stories and how those stories nested with the history of Ukrainians in New Jersey.

There are 5,000 elected school board members in New Jersey. Once elected, we become automatic members of the New Jersey School Board Association (NJSBA), an organization established in 1914. (Bamford, 2014, J. Bamford, personal communication, February 3, 2022) NJSBA publishes a magazine titled *School Leader*. The story would have been published there. While we run for election to our seats, we serve as volunteers. By law, we are tasked with hiring and evaluating the district’s superintendent—the equivalent of a college president. We must set a budget each year. And, we establish policies for the students, teachers, and staff in hopes that our schools become safe and productive learning spaces. And while those are the only tasks by law, there are many other things school board members are called to do, including making sure that what is taught in our districts aligns with the State of New Jersey learning standards and the values of our community. Think of learning standards as a syllabus, only instead of applying to one class, the standards apply to student learning from Kindergarten to 12th grade. (NJSBA, 2021)

New Jersey’s Student Learning Standards for Social Studies includes one reference to Ukrainians. Found on page 81 of the 93-page document, the standard reads:

Analyze the motivations, causes, and consequences of the genocides of Armenians, Ukrainians, and Jews in the Holocaust and assess the responses by individuals, groups, and governments and analyze large-scale atrocities including 20th-century massacres in China.

Assess government responses to incidents of ethnic cleansing and genocide.

(State of New Jersey Department of Education, 2020)

This lone standard does a disservice to the rich history of Ukrainian immigration to America; and, it most especially ignores the historical impact of Ukrainian immigrants who settled in New Jersey. So the goal of writing the piece was not just to examine how current events of the war were being discussed in New Jersey classrooms. What I wanted my colleagues to understand was how the war impacted Ukrainian Americans living in New Jersey, and why our districts needed to set the current war into a historical context.

Ukrainian immigrants have called New Jersey home since the late 1800s according to a 1994 article published in a special issue journal for The Center for Migration Studies. (Pawliczko, 1994).

Large-scale immigration of Ukrainians to the United States did not begin until the 1880s; however by the outbreak of World War I, nearly 500,000 Ukrainians had reached America’s shores. The second Ukrainian immigration wave (1920-1939) was much smaller than the earlier wave—only some 15,00 to 20,000. The third or post-World War II wave reached close to 90,000, the majority of whom were persons displaced by the war.

[O]ver 90 percent of Ukrainians arriving in the United States had chosen urban destinations. (Pawliczko, 1994)

Between 1899 to 1914, nearly 30,000 Ukrainians chose to live in New Jersey, the third-highest population in the U.S. behind Pennsylvania (113,204) where Ukrainians were recruited to work in the coal mines; and New York (59,883) where most settled in New York City. (Pawliczko, 1994) In 2022, “there are 65,855 New Jersey residents of Ukrainian heritage, including 21,236 foreign-born people, according to U.S. Census data, which makes up 0.74 percent of New Jersey’s total population.” (O’Connell-Domenech, Vella, 2022) And while they live in New Jersey, they did not leave their heritage behind in Ukraine.

Pawliczko wrote that “Ukrainians always considered the maintenance of their ethnic identity to be of extreme importance.” This led, she said, to Ukrainians choosing to settle together and then “establishing churches, schools, and other organizations.” (Pawliczko, 1994) And that is clearly evident in the state of New Jersey where the Ukrainian communities have worked to establish a quiet, but solid presence—a presence which could easily help support New Jersey public school social studies teachers.

For example, the Ukrainian Orthodox Church of the USA (UOCOFUSA) is located in Somerset, New Jersey, about five miles (8 km) from Rutgers University, New Jersey's flagship state school; it is about 30 miles (48 km) from Seton Hall University. According to the UOCOFUSA website, the headquarters was organized in 1918 “when several already existing parishes and clergy of other Orthodox and Catholic dioceses decided that the Ukrainian population of the USA had reached the level that this distinctive ethnic identity should have its own jurisdiction.”

The expansive site supports several missions on its grounds, including the main administrative headquarters called the Metropolia Center. Also on the grounds are St. Andrew cemetery and St. Andrew Memorial church. The spire on the church is “is dedicated to all who perished in the Stalinist famine of 1932-33.” (Mackin, 2019) The St. Sophia Ukrainian Orthodox Theological Seminary is also located there, as is The Ukrainian History and Education Center, also known as UHEC. This center hosts special exhibits and workshops and is prized for its genealogy outreach programs, including an annual conference. The Nashi Predky Ukrainian genealogy group, which has a closed presence on Facebook, works out of UHEC and boasts a roster of 3,000 people who “share their knowledge and experiences, and in-house resources, such as the genealogy archival collections.” (Mackin, 2019)

Forty-one miles (66 km) southwest of the UOCOFUSA site, one can find the Ukrainian Community of New Jersey or UCNJ which is located in Hamilton, New Jersey, outside of Trenton, the state capital. UCNJ is affiliated with The Ukrainian National Home and Cultural Center which was established in 1968 with the purchase of a historic house, once known as the Bow Hill mansion. Bow Hill originally belonged to William Trent, the founder of Trenton, New Jersey. (Ferrara, 2022). The Ukrainian National Home and Cultural Center is located across the Delaware River, about 33 miles (53 km) from Philadelphia, Pennsylvania, a city that boasts the second-largest Ukrainian community in the United States. (Zucker, 2022) The Home and Cultural Center hosts events and meetings. The UCNJ Facebook page keeps members apprised of happenings in and around the New Jersey/Philadelphia area. Since the start of the war, all of these Ukrainian institutions have been instrumental in fundraising for needs in Ukraine. They all have stories to tell and personally, I think many of those stories should be told in classrooms making studies richer.

But unfortunately, none of my 5,000 colleagues will be privy to the vast Ukrainian history in and around New Jersey, which can be told by many. School board members won't hear stories from New Jersey social studies teachers and their students. They will not read about the April 5th call representing the most important piece of the planned story. Schools no longer need to wait for news programs, videos, movies, or letters from abroad for information. Google Meet, or Zoom, can bring current events into the classroom in real-time with real people. Those 5,000 school board members, many of who voted in their districts to provide every child with a laptop, could have seen the value and wisdom of their collective decision-making. They might have learned what American students—maybe students of Ukrainian descent—thought about the war. The story didn't evaporate due to the lack of effort on my part, or even on the part of a New Jersey social studies teacher who emailed his colleagues asking if they would speak with me. The email message back from this teacher? “Most told me there was no district-level interest in commenting.”

My editor and I were at a loss to explain why participation in the story, which would have highlighted important work and discussions, would be dismissed. My hypothesis? Since the pandemic, New Jersey school districts, like many others around the United States, have come under fire for a series of contentious decisions. These decisions, including the mandating of mask-wearing in schools, did not come from the districts themselves, but from state and federal government officials. But parents don't have access to those officials; they have access to school district superintendents and Board of Education members, so that is where they exert pressure. And currently, in New Jersey, parents are distraught over new curriculum standards for Health and Physical Education. Those standards include what is called the Family Life Curriculum, a euphemism for sex education. The standards include teaching students about "gender and gender role stereotypes." (Carrera, 2020)

And so, the story that was to hopefully become an edifying moment for members of the New Jersey School Board Association—for people charged with helping to make teaching and learning relevant – has instead become an obituary for a lost news story. So the story that wasn't, now is the story for academia.

References

- Bamford, J. (2014, September/October). School Board Service Circa 1914. *School Leader* 45(2) 31. <https://www.njsba.org/news-publications/school-leader/septemberoctober-2014-volume-45-2/school-board-servicecirca-1914/>.
- Carrera, C. (2022, May). NJ school officials reject call to reevaluate sex ed standards passed in 2020. *Chalkbeat*. <https://newark.chalkbeat.org/2022/5/4/23057644/new-jersey-school-board-sex-education-standards-vote-stalled>.
- Ferrara, S. (2022, March). Hamilton Community Shows Support for Besieged Ukraine. *Hamilton Post*. https://www.communitynews.org/towns/hamilton-post/hamilton-community-shows-support-for-besieged-ukraine/article_95cd96a4-b031-11ec-ba63-33cc3a52d074.html.
- Mackin, C. (2019, December). Ukrainian community thrives in Central Jersey. *Courier News and Home News Tribune*. <https://www.mycentraljersey.com/story/news/2019/12/01/ukrainian-community-thrives-central-jersey/4229678002/>.
- NJSBA. (2021) *Fundamentals of School Board Membership*. <https://www.njsba.org/wp-content/uploads/2016/04/fundamentals-of-school-board-membership.pdf>.
- O'Connell-Domenech, A. and Vella, L. (2022, March) Here are the lawmakers that represent the largest Ukrainian communities in the US. *The Hill*. <https://thehill.com/changing-america/respect/equality/599687-here-are-the-lawmakers-that-represent-the-largest-ukrainian/>.
- Pawliczko, A. (1994, January). Ukrainian Immigration: A Study in Ethnic Survival. *Center for Migration Studies Special Issue*. 11(1) 88-110. <https://doi.org/10.1111/j.2050-411X.1994.tb00104.x>.
- Radel, D. (2022, April). 'I was not leaving without her': Ukrainian mom, daughter find refuge in Monmouth Beach. *Asbury Park Press*. <https://www.app.com/story/news/education/in-our-schools/2022/04/07/russia-ukraine-war-refugees-find-safe-haven-monmouth-beach-nj/7272184001/>.
- Saint Sophia Ukrainian Orthodox Seminary. (n.d.) *Home*. Retrieved May 30, 2022. <https://stsuots.edu/>.
- Saturday Night Live (2022, February) Ukraine Cold Open-SNL. https://www.youtube.com/watch?v=IjE4_h0t7qI.

State of New Jersey Department of Education. (2020) New Jersey Student Learning Standards – Social Studies. <https://www.state.nj.us/education/cccs/2020/2020%20NJSLSS-SS.pdf>.

State of New Jersey Department of Education. (2020) New Jersey Student Learning Standards - Comprehensive Health and Physical Education. <https://www.nj.gov/education/cccs/2020/2020%20NJSLSS-CHPE.pdf>.

The Ukrainian History and Education Center. (n.d.) *Home*. Retrieved May 30, 2022. <https://www.ukrhec.org>.

Ukrainian Community of New Jersey-UCNJ. (n.d.) *Home*. [Facebook page]. Facebook. Retrieved May 30, 2022. <https://www.facebook.com/gromada.trenton/>.

Ukrainian Genealogy: Our Ancestors. (n.d.) *Home* [Facebook page]. Facebook. Retrieved May 30, 2022. <https://www.facebook.com/groups/NashiPredky/>.

Ukrainian Home. (n.d.) *Home*. Retrieved May 30, 2022. <https://www.ukrainianhome.com>.

Ukrainian Orthodox Church of the USA. (n.d.). Church History. Retrieved May 30, 2022. <https://uocofusa.org/history>.

West, T. (2022, March) Bayonne teacher thrust into fundraising spotlight as director of Ukrainian chorus that performed on SNL. *Star Ledger*.

<https://www.nj.com/hudson/2022/03/bayonne-music-teacher-thrust-into-fundraising-spotlight-as-director-of-ukrainian-chorus-that-performed-on-snl.html>.

Zucker, N. (2022, February) Ukrainians in Philly area attend rallies, collect donations after Russian invasion. *Philly Voice*. <https://www.phillyvoice.com/philly-ukrainian-community-russian-invasion/>.

UDC 327(477+470)"1991/2014"

Brandon Rodrigues,
Seton Hall University
ORCID ID: 0000-0001-7026-2426

A Shared History: Russian-Ukrainian Relations from 1991 to 2014

Abstract. This work provides background for understanding the complex and close relationship between Russia and Ukraine from the fall of the Soviet Union in 1991 to the Russian annexation of Crimea in 2014. It covers topics such as Ukraine's allocation of an inherited nuclear arsenal, the countries' economic interdependence, the Orange Revolution, and Russia's 2014 annexation of Crimea. The purpose of this work is to shed light on the complicated history of Russia and Ukraine following Russia's full-scale invasion initiated on February 24th, 2022.

Keywords: *Ukraine, international relations, Russian Federation, 1991 – 2014, annexation, the Crimea, Russia's full-scale invasion of Ukraine.*

The Russian – Ukrainian War is, at the time of writing, an ongoing war between Ukraine and Russia beginning in February of 2014. The initial eight years of conflict included the annexation of Crimea by Russia that transpired in early 2014 and, as of 2022, the ensuing war in the Donbas region of Ukraine that started in 2014. As of 2022, the war has displaced millions of people and has seen the death of over 14,000 individuals. ((United Nations, 2022) The conflict escalated after Russia launched a full-scale invasion on February 24, 2022, after months of military build-up around Ukrainian borders. As a result, protests erupted globally including 50 Russian cities. This paper is not an attempt to narrate the events of the war, merely to provide an explanation of the complex relationship between Russia and Ukraine since the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and describe some of the factors leading up to Russia's 2014 annexation of Crimea, and possibly contributing to their eventual full-scale invasion of Ukraine.

The dissolution of the USSR was one of the most globally significant events of the 1990's. To better understand how Ukraine formed and why the USSR dissolved, it would be pertinent to provide some context. In the mid 1980's, the USSR led by Mikhail Gorbachev, found unintended consequences in using the themes *glasnost* and *perestroika* as political slogans. *Perestroika* was Gorbachev's attempt at modernizing Soviet communism. "The Law on Cooperatives" enacted in 1988 was one of the most significant of the economic reforms under Gorbachev's tenure. It permitted collective ownership of businesses in several sectors, imposed high taxes, and implemented employment restrictions. This version was later revised to avoid the discouragement of private-sector activity. His bold reforms eliminated the Ministry of Foreign Trade's monopoly on trade operations, eliminating the bureaucracy of trade ministry organizations. (Schneider, 1989) After years of government repression, his policy of *glasnost* meant the increased openness and transparency in the USSR's institutions and activities. It was the Gorbachev administration's commitment to allowing Soviet citizens to publicly discuss problems and voice their opinions. (Hewett, 1991) These reforms were often regarded as vague and limited. Alexei Simonov, president of the Glasnost Defense Foundation, critiques these reforms, suggesting it was "a tortoise crawling towards Freedom of Speech." (Glasnost Defense Fund Digest, 2022) *Glasnost* allowed both, ethnic and nationalist disaffection to surface leading to social problems receiving wider public attention, and economic reforms following the theme of *perestroika* were insufficient, leaving most elements of the previous communist economy intact.

During the revolutions of 1989, the USSR lost the majority of their allies in Eastern Europe. By 1990, the Soviet government had lost control over economic conditions from various factors such as the low price of natural gases, ongoing war in Afghanistan, and corruption. Tension between Soviet Union and Russian Soviet Federative Socialist Republic (SFSR) authorities became personified between Mikhail Gorbachev and Boris Yeltsin. This began the period known to some as Fall of Communism which resulted in the end of communist rule in Central and Eastern Europe.

Ukraine gained its independence on August 24, 1991, following the dissolution of the USSR; it was formalized with a referendum on the 1st of December. The early histories of Ukraine are marked by the presidencies of Leonid Kravchuk and Leonid Kuchma. This transitional period saw the country attain its independence from Russia, its presidents maintained close ties.

The first major dispute following Ukraine's independence was regarding its nuclear arsenal. Following its departure from the USSR, the country inherited the third largest nuclear stockpile in the world. Granted they obtained physical control of the weapons; they had not inherited operational control of them. The signing of the Budapest Memorandum on Security Assurances in 1994 saw Ukraine pledge to destroy the rest of its nuclear weapons and join the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons. (Solchanyk, 2001)

The second dispute of Ukraine's early years was regarding the fate of the Black Sea Fleet and its operating bases, which included the city of Sevastopol. Upon the dissolution of the USSR, Russia's strategic position in the Black Sea was weakened. Its fleet was degraded as a result of funding cuts, the loss of territory, and the loss of Crimea, which saw the country's assets divided and located on foreign soil. After much deliberation, Presidents Yeltsin and Kravchuk agreed to equally divide the Black Sea Fleet on June 17, 1993, completing the division by the end of 1995. Between pro-Russian separatist groups becoming active in the local politics of Crimea and then – Ukrainian naval officers professing their loyalty to Russia, tensions were significantly increased. (Millie et al., 1995)

The last of the major disputes between Ukraine and Russia in the 1990's was concerning economics and energy supplies as several oil and gas pipelines ran through the country. After the signing of new treaties, Ukraine's gas debt to Russia was paid off by the transfer of nuclear – capable weapons they inherited, such as Tu-160 bombers. (Cabinet of Ministers of Ukraine & Russian Federation, 1999) Ukraine and Russia's economic interdependence complicated matters. Between one third and one half of Ukraine's trade was with the Russian Federation and up to 80% of annually consumed oil and gas came from Russia. On the other hand, Russia came out as the fourth largest investor in the Ukrainian economy, following the United States, the Netherlands, and Germany by 1998. (Molčanov, 2003)

The 2004 Ukrainian presidential election was extremely controversial. During Viktor Yushchenko's electoral campaign, he was poisoned by TCDD dioxin – chemical used in herbicides such as Ancient Orange – where he later implicated Russian involvement in the affair. (Kyiv Post, 2009) November of that year saw the election of Prime Minister Viktor Yanukovich, despite allegations of election fraud by election observers. The following months saw widespread peaceful protests known as the Orange Revolution. After the Supreme Court of Ukraine declared a rerun of the elections, Yushchenko assumed the presidency and Yulia Tymoshenko as prime minister. The Orange Revolution was part of a larger set of 21st-century protests within the former USSR states known as the color revolutions. (Cordesman, 2014)

In 2013, Ukraine decided to pursue an association agreement with the European Union as opposed to the Russian-led Customs Union of Belarus, Kazakhstan, and Russia. (Aslund, 2013) In August 2013, the Russian Custom Service halted imports from Ukraine in an attempt to prevent Ukraine from signing the trade agreement. (Kyiv Post, 2013) A month later, Russia threatened Ukraine with financial catastrophe and the collapse of the state if they followed through on their planned trade agreement with the European Union. Advisor to Russian President Vladimir Putin,

Sergey Glazyv said “Ukrainian authorities make a huge mistake if they think that the Russian reaction will become neutral in a few years from now. This will not happen”. At this point, Russia had already placed restrictions on Ukrainian products and were open to implement additional sanctions if the agreement was signed. (Walker, 2013)

Yanukovych won the 2010 elections, facing backlash 3 years into his tenure after pro-European Union protests took place in response to his decision to not sign the EU-Ukraine Association Agreement. (Guardian, 2010) In contrast, the Ukrainian government built closer ties to Russia and the Eurasian Economic Union. This led to the Euromaidan movement. Following these protests, Yanukovych and parliamentary leaders signed an agreement for early elections before fleeing the capital ahead of his impeachment vote. On February 27, 2014, an interim government was established, and presidential elections were then scheduled. Yanukovych resurfaced in Russia in an attempt to reclaim his spot as acting president of Ukraine. Simultaneously, Russia began its military campaign in Crimea. (Polityuk & Robinson, 2014)

In response to the Ukrainian revolution of 2014 that saw the impeachment of Viktor Yanukovych, protests erupted by groups of ethnic Russians in favor of closer ties, integration with Russia, expanded autonomy, or possibly independence for Crimea. On the 27th of February of 2014, unidentified and masked soldiers seized a number of buildings in Crimea, including airports and the parliament building and raised the Russian flag. Ukraine accused Russia of intervening in Ukraine’s internal affairs, Russia later denied these claims. (Reuters, 2014)

On March 1st, President Vladimir Putin won parliamentary approval to invade Ukraine. Remaining Ukrainian bases and ships were besieged. On March 5th, Russia dismissed their calls to withdraw troops from Crimea. In mid-March, Russia officially recognized Crimea as a sovereign state, beginning its process to formally annex it. On April 15th, the Ukrainian parliament declared Crimea temporarily occupied by Russia. The Russian government then gradually increased their military presence and used their nuclear power to assure the capture of the region. (Reuters, 2014)

The relationship between Ukraine and Russia has been a complex one since both countries gained their independence from the USSR. Their economic interdependence, along with their unpredictable interactions, has created a complicated and shared history. Given Russia’s recent unpredictable actions, launching a full-scale invasion of Ukraine, it is through analyzing the country’s past actions and intentions that we can find possible reasons and motivations in ongoing uncertainty.

References

- Aslund, A. (2013, September). *Policy brief 13-22: Ukraine’s Choice: European Association Agreement or....* Retrieved May 29, 2022, from https://ciaotest.cc.columbia.edu/pbei/iie/0029281/f_0029281_23772.pdf.
- Conflict-related civilian casualties in Ukraine. (2022, January 27). Retrieved May 29, 2022, from https://ukraine.un.org/sites/default/files/2022-02/Conflict-related%20civilian%20casualties%20as%20of%2031%20December%202021%20%28rev%2027%20January%202022%29%20corr%20EN_0.pdf.
- Cordesman, A. (2014, May 28). *Russia and the "Color Revolution"*. Russia and the "Color Revolution" | Center for Strategic and International Studies. Retrieved May 29, 2022, from <https://www.csis.org/analysis/russia-and-%E2%80%9Ccolor-revolution%E2%80%9D>.

- Creator. (1999, October 8). *Agreement between the Government of the Russian Federation and the Cabinet of Ministers of Ukraine on transfer from Ukraine to the Russian Federation heavy Tu-160, Tu-95MS bombers, long-range cruise missiles and equipment*. Офіційний вебпортал парламенту України. Retrieved May 29, 2022, from https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_116#Text.
- Guardian News and Media. (2010, February 8). *Yanukovich set to become president as observers say Ukraine election was fair*. The Guardian. Retrieved May 29, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2010/feb/08/viktor-yanukovich-ukraine-president-election>.
- Hewett, E. (1991, January 1). *Milestones in glasnost and perestroika: Hewett, Edward A: Free download, borrow, and streaming*. Internet Archive. Retrieved May 29, 2022, from <https://archive.org/details/milestonesinglas00edah>.
- Millie, H., Williams, H., Robert Stavins and Halla Hrunn Logadóttir, Maria Robson Morrow | May 18, Robert D. Blackwill | October 17, Blackwill, R. D., Sean M. Lynn-Jones | March 1998, & Lynn-Jones, S. M. (1995, September). *Crimea and the Black Sea Fleet in Russian-Ukrainian relations*. Belfer Center for Science and International Affairs. Retrieved May 29, 2022, from <https://www.belfercenter.org/publication/crimea-and-black-sea-fleet-russian-ukrainian-relations>.
- Molčanov Michail A. (2003). *Political culture and national identity in Russian Ukrainian relations*. Texas A&M Univ. Press.
- Pikayev, A. (n.d.). *NPR 1.3: POST-SOVIET Russia and Ukraine: Who can push the button?* Retrieved May 29, 2022, from <https://www.nonproliferation.org/wp-content/uploads/npr/pikaye13.pdf>.
- Polityuk, P., & Robinson, M. (2014, February 22). *Ukraine parliament removes Yanukovich, who flees Kiev in "coup"*. Reuters. Retrieved May 29, 2022, from <https://www.reuters.com/article/ukraine-crisis-parliament-idINDEEA1L04L20140222?edition-redirect=in>.
- Schneider, R. (1989). *Developments in Soviet Property Law*. Retrieved May 29, 2022, from <https://core.ac.uk/download/pdf/144226366.pdf>.
- Solchanyk, R. (2001). *Ukraine and Russia: The post-soviet transition*. Rowman & Littlefield.
- Study: Dioxin that poisoned Yushchenko made in lab. (2009, August 5). Retrieved May 29, 2022, from <https://www.kyivpost.com/>.
- Thomson Reuters. (2014, March 8). *Timeline: Political crisis in Ukraine and Russia's occupation of Crimea*. Reuters. Retrieved May 29, 2022, from <https://www.reuters.com/article/us-ukraine-crisis-timeline/timeline-political-crisis-in-ukraine-and-russias-occupation-of-crimea-idUSBREA270PO20140308>.
- Ukraine's Employers Federation: Russia's customs service halts all Ukrainian imports. (2013, August 14). Retrieved May 29, 2022, from <https://www.kyivpost.com/>.

Walker, S. (2013, September 22). *Ukraine's EU trade deal will be catastrophic, says Russia*. The Guardian. Retrieved May 29, 2022, from <https://www.theguardian.com/world/2013/sep/22/ukraine-european-union-trade-russia>.

Фонд Защиты гласности. (2022, May 23). Retrieved May 29, 2022, from <http://www.gdf.ru/>.

UDC 37.015.31:172.15]-053.6(=521)

Mary Grace McNamara,
Seton Hall University
ORCID ID: 0000-0001-5972-6082

Teaching Japanese Youth to be Loyal and Nationalist: Children's Education, Folklore, and Propaganda (1939-1945)

Abstract. This paper addresses the propagandistic nature of Japanese education and the meddling of local folklores during the Pacific War Era to influence the mindsets of youths. Cultivating a loyalist mindset in children was a strategy utilized to create future loyalist adults and soldiers.

Keywords: *Japan, Japanese youth, children's education, teaching, propaganda, folklore, Pacific War Era, World War II.*

The Pacific War was a tumultuous turning point for the trajectory of Japanese politics, economics, and culture. Obviously, any powerful entity involved in this conflict utilized propaganda to influence public opinion and mindset. Therefore, influencing and educating children would shape the mindset of future adults, as those children will grow up to be the next teachers, politicians, soldiers, and public workers. The Japanese government pushed for infusing propaganda in children's culture through formal school education and transforming the messages of classic folklore and tales to create a proud, nationalist, ready-to-fight population.

Even before the Pacific War period, Japan had been a warfare state, considering its warring against China from 1894–1895 and from 1931–1945, conflict with Russia from 1904–1905, and its colonizing of Korea¹. As for the Pacific War (1931–1945), Japan had withdrawn from the League of Nations as well as other international agreements, invaded China, and attacked Pearl Harbor. After involving the United States, the Pacific War was marked with “racism, cultural misunderstanding, and sheer mercilessness”². Before their unconditional surrender, the Japanese were known for their severe fighting, devotion to their nation, and Kamikaze mindset. Because of the brutal fighting and violence, there was a massive death toll, and, in 1945 the United States and Allies dropped atomic bombs on Hiroshima and Nagasaki, causing massive amounts of civilian deaths. The Pacific War, and the Japanese attitude toward it, can be understood through their patriotic culture and definition of heroism being synonymous with martyrdom for their country.

In order to breed such a proud, nationalist attitude, the Japanese government had been pushing for formal education to glorify warfare and emphasize self-sacrifice for the state. Therefore, The Ministry of Education, a Japanese government entity, utilized its ability to set curriculum standards to teach children about the value of sacrifice and about disdain for an enemy. Japan's Ministry of Education set a common standard of curricula for the entire country to follow, yet schools had the freedom to interpret those curriculum standards as they found

¹ Brett L. Walker. (2015). *The Pacific War, 1931 – 1945. A Concise History of Japan*, Chapter 13, Cambridge University Press, 240.

² *Ibid*, 240-241.

appropriate “decid[ing] the Courses of Study, provid[ing] the basic framework for curricula, and approv[ing] the textbooks”³. Although there seemed to be freedoms for schools to interpret the curriculum, in practice, all Japanese schools had to follow what was nationally asserted. “Since the use of officially authorized texts in the nation’s schools was mandatory, the government effectively decided the entire content of education for these grades”⁴. Therefore, all the militaristic teachings in schools were purposeful; this government entity wanted children to support the war and be ready to fight as soon as they were old enough.

The indoctrination of patriotism through formal education was amplified during the Pacific War period and can be shown through the integration of militarism into the education system. In turn, this was an investment to foster a mindset in children that could be put into practice as adults. In fact, the Ministry of Education’s “emphasis on militarism in the curriculum, combined with the media’s glorification of war and the government’s suppression of pacifist and liberal views, was a major factor in socializing the great majority of Japanese to support aggression enthusiastically”⁵. The suppression of peaceful and anti-war sentiments increases the effectiveness of efforts to indoctrinate aggressive patriotism. By not allowing peaceful sentiments to receive public attention, it gives the appearance nationally that no one holds those notions. For children and even young adolescents, this has a massive bearing on their mental growth and the ideas they adopt. While growing up, they will never see people supporting peaceful nationalism, which translates to them assuming simply no one practices nationalism in a pacifistic manner. Thus, even children with innately peaceful dispositions will be pulled by the herd mentality into supporting aggressive nationalism. Hence, a huge contributing factor to the readiness of Japanese soldiers to fight and die for their country was how heavily education and media shaped Japan’s nationalistic culture.

For example, elementary-age children would read textbooks and stories infused with militaristic ideologies. In 1938, there were many accounts of language textbooks’ content revolving around the militarist phrases like “army flags”, “Advance!”, “risking death for the empire”, and “submarine”. First through third-grade students would also draw flags “ripped by bullet holes” in these language lessons⁶. Japanese youth were taught about key military jargon, from an early age. In addition, older elementary children “read about Major Tachibana...who ignored the danger and lead his troops under a “hail of enemy bullets”⁷. Within primary education, children were exposed to the stories and folklore of war heroes who were brave and who were martyrs. Therefore, the Ministry of Education was already infusing warlike ideas into the elementary curriculum, defining heroism and deeming what was important knowledge for Japanese youth; thus, setting the tone for society’s definition of valor, bravery, and emphasis on military erudition.

The Ministry of Education also mandated the study of the Kokutai no Hongi in schools. In 1937, the pamphlet was integrated into this national curriculum, proving to be “anti-foreign”,

³ Ikeno, Norio. (December 2005). Citizenship Education. Japan After World War II. *International Journal of Citizenship and Teacher Education*. 1, no. 2.

<https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.514.4400&rep=rep1&type=pdf>.

⁴ Ibid.

⁵ Ienaga, Saburo. (1993). The Glorification of War in Japanese Education. *International Security*. 18, 3, 115.

⁶ Ibid, 121.

⁷ Ibid.

emphasizing “complete loyalty to the Emperor”⁸. The Ministry of Education had enforced this propaganda pamphlet to be taught to children, in order to define a cultural universality in understanding the definition of loyalty and nationalism. In fact, in the *Kokutai no Hongi* there is an entire section entitled “Loyalty and Patriotism”, where it is written that “loyalty means to revere the emperor as [our] pivot to follow him implicitly.... hence, offering our lives for the sake of the emperor...[is] the casting aside of our little selves to live under his august grace enhancing the genuine life of the people of the state....”⁹. Here, the cultural understanding of loyalty and patriotism, in propaganda, and government-enforced education, is that true loyalty is to be a martyr for his or her Emperor for the general welfare of the state.

In addition to education was the utilization of fairytales and children’s stories as propaganda to mobilize fear, influencing children to fear a foreign enemy and to fight against them. The classic Japanese fairytale, “Momotaro”, for example, follows the “Son of a Peach”, who magically is born from peach to be the son of an elderly couple who has no children. By fifteen, he was fabled to be incredibly strong, handsome, and wise, making him the ideal hero for children to embolize in a story. This protagonist declares war on an Island of Devils, located northeast of Japan. Momotaro himself declared that “they are not only very wicked but they are disloyal to our Emperor and disobey his laws”¹⁰. Then, the protagonist gathers a band to fight these devils including a dog, monkey, and bird. After venturing into the sea, they conquered the demons. This illustrates the epitome of Japanese usage of folklore to influence children. As children listen to and read stories, they see themselves in each character they learn of. Japanese characters and figures in stories were deliberately contrived to represent all the things most important to a loyal nationalist and keeping wary of the enemy as well. These stories exhibit characters such as Momotaro that embody the Japanese government’s vision of an ideal citizen which further indoctrinates children into being like their storybook hero and consequently being the citizen the government desired of them.

“Momotaro” or “the Story of the Son of a Peach” might be a childhood fairytale, but it became utilized for a growing militaristic society at war. Although written in the late Muromachi period, the tale had continued to receive modifications and changes in media presentation, in order to consistently have children as its audience. For example, “Momotaro” was published as a children’s book in the Tokugawa period, then hundreds of years later it was screened as a film in 1943 and had a sequel in 1945, where it was utilized for wartime, children’s propaganda. The government had made sure that children were exposed to the story in more than just storybooks.

“Momotaro,” through varying time periods in which the narrative existed, represented a Japan that fought the corrupt, foreign enemy. In 1945, Momotaro wears a Japanese uniform, while attacking Pearl Harbor alongside his animal army¹¹, and in the 1943 film “he leads an army made up of rabbits, dogs, and other domesticated animals (the Japanese) as they train wild

⁸ Beasley, W.G. (1949). *International Affairs* review of *Kokutai No Hongi: Cardinal Principles of the National Entity of Japan*. edited by Robert King Hall, John Owen Gauntlett.

⁹ *Kokutai no hongei* (Fundamentals of our National Polity). (2005). *Sources of Japanese Tradition*, edited by Wm. Theodore de Bary, Carol Gluck, and Arthur L. Tiedemann, New York: Columbia University Press. 968-969, 975.

¹⁰ *Momotaro, or the Story of the Son of a Peach*. 1908. *Japanese Fairytales*, 1-9. Florida Center for Instructional Theory.

¹¹ *Seo, Mitsuyo*. (1945). Momotaro, sacred sailors.

animals like elephants and crocodiles (South Seas islanders) to destroy a devilish enemy (the British) in a battle representing the fall of Singapore”¹². “Momotaro” had been utilized to influence the mindsets of children. In fact, the films helped create a distinctly Japanese identity for wartime children to understand. “It is crucial to recognize that such efforts at identity construction are constantly contravened by and interconnected with otherness”, and in this context, the “otherness” was “the signifying system of the enemy country – the United States”¹³. Although throughout its existence as a tale, Japanese Momotaro fought the foreign “antagonists”, the revival of the folklore to be played on screen made it modern and accessible to children. The purpose of this was to communicate the ideal Japanese identity to children, one where the Japanese are heroic, fighters, and defend their nation and emperor.

Mobilizing popular culture to justify a war effort, has proven effective, especially in influencing the mindset of children. As shown through the evolution of this tale from oral tradition, to written prints, to being published in a children’s book, to becoming a movie, stories can be communicated in any form of media appropriate for the time. Therefore, in World War II, it was a genius of the government to put “Momotaro” on the big screens, depicting the British as the ogres and Japan as Momotaro.

During the Pacific War, Japanese culture was marked by nationalism, where loyalty to the emperor was synonymous with loyalty to the welfare of the state. To create such a universal mindset, formal education, folklore, and media and been utilized to influence the mindsets of children. The Ministry of Education had the ability to heavily saturate the curriculum with military jargon and national loyalty as exhibited in Kokutai no Hongi. Folklore about Major Tachibana and Momotaro showed fearless heroes who fought against the foreign enemy. Even more so, the Pacific War Era was marked by the mobilization of such a mindset, as shown by the propagandistic war films about Momotaro. Overall, children’s media and education were used as mediums to communicate a message to mold mindset and culture. Japanese children in the Pacific War Era were indoctrinated with nationalist values and loyalty to their country.

References

- Brett L. Walker. (2015). The Pacific War, 1931 – 1945. *A Concise History of Japan*, Chapter 13, Cambridge University Press, 240-260.
- Ienaga, Saburo. (1993). The Glorification of War in Japanese Education. *International Security*. 18, 3, pp. 113-133. <https://muse.jhu.edu/article/447091>.
- Ikeno, Norio. (December 2005). Citizenship Education. Japan After World War II. *International Journal of Citizenship and Teacher Education*. 1, no. 2. <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.514.4400&rep=rep1&type=pdf>.

¹² Tierney, Robert. (2010). The Adventures of Momotarō in the South Seas: Folklore, Colonial Policy, Parody. *Tropics of Savagery: The Culture of Japanese Empire in Comparative Frame*. University of California Press, 110-146. www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1pp80q.7.

¹³ Hikari, Hori. (2017). The Dream of Japanese National Animation. *Promiscuous Media: Film and Visual Culture in Imperial Japan, 1926 – 1945*. Cornell University Press, 157.

- Beasley, W.G. (1949). *International Affairs* review of *Kokutai No Hongi*: Cardinal Principles of the National Entity of Japan. edited by Robert King Hall, John Owen Gauntlett.
- Kokutai no hongi (Fundamentals of our National Polity). (2005). *Sources of Japanese Tradition*, edited by Wm. Theodore de Bary, Carol Gluck, and Arthur L. Tiedemann / New York: Columbia University Press, 968-969, 975.
- Momotaro, or the Story of the Son of a Peach. (1908). *Japanese Fairytales*, 1-9. Florida Center for Instructional Theory.
- Seo, Mitsuyo. (1945). Momotaro, sacred sailors.
- Tierney, Robert. (2010). The Adventures of Momotarō in the South Seas: Folklore, Colonial Policy, Parody. *Tropics of Savagery: The Culture of Japanese Empire in Comparative Frame*. University of California Press, 110-146.
www.jstor.org/stable/10.1525/j.ctt1pp80q.7.
- Hikari, Hori. (2017). The Dream of Japanese National Animation. *Promiscuous Media: Film and Visual Culture in Imperial Japan, 1926 – 1945*. Cornell University Press, 157.

UDC 94(474.3):141.82

Vivian Yeaman,
Seton Hall University
ORCID ID: 0000-0003-2815-2930

The Restoration of the Old Republic: The End of Communism in Latvia

Abstract: Three factors that contributed to the fall of the Latvian SSR were Gorbachev's *glasnost* and *perestroika* policies, the ethnonationalist movements that arose in response to decades of Russification, and the failure of the USSR to respond to the independence movements in Latvia. Gorbachev's reforms accelerated a discontent among the Latvian people that had been growing for years, and the response of force by the USSR to largely nonviolent protests gained the protesters notoriety and sympathy in the West. Had the Latvian SSR not been as lenient with their policies on free expression, it likely would have taken longer for these protests to gain traction, and if the USSR had not taken a strong approach to Russification in Latvia, the ethnonationalist movements might not have been as successful among the Latvian population. All this contributed to Latvia successfully declaring independence in 1991 after a coup in the USSR failed to remove Gorbachev from power.

Keywords: *Latvian ethnonationalism, glasnost, Russification, Latvijas Tautas Fronte.*

Beginning around the time of 1988 – 1989, many of the various Soviet Socialist Republics began to push for independence from the USSR. The ways in which this change came about differed from country to country; some attempted to achieve this end peacefully, while others overthrew their governments through more violent means. The dissatisfaction in Latvia with the communist regime began long before 1988, but it accelerated around that time in part because of Mikhail Gorbachev's *glasnost* and *perestroika* policies. Latvia declared its independence in 1990 and they achieved this end mostly through nonviolent demonstrations. They were officially recognized as an independent country by the Soviet Union and by the western nations in 1991¹. There were three major factors that contributed to the downfall of communism in Latvia: Gorbachev's implementation of policies relaxing economic restrictions and restrictions on the press in the Soviet Union, the ethnonationalist movement that arose to reestablish the Republic of Latvia, and the failure of the Soviets to respond to the unsatisfaction of the Latvian people.

One of the biggest factors in the downfall of communism in Latvia was Mikhail Gorbachev's incorporation of the *perestroika* and *glasnost* reforms. Latvia, along with the other Baltic states, had already been given a degree of autonomy by the Kremlin some time ago, and

¹ "Remarks to Representatives of the Baltic States September 11, 1991," *American Reference Library – Primary Source Documents*, January 2001, 1.

therefore things were not as bad there as in the other Soviet socialist republics². By the mid-1980s, Latvia was facing an economic crisis and a growing number of people were becoming dissatisfied with Soviet rule³. There had been several small protests against the regime, all of which had been swiftly put down⁴. Gorbachev's *glasnost* policy relaxed some of the restrictions on speech and the press, and the result of this in Latvia was the formation of several movements for change in Latvia. The two biggest groups advocating for change during this time was the group known as Helsinki-86 which formed in 1986 as the first openly anti-communist organization, and the Popular Front of Latvia, or *Latvijas Tautas Fronte* (LTF), an ethnonationalist group that formed two years later⁵. Members of these groups were initially allowed to voice their concerns to the government of the Latvian SSR, and were allowed to demand some small, mainly symbolic, reforms, such as recognizing the mass deportation of Latvians under Stalin⁶. But after the formation of the LTF, the opposition began to be bolder in their demands for change in Latvia, and it was these movements that would help to bring about the end of the Latvian SSR in 1990⁷. Given that there was already widespread dissatisfaction, it is likely that this ending was unavoidable and would have eventually caused the end of the Latvian SSR without the *glasnost* policies in place. But it is almost certain that Gorbachev's policies accelerated this end. Allowing organizations like the LTF and Helsinki-86 to voice opposition and demand some small changes emboldened them to eventually make bigger demands as well, and it was their demand for the restoration of the old Republic of Latvia that would eventually bring about the downfall of communism in Latvia.

A second big factor in Latvia was the ethnonationalist movement itself. As already mentioned, the LTF was formed as a nationalist movement to return Latvia to a country free of the Soviet Union and ruled by ethnic Latvians⁸. The ethnic population of Latvia had noticeably declined due to the Soviet Union forcing people, mainly from Russia, Belarus, and Ukraine, to move into Latvia⁹. Before the Second World War, Latvians had made up 80% of the population; by 1989 that number was 52%¹⁰. The Soviet's "Russification" policy meant that schools in Latvian taught Russian, articles and literary works were very rarely published in Latvian, and because of this the Latvian people felt that they were on the edge of a cultural extinction¹¹. There was strict control over everything in the culture, even music produced in the country had to be approved and adhere to Soviet guidelines, although foreign music was not outright forbidden, and there was an unofficial market that existed for it in the Baltic states¹². There was also the factor of the Soviets'

² Viola Olga King, "Latvia's Unique Path Toward Independence: The Challenges Associated with the Transition from a Soviet Republic to an Independent State" in *International Social Science Review* 87, no. 3/4 (January 1, 2012), 132.

³ Andrejs Gusachenko and Vineta Kleinberga, "The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990" in *Taltech Journal of European Studies* 11, no. 1 (May 1, 2021), 66.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid., 13.

⁶ E.E. Urazbaev and E.N. Yamalova, "The Ethnopolitical Movement as a Vehicle for Nationalism Institutionalisation in Modern Latvia" in *Baltic Region* 12, no. 2 (June 1, 2020), 57.

⁷ Ibid.

⁸ Andrejs Gusachenko and Vineta Kleinberga, "The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990" in *Taltech Journal of European Studies* 11, no. 1 (May 1, 2021), 67.

⁹ Ibid., 71.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Pekka Gronow and Janis Daugavietis, "Pie laika... Now Is the Time. The Singing Revolution on Latvian Radio and Television" in *Popular Music* 39, no. 2 (May 2020), 273.

harsher stance toward Latvia than the other Baltic states; laws against religion were more strictly enforced, and the party leadership in Latvia was almost entirely composed of ethnic Russians¹³. This was not the case in the neighboring states of Estonia and Lithuania, where there was significantly more representation in the Soviet power structures¹⁴. It is these things which led to the rise of the LTF, and although their initial demands were rather small, by the 1990s their demands had become much bigger. When the Republic of Latvia was restored in 1991, the decision was made to grant citizenship rights only to those who could trace their citizenship back to the old Republic of Latvia established in 1918¹⁵. This was a controversial decision which remains so to this day, as many of the non-Latvians had supported independence from the Soviet Union and were now being left out; although their rights were respected, they were not recognized as citizens of the new Republic of Latvia, which meant they could not vote or own property¹⁶.

Finally, the response of force by the Soviet Union to largely nonviolent movements put the final nail in the coffin for communism in Latvia by turning the sympathies of the Western countries toward them. A nonviolent demonstration, that would later be known as the “Singing Revolution” was organized as being a televised competition that was then turned into a demonstration for the LTF¹⁷. One of the things that they did, for instance, was display the Latvian flag on the logo, which had not yet been legalized¹⁸, and perform songs expressing patriotism and the desire to be free¹⁹. The initial stance of the LTF had been to establish a government that would largely adhere to communist ideals, but would be composed of ethnic Latvians and would allow for the development of Latvian culture²⁰. This was why the Latvian SSR was initially more lenient with them. But when their demands became more for an autonomous republic that would embrace more of the ideals of the old 1918 republic, then the Kremlin responded. The movements of the LTF, as well as the other cultural pushback occurring, was largely nonviolent, so when the Soviet Union responded with force, it shocked the Western countries²¹. The Soviet Union had always taken a slightly harsher stance toward Latvia than the other Baltic republics, and part of the reason for this was that there were several hundred Russian military installations in Latvia housing nearly 56,000 Soviet troops²². In January of 1991, the Soviets forcefully took a television station in Vilnius in Lithuania, resulting in several dead and defensive reactions in the surrounding countries to prepare for similar retaliation from the Kremlin²³. Shootings in Riga shortly after caused the West,

¹³ Viola Olga King, “Latvia’s Unique Path Toward Independence: The Challenges Associated with the Transition from a Soviet Republic to an Independent State” in *International Social Science Review* 87, no. 3/4 (January 1, 2012), 133.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Andrejs Gusachenko and Vineta Kleinberga, “The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990” in *Taltech Journal of European Studies* 11, no. 1 (May 1, 2021), 67.

¹⁶ Ibid., 70-71.

¹⁷ Pekka Gronow and Janis Daugavietis, “Pie laika... Now Is the Time. The Singing Revolution on Latvian Radio and Television” in *Popular Music* 39, no. 2 (May 2020), 284.

¹⁸ Ibid., 283.

¹⁹ Ibid., 283-284.

²⁰ E.E. Urazbaev and E.N. Yamalova, “The Ethnopolitical Movement as a Vehicle for Nationalism Institutionalisation in Modern Latvia” in *Baltic Region* 12, no. 2 (June 1, 2020), 57-58.

²¹ Una Bergmane, “Is This the End of Perestroika?” International Reactions to the Soviet Use of Force in the Baltic Republics in January 1991” in *Journal of Cold War Studies* 22, no. 2 (Spring 2020), 26.

²² Ibid., 133.

²³ Ibid., 32.

particularly the U.S., to respond by putting pressure on the Kremlin to back off in the Baltics²⁴. Una Bergmane writes that “news outlets...compared the events to the Soviet interventions of 1956 and 1968 in Hungary and Czechoslovakia”²⁵. U.S. President George Bush stated his admiration for the people’s peaceful demonstrations and voiced concerns about the Soviet Union’s actions in the Baltic region:

[I]n the face of violence and intimidation, the Baltic peoples and their freely elected leaders have steadfastly refused to answer violence with violence, preferring the path of peace and principle...there’s much reason to be concerned about recent Soviet actions against customs posts in Lithuania and Latvia and the ongoing Soviet occupation of broadcast facilities in Vilnius – acts that are incompatible with the process of peaceful change²⁶.

With the support of the West, the Latvian SSR became the Republic of Latvia after a failed coup against Gorbachev by the hardliners in August 1991 weakened the Soviet Union’s ability to properly respond²⁷. Had the Soviets not responded with force to the peaceful demonstrations in the Baltic region, it is possible that it would have taken longer for communism to fall and for the Soviet Union and the rest of the world to recognize Latvia as an independent republic.

The fall of communism in Latvia had a few contributing factors: the policies of *glasnost* and *perestroika* implemented by Mikhail Gorbachev in the Soviet Union, the ethnonationalist movement in Latvia that arose because of Soviet Russification policy, and the response of the Soviet Union to nonviolent reform movements by use of force that gained sympathy for Latvia among the Western states. Had the Soviet Union and the Latvian SSR not put in place policies that allowed for reform, movements like the LTF would likely not have gained as much support as they did. If it were not for the Russification policy dating back to Joseph Stalin, the people may not have been as adamant for change and as eager to join the movement for independence. And finally, Latvia would probably not have gained as much widespread support in the West if Gorbachev had not responded with force in the Baltic region to nonviolent demonstrations. Previous policy combined with Gorbachev’s attempt to keep the USSR intact culminated in the opposite result: the departure of Latvia and the other Baltic states from communism and the eventual collapse of the Soviet Union altogether.

References

Bergmane, Una. “‘Is This the End of Perestroika?’ International Reactions to the Soviet Use of Force in the Baltic Republics in January 1991”. *Journal of Cold War Studies* 22, no. 2 (Spring 2020): 26-57.

Gronow, Pekka, and Daugavietis, Janis. “Pie laika...Now Is the Time. The Singing Revolution on Latvian Radio and Television”. *Popular Music* 39, no. 2 (May 2020): 270-93.

Gusachenko, Andrejs, and Kleinberga, Vineta. “The Emergence and Restoration of the State: Latvia in 1918 and 1990”. *Taltech Journal of European Studies* 11, no. 1 (May 1, 2021): 55-78.

²⁴ Ibid., 50-51.

²⁵ Ibid., 27.

²⁶ “Remarks on Signing the Baltic Freedom Day Proclamation June 13, 1991”. 2001.

²⁷ Una Bergmane, “‘Is This the End of Perestroika?’ International Reactions to the Soviet Use of Force in the Baltic Republics in January 1991” in *Journal of Cold War Studies* 22, no. 2 (Spring 2020), 55-56.

King, Viola Olga. "Latvia's Unique Path Toward Independence: The Challenges Associated with the Transition from a Soviet Republic to an Independent State". *International Social Science Review* 87, no. 3/4 (January 1, 2012): 127-54.

"Remarks on Signing the Baltic Freedom Day Proclamation June 13, 1991". 2001.

"Remarks to Representatives of the Baltic States September 11, 1991." *American Reference Library – Primary Source Documents*, January 2001, 1.

"Statement on Withdrawal of Russian Forces from Eastern Europe, August 31, 1994". *American Reference Library – Primary Source Documents*, January 2001, 1.

Urazbaev, E.E., and Yamalova, E.N. "The Ethnopolitical Movement as a Vehicle for Nationalism Institutionalisation in Modern Latvia". *Baltic Region* 12, no. 2 (June 1, 2020): 54-69.

UDC 94(439):141.82

*Nathan Yost,
Seton Hall University
ORCID ID: 0000-0003-2756-882X*

Fall of Communism in Hungary

Abstract: In 1956, Hungary's communist leadership, under Imre Nagy, attempted to introduce multi-party elections and remove Hungary from the Soviet sphere of influence. This move did not go over well with the Soviets. They quickly removed Nagy from power, replacing him with hardliner Janos Kadar. Kadar was able to maintain a stable communist regime for more than 3 decades, until 1988. After Soviet reformer Mikhail Gorbachev's rise to power, reform minded communists in Hungary became increasingly prominent. In 1989, they succeeded in organizing a National roundtable with opposition groups within Hungary and free elections were held in late 1989. Hungary's communists were handily defeated. 1990 officially marked the end of communism as Jozsef Antall took power as the first non-communist leader in Hungary in over 40 years.

Keywords: *Hungary, mass movement, student demonstration, defeat of the democratic movement, 1956-1990, the communist regime of Janos Kadar, free elections, late 1989, Jozsef Antall.*

In October 1956, Hungary was one of the first states to attempt to step out from behind the Iron Curtain when a student demonstration evolved into a mass-movement which forced the Soviets to replace the hardline Hungarian leader with a more liberal, reform oriented prime minister. Initially, this reform minded communist leader, Imre Nagy, enjoyed the support of the Soviet Union as he took steps to democratize the nation. In his few weeks of power, Nagy took steps to introduce a pluralistic government, and announced that he was going to remove Hungary from the Warsaw Pact and instead be a neutral power. This announcement was one reform too far for the Soviet Premier, Nikita Khrushchev, and he ordered Soviet tanks to be sent into Hungary to crush the attempted revolution. On November 4, 1956, Soviet tanks rolled into Budapest and crushed the nascent democratic movement, removed Nagy from power and installed the hardliner Janos Kadar as the new Hungarian Prime Minister. As a result of the invasion, around 2000 died and upwards of 200,000 people fled Hungary. Imre Nagy and other reform minded communists were tried and executed in 1958, denounced for their role in the Revolution. Any hope of a democratic movement in Hungary was lost as long as Kadar remained in power. (History.com "Soviets End Hungarian Revolution") (newworldencyclopedia, "Hungarian Revolution of 1956") (Bandow, "Hungarian Revolution and Freedom")

Under Janos Kadar, Hungarians lived relatively good lives. In order to prevent a repeat of the 1956 revolution, Kadar implemented something he referred to as "goulash communism." "Goulash communism" consisted of policies which sought to create a high quality of living and also consisted of economic reforms intended to encourage consumerism. In addition to these reforms, Kadar allowed Hungarians mostly unrestricted international travel and relative

autonomy, allowing Hungarians to be influenced by Western ideas and ideals. His attitude toward dissent in Hungary was simply “who is not against us is with us”, and the Hungarian government began serving its citizens rather than commanding them. Kadar’s implementation of goulash communism allowed the Hungarian people to experience a much higher standard of living than was seen in the rest of the Warsaw Pact, and his regime faced little opposition until the late 1980s as a result. (newworldencyclopedia, “Janos Kadar”) (Nyysönen, “Salami Reconstructed”) (Gelter, “Goulash”)

Beginning in the 1980s, it became evident that Kadar’s economic policies intended to encourage consumerism and revitalize Hungary’s economy had failed. As a result of this failure and the huge debts Kadar incurred in order to run his welfare programs, Hungary’s economy was in ruins. As debts mounted, Hungarians began experiencing rising cost of food and other goods, leading to rising discontent among the populace. The ability of the Hungarians to travel to nations such as Austria further this discontent, as the Hungarian people began comparing their luxuries with those of Austria and began to realize that living in a capitalistic society may be more beneficial than living in a communist one. (Cienciala, “Lecture 19a”)

In 1985, Hungarian dissidents began to be visible, and groups in opposition to the government began to form. By 1988, 22 political groups, and many opposition movements had been formed. At the same time this discontent within Hungary was brewing, a different type of communist leader would rise to power in the Soviet Union, Mikhail Gorbachev. Gorbachev became the Soviet Premier in 1988 and quickly set out on a path of reforms meant to help the economies of the Eastern bloc while allowing them to catch up to the Western nation’s technological developments. In addition to economic reforms, Gorbachev also launched a series of reforms meant to open up and liberalize Russian/communist society, and he began relaxing harsh policies such as censorship. (Cienciala, Lecture 19b)

Gorbachev’s reforms would have a huge impact on Hungary and the fate of its communist regime. His new liberal and economic policies would find a lot of support among the Hungarian populace and younger members of the communist party, who began to call for reforms to Hungarian politics. In 1988, the reform-minded faction within Hungary’s communist party succeeded in pressuring Kadar to retire as Prime Minister, instead giving him the powerless title of Party President while Karoly Grosz became the new Hungarian Prime Minister and General Secretary of the Party on May 22, 1988. In addition to this changing of power, many of the older communists in Hungary who supported Kadar were replaced with younger communists who supported reforms. Grosz immediately attempted to pass reforms which aimed to revitalize the economy and liberalize the nation, however he refused to implement a multi-party system. Grosz’s refusal to implement total political reform caused him to face many challenges from the reform faction within the communist party, primarily from Imre Pozsgay, a reformer who was supported by Gorbachev. (Cienciala, 19b) (Goodman, “Chronology”)

Shortly after Grosz’s rise to power, events began transpiring that would spell the end for communism in Hungary. On June 30, 1988, support for political reform in Hungary became so strong that Grosz appointed Pozsgay as the Minister of State, with special powers for political development. Shortly after, on September 3, the Hungarian Democratic Forum, an opposition group advocating for political reforms and a multi-party system, was formed. As support for radical political reform spread throughout Hungary, Grosz began losing his grasp on power, and on November 24, Miklos Nemeth, a reformer who advocated for a free market economy, would

replace Grosz as Prime Minister, although Grosz would remain in power as Party Leader. (Goodman)

Once Nemeth became Prime Minister, communism in Hungary was on its last legs. In January 1989, the Hungarian parliament passed a law granting people the right to demonstrate freely and to form associations independent of the Hungarian Socialist Workers' Party, provided that the groups register with the government. On February 8, Hungarians received very good news when Gorbachev's advisor, Oleg Bogomolov, stated that "Moscow could accept a neutral Hungary modeled after Austria or Sweden." The Hungarian communist party responded to this announcement quickly, and on February 11, the Central Committee approved the creation of independent political parties and agreed to shift to a multi-party system. On March 15, upwards of 80,000 Hungarians marched through Budapest during a national holiday. Throughout the day, rallies were held by various opposition parties who called for free elections and the withdrawal of Soviet troops. Shortly after this rally, Grosz traveled to Moscow. He would return to Hungary on March 29, and he announced that Gorbachev had agreed to not interfere with the political reforms in Hungary and elsewhere in the Eastern bloc. (Goodman) (Bruszt, "Negotiated Revolution")

Shortly after Grosz's return from Moscow, on April 3 the communist party announced that it would conduct roundtable discussions with 7 opposition groups, including the Hungarian Democratic Forum, which would begin in June. Even before the roundtable negotiations began, the reforming communists in Hungary began to take steps to assert Hungarian independence from the Soviet bloc. On February 14, 1989, the communist party officially announced that they would be removing the communist star from Hungary's flag. On May 2, Hungary removed the barbed wire from its border with Austria, allowing free travel between the two nations and allowing many East Germans to flee across the border to eventually settle in West Germany. On May 21, the reformist faction within the Hungarian Socialist Workers' Party issued a statement calling for Hungarian neutrality and calling for immediate talks between the Hungarian government and opposition groups. Hungary's leaders also tried to deal with the legacy of the 1956 Revolution, with Imre Pozsgay claiming that the Revolution was a "popular uprising" rather than a counter-revolution. Pozsgay also took steps to rehabilitate Nagy and the other Hungarians executed for their roles in the revolution, and Nagy and 4 of his aides would be exhumed from their unmarked graves in order to receive lavish state funerals. (Goodman) (Pelinka, "Decisive Transition but a Revolution?") (Bruszt) (Siekierski, "In Memoriam")

On June 13, a little over a week after Solidarity won a decisive electoral victory over the Polish communists, discussions between the Hungarian communist government and opposition parties would finally begin, with the goal of establishing free elections. The Hungarian communist government was now led by a four-man Presidium, consisting of General Secretary Karoly Grosz, party Chairman Rezso Nyers, Premier Miklos Nemeth, and Minister of the Interior Imre Pozsgay. While Grosz was rather conservative, Nyers, Nemeth, and Pozsgay were all heavily in favor of reforms. In total, 50 chief delegates and around 500 experts met in Budapest over the course of the discussions. (Bruszt) (Goodman) (Grosz, "Interview with Party Presidium")

The roundtable discussions between the communists and opposition parties would last until September. Over the course of the discussions, the opposition groups had grown more popular

both domestically and abroad, especially when, in July 1989, US President George Bush traveled to Hungary to meet with the leaders of the opposition parties. On September 18, the National Roundtable, as the opposition groups referred to themselves, announced that they had finalized negotiations with the communist government. The opposition groups announced that they had agreed to a Presidential election held by the Legislature, and free elections the following year. Backlash from the Alliance of Free Democrats regarding the president being selected by the Legislature led to a referendum in which the people voted that the President should be elected by popular vote. (Goodman) (Bruszt) (Cienciala)

The end of the negotiations with the opposition sealed the fate of the communist party in Hungary. Shortly after the negotiations were finished, the Hungarian Socialist Workers' Party held a congress. On October 7, an overwhelming majority of the delegates present at the congress voted to dissolve the Workers' Party and to instead establish the Hungarian Socialist Party, which was committed to a free market and democratic elections. On October 18, the Hungarian parliament abolished the Hungarian People's Republic and approved a new constitution for the Republic of Hungary, officially changing the country's name and establishing a power presidential position. An ally of Pozsgay, Matyas Szuros, served as acting president until elections were held. On October 19, the communists confirmed that multi-party parliamentary elections were to be held by June 1990, and on October 23, Szuros officially declared Hungary an independent democratic republic. (Goodman) (Cienciala) (Bruszt)

In the elections that followed, the communists would not even attempt to hold onto any seats in parliament. The communists allowed totally free elections, unlike in Poland, of 386 Parliamentary seats. The reform minded communists, led by Pozsgay, had hoped that by allowing negotiations and free elections they may enjoy relative popularity among the populace and experience some success in the election however, in the 1990 election, the communists were swept away. The Hungarian Socialist Party won the fourth highest number of seats, only 33, while the Hungarian Democratic Forum won the largest amount at 164 and the leader of the Hungarian Democratic Forum, Jozsef Antall would go on to become the first non-communist, democratically elected leader of Hungary in over 40 years. (Bruszt) (Goodman)

Due to Hungary's communist party reforming itself into the Hungarian Socialist Party, the party is still active in Hungarian politics. This situation is rather unique as many former communist regimes in other Eastern bloc nations lost all of their influence following the fall of communism. This emphasizes the main difference between the end of communism in Hungary compared to the end of communism in other Eastern bloc nations: in Hungary, communism was ended from the top down, rather than being forcefully overthrown by a revolution. As a result of the communists reforming themselves out of existence, they are able to hold some sway in Hungarian politics even today.

References

- Bandow, Doug. Hungarian Revolution and Freedom. *Cato.org*, 26 Oct. 2019, <https://www.cato.org/commentary/hungarian-revolution-freedom-ides-october#>.
- Bruszt, Laszlo, and George K. Horvath. 1989: The Negotiated Revolution in Hungary. *Social Research*, vol. 57, no. 2, 1990, pp. 365-387, <http://www.jstor.org/stable/40970593>.

Cienciala, Anna M. HIST557 Lecture 19a. *HIST557*, Mar. 2011,
<https://acienciala.ku.edu/hist557/lect19a.htm>.

Cienciala, Anna M. HIST557 Lecture 19b. *HIST557*, Oct. 2010,
<https://acienciala.ku.edu/hist557/lect19b.htm>.

Getler, Michael. Goulash Communism' Savored. *The Washington Post*, WP Company, 14 Sept. 1977, <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1977/09/14/goulash-communism-savored/1ef90e72-7e76-417b-82a1-884a8a2b18ec/>.

Goodman, Timothy. "Chronology of Political Developments in Hungary: May 1988 – December 1989." *World Affairs*, vol. 151, no. 4, 1989, pp. 156-158,
<http://www.jstor.org/stable/20672181>. Accessed 8 May 2022.

Grosz, Karoly, et al. Interview with Party Presidium. *World Affairs*, vol. 151, no. 4, 1989, pp. 192-202, <http://www.jstor.org/stable/20672188>.

Hungarian Revolution of 1956. *New world encyclopedia*,
https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Hungarian_Revolution_of_1956.

Janos Kadar. *New world encyclopedia*, https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Janos_Kadar.

Nyysönen, Heino. Salami Reconstructed: 'Goulash Communism' and Political Culture in Hungary. *Cahiers Du Monde Russe*, vol. 47, no. 1/2, 2006, pp. 153-172,
<http://www.jstor.org/stable/20174994>.

Pelinka, Anton. Hungary: a decisive transition – but a revolution? *Christian Democracy and the Fall of Communism*, edited by Michael Gehler et al., Leuven University Press, 2019, pp. 233-246, <https://doi.org/10.2307/j.ctvrnfq4r.14>.

Siekierski, Maciej. In Memoriam Imre Pozsgay (1933 – 2016). Hoover Institution, 13 Apr. 2016,
<https://www.hoover.org/news/memoriam-imre-pozsgay-1933-2016>.

Soviets Put a Brutal End to Hungarian Revolution. *History.com*, A&E Television Networks, 24 Nov. 2009, <https://www.history.com/this-day-in-history/soviets-put-brutal-end-to-hungarian-revolution>.

UDC 061:32(437)

Patryk Kurdyla,
Seton Hall University
ORCID ID: 0000-0002-4500-4086

The Forgotten Activists: Czechoslovakia's Slovakian Dissident Movement

Abstract. The Slovak dissident movement's role in the downfall of communism in Czechoslovakia has often been underemphasized in favor of a greater focus on its more well-known Czech counterpart. However, an examination of this resistance movement's motivations gives a critical insight into the immense cultural differences between the Czechs and Slovaks, which would contribute to Czechoslovakia's eventual dissolution. Ethnic as well as religious grievances motivated Slovak dissidents' acts of defiance against the Communist regime, which repressed religious institutions such as the Catholic Church. These factors would slowly erode Communist officials' hold on power, as they saw their authority publicly challenged by large segments of the population.

Keywords: *Slovak dissident movement, the late 1980s, Czechs, Slovaks, civil society, Slovak activists, the Catholic Church's religious activities, the downfall of communism in Czechoslovakia.*

The peoples of Eastern Europe faced political uncertainty as well as economic precarity as their respective governments began to unravel in the late 1980s. Despite the communist orientation of these regimes, their citizens often attempted to retain aspects of the past which were reminders of a less oppressive period. Ethnic groups which had not acquired their own homelands following the emergence of the Iron Curtain were particularly involved in the creation of cultural spaces free from state surveillance. The Slovaks were one such people who attempted to combat the state's efforts to create a society free of reactionary nationalist tendencies. They succeeded in remaining ethnically distinct in the face of challenges posed by the Czechoslovakian government, which many viewed as privileging Czechs to the detriment of Slovaks. Many Slovaks defied the regime's persecution of organized religion by participating in pilgrimages as well as religious protests. Slovak activists attempted to maintain historical buildings which were being neglected by the authorities. They used these political efforts to rally the populace once the regime's allies had been forced to surrender their authority. Slovak activists' commitment to preserving their cultural and religious traditions created an environment of anticommunist hostility which would undermine the communist regime's hold on power.

Catholic activism in favor of greater religious freedom in Slovakia played a significant role in toppling the communist regime. Under the Husak regime, the Catholic Church's religious activities were curtailed, an attempt to reduce this institution's influence over society. Members of religious orders were unable to fulfill various responsibilities such as taking care of the elderly in nursing homes as well as instructing students in religious education. The Church's autonomy was continuously violated by the state, which did not allow the Holy See to appoint its own

bishops.¹ Religious oppression united Slovak dissidents due to Catholicism's large following in Slovakia, where sixty percent of the population identified with the faith.² The nation's religious composition caused civil society to become less secular in its outlook, drawing on centuries-old religious traditions unlike its Czech counterpart. Civil society's ability to rally devout Catholics against militant secularism was noted by Slovak dissident Jan Carnogursky, "In Slovakia, the leaders of the movement were ordinary people in the church and only a few intellectuals."³ The movement's ability to channel the public's frustrations at attacks on the Catholic faith into demonstrations made it a formidable force. These protests caused the regime to be confronted with a genuine opposition which was willing to openly criticize its abuses. A critical mass of Slovaks, numbering in the hundreds of thousands, had partaken in activities which challenged the state's efforts to create an atheist society. Open displays of religious fervor such as the throngs (estimated at 230,000) who flocked to Levoca's Catholic shrine in the summer of 1987 further undermined the government's legitimacy.⁴ The regime was forced to realize that it could not create model Communists out of its Slovak citizens, who stubbornly clung on to ethnic boundary markers such as their religion. This overt desire among Slovaks to remain first and foremost pious Catholics helped force the state to guarantee greater religious freedom, paving the way for the Communists' downfall.

A heightened focus on national conservation helped to create an anticommunist atmosphere in Slovakia. The communist regime had attempted to reshape the nation in the name of progress, demolishing many historical buildings or refusing to maintain them. The latter fate befell many traditional wooden homes (drevenice), which were neglected by public officials concerned with eliminating any remnants of a pre-communist period. The state's policies were noted with concern by one anonymous ecologically minded individual, who feared the effects of the regime's vision for the nation, "Folk architecture was really a symbol of the past that needed to be refused by society. After 1948, the state encouraged the refusal of everything older."⁵ Frustrated by the government's attitudes, a group of Slovak ecological activists formed SZOPK ZO 6 in 1977 to preserve such cultural monuments. They resisted the pressures of modernity by traveling to the countryside several times a year, where they lived a life devoid of modern technology. For these activists, rural areas were places untouched by harmful state created ills such as pollution.⁶ In the countryside, community bonds had survived in contrast to the artificial class-based solidarity which existed in urban areas such as Bratislava. Activists had rediscovered authentic Slovak culture, albeit one which orthodox communists would deride as a sign of economic backwardness. These activities as well as revitalization efforts caused SZOPK ZO 6 to gain a considerable following, especially among intellectuals who were outraged by the regime's

¹ Sabrina Petra Ramet, "The Catholic Church in Czechoslovakia 1948–1991," *Studies in Comparative Communism* 24, no. 4 (1991): 377-393, 387.

² Brenda Fowler, "Upheaval in the East; for Hidden Slovak Dissidents, a Guide," *The New York Times* (The New York Times, December 8, 1989), <https://www.nytimes.com/1989/12/08/world/upheaval-in-the-east-for-hidden-slovak-dissidents-a-guide.html>.

³ Ibid.

⁴ Sabrina Petra Ramet, "The Catholic Church in Czechoslovakia 1948–1991," *Studies in Comparative Communism* 24, no. 4 (1991): 377-393, 388.

⁵ Edward Snajdr, "Hatchets versus the Hammer and Sickle," in *Nature Protests: The End of Ecology in Slovakia* (Seattle, WA: University of Washington Press, 2011), 48-73, 56.

⁶ Ibid., 57.

dismissive views of Slovak identity. The organization's popularity among influential segments of society laid the groundwork for the emergence of an explicit anticommunist group, the Public Against Violence.⁷ Nationalist grievances were channeled into an organization which could unite the masses. SZOPK had been responsible for creating the intellectual foundations necessary for truly effective resistance against the state. In doing so, it had bridged the divide between the cities and rural areas, leading to mass collective action by Slovaks in November of 1989. These mass demonstrations and strikes by Slovaks as well as Czechs revealed a unified front, spelling the regime's demise.

The collapse of Honecker's authoritarian regime contributed to a greater willingness among Slovaks to openly express their frustrations with the state. Honecker's government, like the Czechoslovak one, was fundamentally reactionary, unwilling to enact any political reforms. Both regimes had ruthlessly suppressed dissent at a time when other Eastern Bloc nations were becoming more politically open. For many Slovaks, Honecker's resignation signified that freedom was attainable regardless of the Communist leadership's uncompromising attitudes in the face of social upheavals. Through East Germany's predicament, Eastern Europe's regimes were revealed to be relatively weak, incapable of successfully withstanding challenges to their authority.⁸ This inability to count upon state terror as well as Soviet backing helped to inspire a spirit of resistance among many Slovaks, whose dissident activities had mainly been clandestine in nature. The masses began to see themselves as agents of their own political destiny instead of citizens at the mercy of a government which ruthlessly violated their human rights. The Slovaks' fear of the secret police was lessened given their East German counterparts' ability to liberate themselves from communist tyranny. Such political changes caused the population to view political activism in a more positive light, enabling various segments of society to defy a hated regime. Slovak dissidents capitalized on their prior efforts to create autonomous spaces which preserved aspects of their culture marginalized by the communists. The downfall of East Germany's hardliner showed that a political alternative which derived its legitimacy from the masses could overcome the regime's intransigence. A government faced with such mass mobilization was unable to appease the people's demands without abandoning its political vision, a problem which became accentuated during the general strike organized by both Czechs and Slovaks in November of 1989. One western diplomat explained the regime's inability to counter these forces of opposition, "One wants to avoid overexcitement, but the party has clearly fallen apart, except for some cardboard faces who meet every other day. It has no program and no response to the strike, except wishing it away."⁹ The dissident movement had overcome public apathy in its aim to create a brighter national future for Slovaks.

The quest for liberty haunted many Eastern Europeans during the latter half of the twentieth century. Communism had deprived these peoples of the ability to freely express themselves and elect governments which represented the popular will. The fact that certain

⁷ Edward Snajdr, "Bratislava Aloud," in *Nature Protests: The End of Ecology in Slovakia* (Seattle, WA: University of Washington Press, 2008), 74-97, 88.

⁸ Sharon L. Wolchik, "Czechoslovakia's 'Velvet Revolution,'" *Current History* 89, no. 551 (December 1990): 413-416, 413.

⁹ R. W. Apple, "Throngs in Streets: Country Is Brought to a Standstill in a Rebuke to the Communists Clamor in the East: A Nation Teeters Strike by Millions Increases Pressure on the Czech Party," *The New York Times*, November 28, 1989, <https://www.proquest.com/hnpnewyorktimes/docview/110340853/pageviewPDF>, 1.

ethnic groups had been denied their own national aspirations created further challenges. The Slovak citizens of Czechoslovakia were faced with two of these problems. The regime's actions threatened their status as an ethnically distinct people. In response to the state's hostility towards Catholicism, many Slovaks organized demonstrations supporting religious liberty. They attempted to preserve material aspects of their culture. Widespread anticommunist sentiments were exploited by dissidents once Czechoslovakia's East German neighbor witnessed a significant political development. Slovak dissidents' desires to defend their cultural and religious institutions helped to fan the flames of public resentment that would result in the communist government's downfall.

References

- Apple, R. W. "Throngs in Streets: Country Is Brought to a Standstill in a Rebuke to the Communists Clamor in the East: A Nation Teeters Strike by Millions Increases Pressure on the Czech Party." The New York Times, November 28, 1989.
<https://www.proquest.com/hnpnewyorktimes/docview/110340853/pageviewPDF>.
- Fowler, Brenda. "Upheaval in the East; for Hidden Slovak Dissidents, a Guide." The New York Times. The New York Times, December 8, 1989.
<https://www.nytimes.com/1989/12/08/world/upheaval-in-the-east-for-hidden-slovak-dissidents-a-guide.html>.
- Ramet, Sabrina Petra. "The Catholic Church in Czechoslovakia 1948–1991." *Studies in Comparative Communism* 24, no. 4 (1991): 377-393.
- Snajdr, Edward. "Bratislava Aloud." Essay. In *Nature Protests: The End of Ecology in Slovakia*, 74–97. Seattle, WA: University of Washington Press, 2008.
- Snajdr, Edward. "Hatchets versus the Hammer and Sickle." Essay. In *Nature Protests: The End of Ecology in Slovakia*, 48–73. Seattle, WA: University of Washington Press, 2011.
- Wolchik, Sharon L. "Czechoslovakia's 'Velvet Revolution.'" *Current History* 89, no. 551 (December 1990): 413-416.

Розділ 2

Студії молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка

**Ольга Тарасенко,
Київський університет імені Бориса Грінченка**

Вступне слово

5 квітня 2022 р. о 18:00 по Києву (11:00 у Нью Джерсі, США) відбулася онлайн зустріч **«Стійте з Україною. Студенти у воєнний час: віртуальний міст із Києвом, Україна»** між студентами та викладачами Київського університету імені Бориса Грінченка та Сетон Хол Університету на платформі Гугл Міт.

Зустріч транслювали присутні американські викладачі на аудиторії своїх студентів з якими вони проводили жваві обговорення почутого. За інформацією американської сторони на зустрічі було понад 100 присутніх. Зустріч тривала понад дві години. Організаторами зустрічі виступили: доцент кафедри історії України Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка Ольга Тарасенко; від Сетон Хол Університету професор Джеймс Дейлі та доктор Максим Матусевич

Українські виступаючі поділилися із американською аудиторією своїм розумінням подій в Україні, викликаних війною, що розпочала росія, а саме інтерпретацією справжніх причин широкомасштабного вторгнення росії в Україну, змінами у студентському житті під час війни, своїми особистими враженнями та досвідом першого місяця війни, а також баченням майбутнього України. У чаті онлайн зустрічі задавалися питання та відбувалося їх ґрунтовне обговорення.

Американські партнери щиро подякували українським учасникам за організацію й проведення зустрічі, за потужну, сміливу й чесну розмову, за пояснення розуміння контексту війни, за мужність поділитися здобутим досвідом, за надихаюче оптимізм бачення майбутнього України, а також відзначили, що хотіли би зустрітися з українськими учасниками знову. **Слава Україні!**

У четвертий випуск міжнародного журналу «Грінченко – Сетон» увійшли праці молодих дослідників Київського університету імені Бориса Грінченка з широкого кола питань.

Анна Іщук дослідила виникнення жіночого руху у США, через характеристики основних етапів та особливостей його розвитку та встановлення хронології формування перших жіночих організацій у США.

Владислав Шутчкін проаналізував та визначив зміст та шляхи реалізації військово-політичної співпраці України та Туреччини як складової протидії сучасного повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Ірина Івахненко вивчила наукову та педагогічну діяльність українського історика, археолога, нумізмата, музеєзнавця, яскравого представника наукової школи істориків-українознавців професора Володимира Антоновича в Університеті Св. Володимира у Києві, педагога Василя Данилевича в останній період його життєвого шляху в 1918 – 1936 рр.

Ярослав Примаченко розглянув аспекти педагогічної, наукової та громадської діяльності українського історика, археолога, нумізмата, педагога Василя Ляскоронського, яскравого представника наукової школи істориків-українознавців професора Володимира Антоновича в Університеті Св. Володимира у Києві.

Божена Школяк вивчила життєвий шлях української історикині Наталії Полонської-Василенко у 1884–1910 рр. через аналіз її спогадів про родину, дитячі роки, родинне виховання, роки навчання, захоплення археологією, початок становлення як дослідниці.

Борис Щерба дослідив діяльність музеїв Києва під час нацистської окупації в 1941 – 1943 рр. і визначив вплив музеїв на культурне життя окупованого міста, розкрив спроби київської інтелігенції зберегти музеї Києва від остаточної руйнації та проводити науково-дослідницьку роботу.

Ніна Джиджора проаналізувала використання та стилістику територіальних діалектів та соціолектів в романі японської письменниці Ніші Канако «Сакура» та підкреслила актуальність подальшого дослідження територіальних діалектів та соціолектів через призму літератури.

Олена Казіміренко представала кілька проєктів студентів спеціалізованого коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка спеціальності «Графічний дизайн», які популяризують українську історію, культуру та мистецтво, описала ідею та історію появи проєктів. Всі проєкти були успішно захищені на «А», а монета з ескізом Аліни Малути – вже надрукована і надійшла у продаж в Україні.

Ольга Мусіяченко, Дарина Кучережко розглянули фрагменти спогадів українського диригента, композитора, етномузиколога Олександра Кошиця як засіб зображення повсякденного життя молоді Києва кінця XIX – початку XX ст. у контексті практичної роботи Бюро театральних екскурсій, відтворили епізоди зі спогадів, які відображають атмосферу Київської духовної семінарії та академії, тогочасне музичне життя, колоритні епізоди з життя видатних киян.

Онлайн часопис «Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців» підтримує студентів університетів, які діляться своїми дослідженнями, теми яких охоплюють широкий спектр питань та інтересів.

Ми сподіваємося, що кожен випуск нашого онлайн журналу відкриває нові шляхи для розуміння досвіду та пошуків студентів наших двох країн, допомагає студентам подолати свої відмінності та виявити їх схожість.

Щиро бажаємо всім авторам творчого натхнення та нових захоплюючих відкриттів!

Стійте з Україною! Разом йдемо до нашої Перемоги!

Stand with Ukraine! Let us go to our Victory together!

УДК 061:305-055.2(73)

Іщук Анна,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0003-3452-4737

Виникнення перших жіночих рухів та організацій у США

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the emergence of one of the central elements of US civil society – the women's movement and organizations. The author analyzed the main periods in the development of the women's movement that are referred to by American researchers as waves. The review of the history of the women's movement identified and characterized four waves of the women's movement in the United States based on their goals, scale of activity, methods, and results of the struggle for gender equity in American society. The emergence of the women's movement is due to many reasons, including the development of society itself, at different historical stages, the women's movement took different forms. The evolution of women's movements in the United States shows the profound changes that have taken place in the behavior and consciousness of women over the centuries, we can trace a rather complex process of transforming women from political and social objects to very influential subjects. The subject of research is the main stages of development of the women's movement and organizations in the United States. The methodological bases of the study were general scientific research methods - systemic and structural-functional analysis. An important element was the historical-chronological method, which makes it possible to study the emergence, formation, and development of the women's movement in the United States, as well as to describe the main events in chronological order. By examining the emergence of the women's movement in the United States, through the characteristics of the main stages and features of its development, we understand that all changes in the status of American women, despite their objective inevitability, have occurred and continue to be realized as a result of concrete long and persistent work of the women's movement.

Keywords: *feminism, women's movement, feminist waves, women's organizations, Equal Rights Amendment, gender discrimination, gender equality, USA, middle of the 19th – 20th centuries.*

На сучасному етапі жіночий рух є потужним та впливовим соціально-політичним явищем у всьому світі. Гендерні питання нині займають важливе місце у процесах формування політичного дискурсу, державних ідеологій, правової політики та конструювання національної ідентичності. Надання рівних прав і свобод чоловікам та жінкам є одним з основних компонентів процесів демократизації суспільного життя.

Сполучені Штати Америки відомі у всьому світі своїми феміністськими традиціями, різноманітністю форм жіночого руху та видів жіночих організацій. Жіночий рух на території сучасних США має значну соціальну силу та визначається своїм прогресивним розвитком. Він формує нові цінності народної свідомості, має активістський характер, стає безпосереднім учасником суспільно-політичних процесів у країні. Він також відображає складну та строкату палітру інтересів, яким відповідає сукупність жіночих організацій.

В американській історичній та політичній науці існує величезна кількість робіт з різних аспектів жіночого руху. Жіночий рух крізь призму історії можна побачити у працях та біографічних роботах активісток кожного періоду. Найяскравішим прикладом варто вказати книгу «Історія виборчого права жінки» у шести томах. Під керівництвом Елізабет Кеді Стентон цю працю створював протягом сорока років колектив авторів з Сьюзен Б. Ентоні,

Матильди Джослін Гейдж, Іди Хустед Харпер, які були безпосередніми учасницями руху. У цій фундаментальній праці відображені не лише етапи боротьби жінок за свої політичні свободи, але й їхні погляди на освіту, релігію, сім'ю¹. Великим доробком є «Енциклопедія фемінізму» (1986) Лізи Г. Таттл, де вона визначає лідерів жіночого руху, обговорює гасла, проблеми, події, організації та книги, а також визначає слова, пов'язані з фемінізмом².

Серед сучасних українських вчених, які досліджують жіночий рух варто вказати роботи Юрія Шведа «Фемінізм як течія політичної думки і суспільно-політичний рух»³, Анатолія Романюка «Політична доктрина фемінізму у XX ст.»⁴, Ірини Жеребкіної «Теорія та історія фемінізму», де охарактеризовано розвиток феміністичної теорії та проаналізовано кожен «хвилю» жіночого руху у суспільно-політичному житті⁵.

Метою дослідження, результати якого презентуються у цій статті, є аналіз виникнення жіночого руху у США, через характеристики основних етапів та особливостей його розвитку та встановлення хронології формування перших жіночих організацій у США.

Історія жіночого руху в Сполучених Штатах налічує понад сто років. Незважаючи на те, що США традиційно відносяться до країн передової західної демократії, американки тривалий час не мали рівних прав з чоловіками. Американські жінки пройшли довгий шлях боротьби за свої права та проти дискримінації за гендерною ознакою в політичній, економічній та освітній сферах.

Аналізуючи історію жіночого руху у США, дослідники зазвичай класифікують його як «хвилі» – періоди часу, спрямовані на підвищення статусу жінок у суспільстві та надання їм рівних прав. Метафора «хвиль» почалася в 1968 році, коли Марта Вайнман Лір опублікувала статтю у *The New York Times* під назвою «Друга феміністська хвиля»⁶. Дана стаття пов'язувала виборчий рух XIX століття з жіночими рухами 1960-х років. Ця нова термінологія швидко поширилася і стала популярним способом визначення жіночого (феміністичного) руху.

Перша хвиля феміністичного руху у США почалася 1848 р., коли у невеликому населеному пункті Сенека-Фоллс, штату Нью-Йорк, була організована конференція, у роботі якої взяли участь близько двохсот жінок та сорок чоловіків. У процесі обговорень порушувалися питання, що стосуються «соціального, цивільного та релігійного стану жінки». Вона вважається першою конференцією з прав жінок та скликанням перших зборів учасників жіночого руху⁷. Організатори з'їзду, серед яких були американська громадська діячка Елізабет Кеді Стентон та американська активістка Лукреція Мотт, представили документ під назвою «Декларація переконань і постанов», розроблений на основі Декларації незалежності США. Одним із положень цього документа було те, що жінки повинні мати право голосу, що було дуже радикальною ідеєю в середині XIX ст. Основними пунктами також були вимоги надання права на освіту, права на участь у справах церкви,

¹ Stanton, E.C. and others. (1882-1922). *History of Woman Suffrage*. Vol. I-VI. Rochester.

² Tuttle L. (1986). *Encyclopedia of feminism*. New York, N.Y.: Facts on File Publications. 1986. 399.
<https://archive.org/details/encyclopediaoffe00lisa/page/n7/mode/2up>

³ Швед, Ю. (2002). Фемінізм як течія політичної думки і суспільно-політичний рух. *Perpetuum Studiens*, №1.С.4-6.

⁴ Романюк, А. (2009). Політична доктрина фемінізму у XX ст. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Політологія. Соціологія. Філософія*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла». Вип. 13. С. 339-345.

⁵ Жеребкіна, І. (1996). Теорія та історія фемінізму. Курс лекцій. Харків: ХЦГД; Ф-Пресс, 387 с.

⁶ Lear, M. W. (1968). The Second Feminist Wave: What do these women want? *The New York Times*. March 10.
<https://www.nytimes.com/1968/03/10/archives/the-second-feminist-wave.html?legacy=true>

⁷ Dumenil, L. (2013). Women's rights. *The Oxford Encyclopedia of American Social History*. Oxford University Press. 2013. 56.

запровадження майнової рівності, однакової оплати жіночої та чоловічої праці⁸. Декларація вважається першим документом жіночого руху та праобразом майбутніх правових документів щодо гендерної рівності.

Конференція в Сенека-Фоллс 1848 р. стала важливим етапом історії жіночого руху у США. Стентон вважала Конференцію в Сенека-Фоллс початком суфражизму, тобто початком організованого руху американських жінок за виборче право, а себе – як центральну його фігуру. У книзі «Історія виборчого права жінки» вона назвала цю Конференцію «найбільшим рухом за людську свободу, задокументованим на сторінках історії – як вимога свободи для половини всієї раси»⁹.

За цим з'їздом через два тижні відбулася Рочестерська конференція з прав жінок 1848 р., на якому виступала більшість тих самих доповідачів. Учасники конференції також проголосували за підтримку жіночого виборчого права. Це був перший з'їзд за права жінок, який очолювала жінка, що на той час вважалось радикальним кроком¹⁰. Пізніше відбулася Сейлемська конференція з прав жінок 1850 р. у штаті Огайо, що стала першим з'їздом, організованим на рівні штату, який також підтримав жіноче виборче право¹¹. Першим із серії Національних конференцій з прав жінок є з'їзд у місті Ворчестер, штату Массачусетс, який відбувся 23-24 жовтня 1850 р. з ініціативи Люсі Стоун і Поліни Райт-Девіс. Після цього національні з'їзди проводилися майже щороку до 1860 р., коли Громадянська війна (1861–1865) перервала цю практику¹².

У цей період жіночий рух був слабо структурованим: мав незначну кількість організацій у штатах і відсутність національної організації, окрім координаційного комітету, який влаштовував щорічні національні конференції. На національній конференції 1852 р. було запропоновано створити національну організацію з прав жінок, проте ідея була відхилена після побоювань, що такий крок створить складний механізм і призведе до внутрішніх розбіжностей.

Під час Громадянської війни в США Елізабет Кеді Стентон та Сьюзен Браунелл Ентоні ініціювали Жіночу національну лігу лояльності (англ. *Women's Loyal National League*) у 1863 р. з метою проведення кампанії з вимогою XIII поправки до Конституції США на підтримку скасування рабства¹³. Ліга була першою національною жіночою політичною організацією у Сполучених Штатах. Ця подія ознаменувала продовження переходу жіночої активності від моральних переконань до політичних дій та від слабо структурованого жіночого руху до більш формально організованого, а також сприяла розвитку нового покоління лідерів та активісток жіночого руху.

Варто зазначити, що після Громадянської війни 1861 – 1865 рр. у русі за права жінок відбувся розкол. Це було пов'язано з прийняттям XIV та XV поправок до Конституції

⁸ Mott, L. (1848). The Declaration of Sentiments, Seneca Falls Conference, 1848. *Modern History Sourcebook*: Fordham University. Wayback Machine. November 1998.

<https://web.archive.org/web/20180615111619/https://sourcebooks.fordham.edu/mod/senecafalls.asp>

⁹ McMillen, S.G. (2008). *Seneca Falls and the origins of the women's rights movement*. New York: Oxford University Press. 102

¹⁰ Ibid. 95-97.

¹¹ Wellman, J. (2004). *The Road to Seneca Falls: Elizabeth Cady Stanton and the Beginning of the Women's Rights Movement*. Section One. Seneca Falls Convention and the Origin of the Woman's Movement. 185.

<https://pingpdf.com/pdf-the-seneca-falls-womens-rights-convention-and-the-origin-of-the-.html>

¹² Million, J. (2003). *Woman's voice, woman's place : Lucy Stone and the birth of the woman's rights movement*. Westport, Conn.: Praeger. 104,106.

¹³ Flexner, E., & Fitzpatrick, E. (1996). *Century of Struggle: The Woman's Rights Movement in the United States*. Belknap Press of Harvard University Press. 103-105.

США¹⁴. 1866 р. було організовано Американську асоціацію рівних прав (англ. *American Equal Rights Association*, або AERA) Одинадцятью національною конвенцією з прав жінок, яка перетворилася на нову організацію. Згідно з її установчими документами метою діяльності було «забезпечити рівні права для всіх американських громадян, особливо виборче право, незалежно від раси, кольору шкіри чи статі»¹⁵. Через зростаючі розбіжності щодо прийняття поправок до Конституції США AERA припинила свою роботу у 1869 р., що призвело до утворення двох конкуруючих організацій, які боролися за жіночі виборчі права.

Так, Елізабет Кеді Стентон та Сьюзен Браунелл Ентоні боролися за прийняття тих конституційних поправок, які одночасно наділяли б правами і афроамериканців, і жінок – як білих, так і чорношкірих. У результаті спільної діяльності вони створили досить радикальну Національну жіночу суфражистську асоціацію (англ. *National Woman Suffrage Association*, або NWSA) у 1869 р. Члени асоціації виступали проти XV поправки до Конституції, яка надавала б виборчі права лише афроамериканцям. Вони стверджували, що необхідно відмовитися від даної поправки на користь проголошення загального виборчого права¹⁶.

Натомість Люсі Стоун, її чоловік Генрі Блеквелл та Джулія Уорд Хау утворили Американську жіночу суфражистську асоціацію (англ. *American Woman Suffrage Association*, або AWSA), члени якої боролися за надання виборчого права жінкам на державному рівні. На відміну від конкурентної Національної жіночої суфражистської асоціації (NWSA), AWSA підтримала XV поправку, яка надавала афроамериканським чоловікам право голосу. Американська жіноча суфражистська асоціація швидко стала популярнішою організацією, оскільки була більш поміркованою у своїх цілях. У той час як Національна жіноча суфражистська асоціація виступала за низку реформ, щоб зробити жінок рівноправними членами суспільства, AWSA зосередилася виключно на голосуванні, щоб залучити якомога більше прихильників¹⁷.

Розкол у русі за виборчі права було ліквідовано в 1890 році, коли дві конкуруючі організації об'єдналися в Національну американську жіночу суфражистську асоціацію (англ. *National American Woman Suffrage Association*, або NAWSA) під керівництвом Сьюзен Б. Ентоні та Елізабет К. Стентон¹⁸.

Наприкінці XIX і на початку XX ст. жінки у великій кількості вступали до національних організацій. Серед жіночого руху першої хвилі була консервативна християнська група – Жіночий християнський союз тверезості (англ. *Woman's Christian Temperance Union*, або WCTU). Він був заснованим у 1874 р. з метою сприяти утриманню від алкоголю. Згодом WCTU переросла в міжнародний рух, і до 1890 р. став найбільшою жіночою організацією у світі. WCTU включила в свою платформу інші громадянські та соціальні питання, серед них – виборче право жінок, скасування проституції, вживання тютюну та наркотиків¹⁹.

¹⁴ National Archives. (n.d.). *The Constitution: Amendments 11-27*. <https://www.archives.gov/founding-docs/amendments-11-27>.

¹⁵ Stanton, E.C. and others. (1887). *National Conventions in 1866-1867. History of Woman Suffrage*. Vol. II. The Constitution. 173. <https://archive.org/details/historyofwomansu02stanuoft/page/172/mode/2up?view=theater>.

¹⁶ Stanton, E.C. and others. (1887). *National Conventions in 1869. History of Woman Suffrage*. Vol. II. On an Equality with Man. P. 384. <https://archive.org/details/historyofwomansu02stanuoft/page/384/mode/2up?view=theater>.

¹⁷ Lange, A. (2015). *Suffragists Organize: American Woman Suffrage Association*. National Women's History Museum. <http://www.crusadeforthetvote.org/awsa-organize>.

¹⁸ Lange, A. (2015). *Suffragists Unite: National American Woman Suffrage Association*. National Women's History Museum. <http://www.crusadeforthetvote.org/nawsa-united>.

¹⁹ Simko, R. (n.d.). *Women's Christian Temperance Movement*. Case Western Reserve University. <https://case.edu/ech/articles/w/womens-christian-temperance-movement>.

У 1880-х роках чорношкірі реформатори почали організовувати власні жіночі групи. У 1896 році вони заснували Національну асоціацію кольорових жінок (англ. *National Association of Colored Women*, або NACW), яка стала найбільшою федерацією місцевих клубів чорношкірих жінок²⁰.

Серед організацій жіночого виборчого руху були і організовані групи робітників, як Жіноча профспілкорова ліга (англ. *Women's Trade Union League*, або WTUL) – перша національна асоціація, до складу якої входили саме робітниці. Започаткована 1903 року, WTUL виявилася надзвичайно успішною в об'єднанні жінок усіх класів, щоб працювати над кращими, більш справедливими умовами праці²¹.

Заснована у 1916 р. Національна жіноча партія, американська політична організація, відіграла новаторську роль у забезпеченні ухвалення XIX поправки та конституційного права жінок голосувати²². Усього за шість місяців до того, як була ратифікована XIX поправка, в Чикаго 1920 р. результатом злиття Національної ради жінок-виборців і Національної американської жіночої суфражистської асоціації стала Ліга жінок-виборців. Її називали «потужним політичним експериментом», що мав на меті допомогти 20 мільйонам жінкам, які нещодавно отримали виборчі права, виконати свої нові обов'язки та скористатися своїм правом голосу²³.

Відразу ж після офіційного набуття чинності поправки було створено спеціальний підрозділ – Бюро із захисту трудових прав жінок у Міністерстві праці США, який і досі відіграє позитивну роль щодо поліпшення становища працюючих жінок²⁴. Жінки стали лідерами низки соціальних і політичних рухів з 1890 по 1920 роки: цей період відомий як Прогресивна ера²⁵.

Отже, перша хвиля феміністичного руху в Сполучених Штатах завершилася в 1920 р., коли була введена в дію XIX поправка до Конституції США, яка надала право голосу білим жінкам²⁶. XIX поправка була найбільшим досягненням першої хвилі. Хоча окремі групи продовжували свою боротьбу – за репродуктивну свободу, за рівність в освіті та зайнятості, за право голосу для чорношкірих жінок – рух в цілому почав розколюватися.

У той час, як жіночий рух першої хвилі торкався правової нерівності, друга хвиля охопила нове ширше коло питань – дискримінація, зґвалтування, репродуктивні права, домашнє насильство та переслідування на робочому місці, соціальна і культурна нерівність. Вважається, що новий рух розпочався у 1960-ті роки та розвивався до 1980-х років²⁷. Серед причин відродження жіночого руху можна назвати: поширення «нового лівого» та студентського руху, боротьба за політичні та громадянські права афроамериканського населення Сполучених Штатів Америки, виступи проти В'єтнамської війни²⁸. «Нова хвиля» з часом переросла в автономний рух: відбулося формування незалежних жіночих структур.

²⁰ National Association of Colored Women's Clubs. (n.d.). About NACWC. <https://www.nacwc.com/history>.

²¹ Satyavrat, N. (2015, Jun 04). *Women's Trade Union League*. Britannica. <https://www.britannica.com/topic/Womens-Trade-Union-League>.

²² National Woman's Party. (n.d.). *How the past informs the present*. <https://www.alicepaul.org/nwp/>.

²³ League of Women Voters. (n.d.). *History*. <https://www.lwv.org/about-us/history>.

²⁴ Women's Bureau U.S. Department of Labor. (n.d.). *History*. <https://www.dol.gov/agencies/wb/about/history>.

²⁵ Lange A. (2015). *Female Reformers in the Progressive Era*. National Women's History Museum. <http://www.crusadeforthevote.org/progressive-era-reformers>.

²⁶ National Archives. (n.d.). *The 19th Amendment*. <https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/amendment-19>.

²⁷ Alexander, K. L. (2020, June 18). *Feminism: The Second Wave*. National Women's History Museum. <https://www.womenshistory.org/exhibits/feminism-second-wave>.

²⁸ Getchell, M. (2016). *The student movement and the antiwar movement*. Khan Academy. <https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/postwarera/1960s-america/a/the-student-movement-and-the-antiwar-movement>.

Серед них можна виділити: впливові політичні та непартійні організації, жіночі групи, університетські курси, які займалися жіночими дослідженнями, національні асоціації, коаліції та мережі, які об'єднали жіночі організації різних країн.

Для вирішення «жіночого питання» у 1961 р. було створено Президентську комісію у справах статусу жінки. Очолила комісію Елеонора Рузвельт, а до її складу увійшли представники жіночих організацій, профспілок та Бюро із захисту трудових прав жінок у Міністерстві праці США. Зусилля жіночих об'єднань дали результати. Так в листопаді 1963 р. було прийнято перший Федеральний закон про рівну оплату праці, який забороняв дискримінацію під час оплати праці за ознакою статі. А в грудні цього ж року Комісія опублікувала доповідь про гендерну нерівність, у якій вперше було документально підтверджена дискримінація жінок у США за гендерною ознакою²⁹.

Розгортаючись у контексті антивоєнного руху та руху за громадянські права, каталізатором жіночого руху другої хвилі стала книга Бетті Фрідан «Жіноча містика» 1963 р., яка критикувала післявоєнне переконання, що роль жінки полягає в тому, аби виходити заміж і народжувати дітей³⁰. Її книга запалила жіночий рух і в результаті назавжди змінила соціальну структуру Сполучених Штатів і країн по всьому світу. У 1966 р., через три роки після виходу книги, Бетті Фрідан створила Національну організацію жінок (англ. *National Organization for Women*, або NOW), головне завдання якої – законодавча заборона дискримінації за ознакою статі. Організацію було засновано на третій Національній конференції «Комісія зі становища жінок»³¹. У 1970-х роках організація проводила широкомасштабну кампанію щодо прийняття поправки до Конституції «Про рівні права» (англ. *Equal Rights Amendment*, або ERA)³². Метою NOW було наблизити жінок до рівноправного партнерства з чоловіками, що означало підтримку низки правових та соціальних змін. Після цієї організації, яка поступово стала однією з найвпливовіших політичних сил Сполучених Штатів Америки, будучи частиною ліберального жіночого руху, було створено багато інших жіночих угруповань не менш відомих.

Ліберально-феміністський рух за права жінок, з його централізованими формальними структурами, з чітко-встановленими правилами, програмою дій дуже успішно впливав на законодавчу та виконавчу владу. Національне політичне об'єднання жінок (англ. *National Women's Political Caucus*, або NWPC) було засноване в 1972 р. для розширення участі жінок у всіх сферах політичного та суспільного життя як виборців, делегатів партійних з'їздів, партійних чиновників і посадових осіб на місцевому, державному та національному рівнях. Організація працювала шляхом активного набору жінок-кандидатів, а також запроваджувала навчальні програми для жінок-делегатів та кандидатів. Республіканська жіноча оперативна група NWPC виграла боротьбу в 1976 р., щоб продовжити підтримку партійної платформи ERA³³.

В 1970-ті роки жіночі організації піднімають проблему домашнього насильства. Так, Альянс жіночої дії (англ. *Women's Action Alliance*, або WAA), заснований у 1971 р., допоміг відкрити перші притулки для жінок, які постраждали. Жінки наполягали, що держава

²⁹ John, F. Kennedy. Presidential Library and Museum. (n.d.). *United States President's Commission on the Status of Women Records*. <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/USPCSW/>.

³⁰ Fox, M. (2006, Feb. 5). Betty Friedan, Who Ignited Cause in 'Feminine Mystique', Dies at 85. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2006/02/05/us/betty-friedan-who-ignited-cause-in-feminine-mystique-dies-at-85.html>.

³¹ Lewis, J. (2018, September 21). *Profile of the National Organization for Women (NOW)*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/profile-of-the-national-organization-for-women-3528999>.

³² National Organization for Women. (n.d.). *Equal Rights Amendment. Summary Of NOW Actions in Support of the ERA. 1966 – 2018*. 1-5. <https://now.org/historical-summary-of-now-era-actions/>.

³³ National Women's Political Caucus. (n.d.). *History*. <https://www.nwpc.org/history/>.

зобов'язана дотримуватися прав особи і карати за їх порушення не лише в публічній, але й у приватній сфері³⁴.

Національна ліга боротьби з правами на аборт (англ. *National Abortion Rights Action League*, або NARAL), заснована 1969 р., Релігійна коаліція за репродуктивний вибір 1973 р. були вузько сфокусованими на питанні абортів та репродуктивних прав жінок³⁵. Роки боротьби жінок за право на аборт увінчалися успіхом у 1973 р., коли Верховний Суд США легалізував аборти по всій території країни, визнавши це право як один з базових прав і свобод особи, відповідних Конституції США³⁶. Це історичне рішення також має назву *Roe v. Wade*.

Варто також зазначити, що жіночий рух «другої хвилі» США було включено до рамок політичної сфери та державної політики. Жіночий рух вплинув на модифікацію політичних партій, в результаті чого почала розвиватися співпраця з обома правлячими партіями США. Так, з'явилися політичні організації Національна федерація жінок-демократів (1971 р.) та Національна федерація жінок-республіканок (1938 р.). Крім того, обидві політичні партії мають власні програми фінансування для жінок: «*EMILY's List*» для демократів і «*WISH List*» для республіканців³⁷.

Жіночі об'єднання охоплювали різні сфери життя. Національна асоціація жінок-керівників (англ. *National Association for Female Executives*, або NAFE) була заснована в 1972 р., щоб допомогти жінкам досягти успіху в бізнесі. Їх діяльність зосереджена на освіті та налагодженні контактів, а також на громадському правозахисті. Національний конгрес жінок сусідства (англ. *National Congress of Neighborhood Women*, або NCNW) був заснований у 1974 р. для допомоги бідним жінкам і жінкам-представницям робітничого класу через освітні програми. Він пропагував освітні можливості, програми навчання та лідерські навички для жінок з метою розвитку своїх громад. Коаліція профспілок жінок (англ. *Coalition of Labor Union Women*, або CLUW) була заснована в 1974 р., щоб поживавити участь жінок у профспілках і зорієнтувати профспілкові організації краще відповідати на потреби жінок-членів. Працевлаштовані жінки (англ. *Women Employed*) була заснована в 1973 р. і працювала, щоб обслуговувати працюючих жінок, особливо жінок, які не є членами профспілок в офісах, щоб досягти економічної рівності та поваги на робочому місці³⁸.

На початку 1970-х років в США новим напрямком феміністичної активності, а також предметом бурхливих публічних дискусій стала програма «позитивних дій» або «позитивної дискримінації» (*affirmative action*) у сфері досягнення рівності між чоловіками та жінками. Президентські укази Л. Джонсона та Р. Ніксона передбачали створення на підприємствах, у корпораціях, установах та університетах «режиму найбільшого сприяння» для жінок при прийомі на роботу, навчання, просуванні по службі за однакових із чоловіками професійних якостей³⁹. Коаліція профспілок жінок також працювала над законодавством, щоб покласти край дискримінації працюючих жінок, включаючи підтримку «позитивних дій»⁴⁰. Такі

³⁴ Miller, M. (2003). *Women's Action Alliance Records*. Smith College Special Collections. <https://findingaids.smith.edu/repositories/2/resources/1017>.

³⁵ Kliff, S. (2012, May 10). Exclusive: NARAL President Nancy Keenan to step down. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/blogs/ezra-klein/post/exclusive-naral-president-nancy-keen-an-to-step-down/2012/05/10/gIQA85PGU_blog.html.

³⁶ Justia. US Supreme Court. (1973). *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>.

³⁷ Maillé, C. (2015). Feminist Interventions in Political Representation in the United States and Canada: Training Programs and Legal Quotas. Special Issue: Women in the USA. *European journal of American studies*. 9.

³⁸ Lewis, J. (2021, September 3). *Feminist Organizations of the 1970s*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/top-feminist-organizations-of-the-1970s-3528928>.

³⁹ Blum, L. M. (1991). *Between Feminism and Labor: The Significance of the Comparable Worth Movement*. Berkeley: University of California Press. 21-26. DOI: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3b69n89t/>.

⁴⁰ Ibid. 27.

програми вирішували проблему на соціальному, а не на індивідуальному рівні і тому дозволяли викорінювати приховані, невидимі, неусвідомлювані механізми відтворення дискримінації. Таким чином, поступово формувався напрямок «соціального фемінізму».

Разом з тим у США виник «чорний» феміністичний рух. Такі організації та об'єднання як Колектив річки Комбі (*Combahee River Collective*), Національна організація чорношкірих феміністів (NBFO або BFO), Національна рада негритянок (NCNW) пропагували справедливість і можливості для афроамериканських жінок. У своїх заявах вони також говорили про те, що звільнення чорношкірих жінок означає свободу для всіх людей, оскільки це передбачає кінець расизму, сексизму, класовому гнобленню⁴¹.

Іншим яскравим напрямком «другої хвилі» стали радикальні жіночі феміністські рухи⁴². Представниці радикального фемінізму вважали суспільство принципово патріархальним, у якому чоловіки домінують і пригнічують жінок, тому вимагали кардинальних змін соціальної структури та скасування домінування чоловіків. Популярність ця течія здобула серед молодих інтелектуалок і розвивалася паралельно з ліберальним напрямом. Студентки університетів США організовували масові університетські виступи, страйки, марші проти В'єтнамської війни та расової дискримінації. Поступово вони усвідомили, що жінки практично усунуті від ухвалення важливих рішень у молодіжних рухах. Студентки стали створювати об'єднання, які не мали чіткої структурної системи та політичних програм. У 1967 р. в Чикаго невелика група радикальних феміністок заснувала Вестсайдську групу, яку вважають першою радикальною феміністичною групою країни. Пізніше того ж року, було організовано Радикальні жінки Нью-Йорку, першу групу в цьому місті. Незабаром у містах, містечках та кампусах по всій країні формувались невеликі радикально-феміністичні групи⁴³. Окремо слід вказати організацію «Червоні панчохи» – одну з найвпливовіших феміністських об'єднань радикального напрямку «другої хвилі». Група була утворена у січні 1969 р. після розпаду організації Радикальні жінки Нью-Йорка та займалася акціями проти заборони абортів⁴⁴.

У процесі дискусій активістки радикального крила жіночого руху ділилися своїми проблемами, амбіціями та бажаннями. Так поступово почала формуватися основна ідея течії – ідея «всесвітнього сестринства»⁴⁵. Представниці радикального спрямування вважали, що лише революційна боротьба дозволить змінити існуючу систему патріархату.

Найбільшим зусиллям жіночого руху другої хвилі було внесення поправки про рівні права до Конституції Сполучених Штатів. Це була друга спроба запровадити таке законодавство з 1923 р. Незважаючи на те, що законопроект був схвалений обома палатами Конгресу США, поправка не була ратифікована в необхідній за законом кількості штатів. Він досі не є частиною Конституції Сполучених Штатів Америки. Крім того, друга хвиля піддається критиці, оскільки жіночий рух був зосереджений на захисті прав білих жінок вищого середнього класу⁴⁶.

⁴¹ Tuttle, L. (1986). *Encyclopedia of feminism*. New York, N.Y. : Facts on File Publications. 1986. 41-43, 67, 218.

⁴² Freeman, J. (1973). The Origins of the Women's Liberation Movement. *The American Journal of Sociology*. Vol. 78. No. 4. Changing Women in a Changing. Society. 792-811.

⁴³ Shulman, A. K. & Moore H. (2021, February 19). *A Brief History of Women's Liberation Movements in America*. Literary Hub. <https://lithub.com/a-brief-history-of-womens-liberation-movements-in-america/>

⁴⁴ Napikoski, L. (2021, February 16). *Redstockings Radical Feminist Group*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/redstockings-womens-liberation-group-3528981>

⁴⁵ Krahulik K. C. (2009). Sisterhood Revisited during the Second Wave of Feminism. *Reviews in American History*. Vol. 37. no. 1. 140-147. <https://www.jstor.org/stable/40210992>

⁴⁶ Patterson, J. T. (1996) *Grand Expectations: The United States, 1945 – 1974*. New York: Oxford University Press. 366.

Жіночий рух «третьої хвилі» розпочався на початку 1990-х років у відповідь на невдачі другої хвилі та як реакція на її ініціативи і досягнення⁴⁷. Феміністична ідеологія третьої хвилі кидає виклик визначенням жіночності, які виростили з ідей другої хвилі. Крім того, третя хвиля стверджувала, що раса, етнічна приналежність, клас, релігія, стать і національність – важливі фактори в обговоренні фемінізму. Цей рух увібрав у себе багато політичних та теоретичних тез, сформованих активістками і теоретиками, які розпочали діяльність у рамках другої хвилі, але займали там маргінальні позиції. Також третя хвиля базувалася на досягненнях жіночого руху другої хвилі, таких як створення притулків для жертв насильства, визнання проблем насильства над жінками на суспільному рівні, доступ до контрацепції та абортів, гендерні дослідження та ін.

Початок третьої хвилі ознаменувався кількома подіями. У 1991 р. у США Аніта Хілл звинуватила у сексуальних домаганнях Кларенса Томаса, який тоді балотувався на посаду Верховного судді США. Хоча Томас зрештою був обраний до Верховного суду, ця справа привернула увагу до проблеми сексуальних домагань і зловживання владою у професійній сфері. У 1992 р. американська письменниця та активістка жіночого руху Ребекка Уокер ввела термін «третьа хвиля» у своїй статті в журналі *Ms Magazine* «Стати третьою хвилею», яку вона написала у відповідь на справу Аніти Хілл⁴⁸. Цього ж року вона разом із Шеннон Лісс заснували жіночу корпорацію, яка мала назву *Third Wave Direct Action Corporation*. Початкова місія організації полягала в тому, щоб заповнити порожнечу в лідерстві молодих жінок і мобілізувати молодих людей для більшої соціальної та політичної участі у своїх громадах⁴⁹.

З «третьою хвилею» також пов'язують культурний жіночий рух, що виник в інді/панк-року у 1990-х роках – *Riot Grrrl*. Слово «дівчина» (girl) вказує на одну з основних відмінностей між другою і третьою хвилями фемінізму. Активістки другої хвилі боролися за те, щоб називатися жінками, а не дівчатами. На відміну від цього, феміністки третьої хвилі віддавали перевагу ідентифікації зі словом дівчина. Виконавиці часто зверталися до тем, пов'язаних із гендерною нерівністю, зґвалтуванням, домашнім насильством та правом на аборт⁵⁰.

Початком сучасної «четвертої хвилі» жіночого руху вважається 2012 р.⁵¹ Основну увагу феміністки приділяють проведенню кампаній з розширення прав та можливостей жінок, інтерсекційності, використанню в активізмі інтернет-інструментів. Розширення прав жінок включає боротьбу зі списками заборонених професій, боротьбу за право на безкоштовні та безпечні аборти, за власний сімейний та сексуальний вибір жінок, ухвалення законів про криміналізацію домашнього насильства. Прикладом гучного публічного засудження сексуального насильства і домагання стала кампанія *#MeToo*, що призвела до «ефекту Вайнштейна» – відставки та звільнення багатьох високопосадовців, викритих у сексуальних домаганнях. Ця кампанія пізніше дала назву усьому жіночому руху «четвертої хвилі», який триває і по сьогоднішній день.

У висновку відзначимо, що жіночий рух США має глибоке історичне коріння. Це плід становлення американської держави і суспільства в цілому, яке ввбирало всю своєрідність історичних, географічних, економічних, етнічних і психологічних характеристик цього періоду, розвиваючись в історичній перспективі за хвилеподібною траєкторією, зі злетами і

⁴⁷ Dicker, R. & Piepmeyer, A. (2003). *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*. Boston: Northeastern University Press. 10.

⁴⁸ Walker, R. (1992). *Becoming the Third Wave*. New York. *Liberty Media for Women*. 39-41.

⁴⁹ Third Wave Fund. (n.d.). *Third Wave History*. <https://www.thirdwavefund.org/history--past-initiatives.html#>.

⁵⁰ Darms, L. (2013). *The Riot Grrrl Collection*. New York. *The Feminist Press*. 7-10.

⁵¹ Cochrane, K. (2013, December 10). *The Fourth Wave of Feminism: Meet the Rebel Women*. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women>.

падіннями з точки зору вирішення в державі проблем гендерної рівності, а точніше, подолання дискримінації за принципом статі.

Жіночий рух у Сполучених Штатах Америки представляв досить складне, проте ефективне явище в історії американського суспільства. Кожна хвиля має свою специфіку: цілепокладання та стратегії досягнення цілей, рівень організації та згуртованості учасників та їх соціальний склад, а також масштаб і ефективність. Основні вимоги американських жінок на початку руху зводилися до надання громадянських та політичних прав представницям слабкої статі. З кожним новим етапом сфера впливу жіночого руху збільшувалася.

Активісткам американського жіночого руху вдалося створити велику кількість організацій, члени яких об'єднаними зусиллями змогли домогтися ряду важливих результатів, а найголовніше – надання виборчого права американським жінкам. Більшість угруповань працюють і досі, створивши за всі ці роки потужну політику у всіх сферах.

References

- Alexander, K. L. (2020, June 18). *Feminism: The Second Wave*. National Women's History Museum. <https://www.womenshistory.org/exhibits/feminism-second-wave>.
- Blum, L. M. (1991). *Between Feminism and Labor: The Significance of the Comparable Worth Movement*. Berkeley: University of California Press. 21-26.
DOI: <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft3b69n89t/>.
- Cochrane, K. (2013, December 10). The Fourth Wave of Feminism: Meet the Rebel Women. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2013/dec/10/fourth-wave-feminism-rebel-women>.
- Darms, L. (2013). The Riot Grrrl Collection. New York. *The Feminist Press*. 7-10.
- Dicker, R. & Piepmeyer, A. (2003). *Catching a Wave: Reclaiming Feminism for the 21st Century*. Boston: Northeastern University Press. 10.
- Dumenil, L. (2013). Women's rights. *The Oxford Encyclopedia of American Social History*. Oxford University Press. 2013. 55-57.
- Flexner, E., & Fitzpatrick, E. (1996). *Century of Struggle: The Woman's Rights Movement in the United States*. Belknap Press of Harvard University Press. 103-105.
- Fox, M. (2006, Feb. 5). Betty Friedan, Who Ignited Cause in 'Feminine Mystique', Dies at 85. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2006/02/05/us/betty-friedan-who-ignited-cause-in-feminine-mystique-dies-at-85.html>.
- Freeman, J. (1973). The Origins of the Women's Liberation Movement. *The American Journal of Sociology*. Vol. 78. No. 4. Changing Women in a Changing Society. 792-811.
- Getchell, M. (2016). *The student movement and the antiwar movement*. Khan Academy. <https://www.khanacademy.org/humanities/us-history/postwarera/1960s-america/a/the-student-movement-and-the-antiwar-movement>.
- Kennedy, John F. Presidential Library and Museum. (n.d.). *United States President's Commission on the Status of Women Records*. <https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/USPCSW>.
- Justia. US Supreme Court. (1973). *Roe v. Wade*, 410 U.S. 113. <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/410/113/>.
- Kliff, S. (2012, May 10). Exclusive: NARAL President Nancy Keenan to step down. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/blogs/ezra-klein/post/exclusive-naral-president-nancy-keenan-to-step-down/2012/05/10/gIQAn85PGU_blog.html.

- Krahulik, K. C. (2009). Sisterhood Revisited during the Second Wave of Feminism. *Reviews in American History*. Vol. 37. no. 1. 140-147. <https://www.jstor.org/stable/40210992>.
- Lange, A. (2015). *Female Reformers in the Progressive Era*. National Women's History Museum. <http://www.crusadeforthevote.org/progressive-era-reformers>.
- Lange, A. (2015). *Suffragists Organize: American Woman Suffrage Association*. National Women's History Museum. <http://www.crusadeforthevote.org/awsa-organize>.
- Lange, A. (2015). *Suffragists Unite: National American Woman Suffrage Association*. National Women's History Museum. <http://www.crusadeforthevote.org/nawsa-united>.
- League of Women Voters. (n.d.). *History*. <https://www.lwv.org/about-us/history>.
- Lear, M. W. (1968, March 10). The Second Feminist Wave: What do these women want? *The New York Times*.
<https://www.nytimes.com/1968/03/10/archives/the-second-feminist-wave.html?legacy=true>.
- Lewis, J. (2018, September 21). *Profile of the National Organization for Women (NOW)*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/profile-of-the-national-organization-for-women-3528999>.
- Lewis, J. (2021, September 3). *Feminist Organizations of the 1970s*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/top-feminist-organizations-of-the-1970s-3528928>.
- Maillé, C. (2015). Feminist Interventions in Political Representation in the United States and Canada: Training Programs and Legal Quotas. Special Issue: Women in the USA. *European journal of American studies*. P. 9.
- McMillen, S. G. (2008). *Seneca Falls and the origins of the women's rights movement*. New York: Oxford University Press. 322 p.
- Miller, M. (2003). *Women's Action Alliance Records*. Smith College Special Collections. <https://findingaids.smith.edu/repositories/2/resources/1017>.
- Million, J. (2003). *Woman's voice, woman's place : Lucy Stone and the birth of the woman's rights movement*. Westport, Conn.: Praeger.
- Mott, L. (1848). *The Declaration of Sentiments, Seneca Falls Conference, 1848*. *Modern History Sourcebook*: Fordham University. Wayback Machine. November 1998. <https://web.archive.org/web/20180615111619/https://sourcebooks.fordham.edu/mod/senecafalls.asp>.
- Napikoski, L. (2021, February 16). *Redstockings Radical Feminist Group*. ThoughtCo. <https://www.thoughtco.com/redstockings-womens-liberation-group-3528981>.
- National Archives. (n.d.). *The 19th Amendment*. <https://www.archives.gov/exhibits/featured-documents/amendment-19>.
- National Archives. (n.d.). *The Constitution: Amendments 11-27*. <https://www.archives.gov/founding-docs/amendments-11-27>.
- National Association of Colored Women's Clubs. (n.d.). *About NACWC*. <https://www.nacwc.com/history>.
- National Organization for Women. (n.d.). *Equal Rights Amendment. Summary Of NOW Actions in Support of the ERA. 1966–2018*. 1-5. <https://now.org/historical-summary-of-now-era-actions/>.
- National Woman's Party. (n.d.). *How the past informs the present*. <https://www.alicepaul.org/nwp/>.
- National Women's Political Caucus. (n.d.). *History*. <https://www.nwpc.org/history/>.
- Patterson, J. T. (1996) *Grand Expectations: The United States, 1945–1974*. New York: Oxford University Press. 366.

Romanyuk, A. (2009). Politychna doktryna feminizmu u KHKH st. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu: Seriya: Politolohiya. Sotsiolohiya. Filosofiya*. Uzhhorod: Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». Vol. 13. 339-345.

Satyavrat, N. (2015, Jun 04). *Women's Trade Union League*. Britannica.

<https://www.britannica.com/topic/Womens-Trade-Union-League>.

Shulman, A. K. & Moore, H. (2021, February 19). *A Brief History of Women's Liberation Movements in America*. Literary Hub. <https://lithub.com/a-brief-history-of-womens-liberation-movements-in-america/>.

Shveda, Yu. (2002). Feminizm yak techiya politychnoyi dumky i suspil'no-politychnyy rukh. *Perpetuum Studiens*, no 1, 4-6.

Simko, R. (n.d.). *Women's Christian Temperance Movement*. Case Western Reserve University. <https://case.edu/ech/articles/w/womens-christian-temperance-movement>.

Stanton, E. C. and others. (1887). *National Conventions in 1866–1867. History of Woman Suffrage*. Vol. II. 1861–1876. The Constitution. Rochester, Anthony. 1887–1902. 152-384.

<https://archive.org/details/historyofwomansu02stanuoft/page/172/mode/2up?view=theater>.

Third Wave Fund. (n.d.). *Third Wave History*. <https://www.thirdwavefund.org/history--past-initiatives.html#>.

Tuttle, L. (1986). *Encyclopedia of feminism*. New York, N.Y.: Facts on File Publications. 399. <https://archive.org/details/encyclopediaoffe00lisa/page/n7/mode/2up>.

Walker, R. (1992). *Becoming the Third Wave*. New York. *Liberty Media for Women*. 39-41.

Wellman, J. (2004). *The Road to Seneca Falls: Elizabeth Cady Stanton and the Beginning of the Women's Rights Movement Section One. Seneca Falls Convention and the Origin of the Woman's Movement*. 15-186. <https://pingpdf.com/pdf-the-seneca-falls-womens-rights-convention-and-the-origin-of-the-.html>.

Women's Bureau U.S. Department of Labor. (n.d.). *History*.

<https://www.dol.gov/agencies/wb/about/history>.

Zherebkina, I. (1996). *Teoriya ta istoriya feminizmu*. Kurs lektsiy. Kharkiv: F-Press.

УДК 327(477+560):355.355(470:477)

*Владислав Шутчкін,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0002-6023-1391*

Військово-політична співпраця України та Туреччини як складова протидії збройної агресії путінської росії

Abstract. The article analyzes the military-political cooperation between Ukraine and Turkey during the XXI century, which has become one of the components of Ukraine's defense against full-scale russian aggression. A historical vision of the formation of relations is shown, which became the basis for the establishment of a modern military-political alliance. Based on the analysis of Ukrainian scientists, certificates of the diplomatic missions of Ukraine and Turkey, interstate agreements, and official media, the content of cooperation is revealed, the forms and directions of military-political cooperation between Ukraine and Turkey and their implementation in the russian-Ukrainian confrontation are shown. The main reasons that hinder the fruitful military-political dialogue in the conditions of a full-scale invasion of putin's russia into Ukraine are analyzed. Ukraine and Turkey have had common historical and political ties for centuries. Therefore, when Ukraine became an independent state, the Republic of Turkey is beginning to become a reliable partner for it. The parties are actively cooperating in the political and military spheres. Turkey, as one of the first countries in the world, recognized the independence of Ukraine. A number of agreements have been signed between the two countries, including military cooperation, training, joint coordination of their armed forces, and joint actions to maintain security in the Black Sea region. Nowadays, Turkey is an active supplier of weapons, including "Bayraktar" drones. In addition, Turkey is a reliable political partner during the full-scale invasion of putin's russia. In particular, it has closed the Bosphorus and Dardanelles to prevent the russian federation from increasing its navy and is helping to organize the extraction of Mariupol defenders. However, Turkey, as a country of the anti-putin coalition, has not imposed anti-russian sanctions, has not closed the airspace with russia, and is actively cooperating with the aggressor economically and touristically. Thus, the military-political alliance between Ukraine and Turkey calls into question the existence of good neighborly relations between these countries.

Keywords: *Ukrainian-Turkish relations, military-political cooperation, full-scale invasion, putin's russia, bayraktar, Black Sea region.*

24 лютого 2022 р. залишиться трагічним днем в історії українського суспільства. У цей тихий зимовий ранок, тисячі та мільйонів українців спіткала страшна біда – війна. Російська федерація, яка роками нарощувала військову та пропагандистську міць, зомбуючи власне населення на агресію і ненависть до українського народу, здійснила повномасштабне вторгнення в Україну і розпочала геноцид нашого народу. Проте, російсько-українське протистояння розпочалося не 24 лютого, воно триває 8 років, починаючи з 2014 р., від того часу, коли народ України, під час Революції Гідності, висловив своє бажання бути разом з європейським цивілізованим світом. Повномасштабна війна росії проти України не лише війна двох держав – це війна двох світів, де люто б'ються цивілізація та апокаліпсис, демократія та автократія, світло з темрявою. Увесь світ об'єднався воедино з Україною проти путінської¹ росії. І однією з таких країн, яка стала

¹ Від прізвища диктатора держави володимира путіна, який керує росією протягом 20 років.

нашим надійним політичним та військовим партнером є Туреччина – країна-член НАТО і важливий регіональний лідер Чорноморського регіону.

Питанням співпраці України та Туреччини у незалежний час займається широке коло українських дослідників. Одним із вагомих науковців, який вивчав питання українсько-турецьких відносин є колишній Надзвичайний Посол України в Турецькій Республіці Сергій Корсунський. У своїй статті «Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра» пан Посол зробив історичну візію закладення та встановлення українсько-турецьких відносин, починаючи з ключового періоду формування української нації, який припав на XV – XVII ст. коли наша держава опинилася у так званому «трикутнику» протиборства тогочасних регіональних сил: Речі Посполитої, Московської держави та Османської імперії². Також, на його думку, є важливий історичний екскурс українсько-турецьких відносин у період Української революції 1917 – 1921 рр. та час існування Української Радянської Соціалістичної Республіки. Тому, вивчення історії формування українсько-турецьких взаємин є актуальним з точки зору стратегічного планування відносин між двома державами. С. Корсунський окреслює взаємини двох держав у військовій та військово-технологічній справі. Дослідник зазначив, що воєнно-політичний діалог двох країн керується співробітництвом між видами збройних сил, обміном досвідом з питань їх розвитку та обговорюється широкий спектр питань двостороннього військового та військово-технічного співробітництва, зокрема, щодо спільної участі у миротворчих операціях, продовження співпраці в рамках «Blackseaforg» та «Чорноморської гармонії»³. Питанням політичної співпраці між Україною та Туреччиною активно займалися дослідники Т. Лахманюк⁴, Є. Солових⁵, Р. Демшичак⁶ та М. Воротнюк⁷. Науковці у своїх статтях змістовно та ґрунтовно розкрили ключові аспекти політичної співпраці, такі як встановлення дипломатичних стосунків, спільна участь у міжнародних та урядових організаціях (ООН, НАТО, ЄС) та стратегічне партнерство у Чорноморському регіоні. Окреме питання щодо стратегічного співробітництва з питань безпеки у Чорноморському регіоні було розглянуто на міжнародній конференції «Зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва», яка була проведена у м. Стамбул 13 травня 2011 р. За даними Центру Разумкова⁸, питання українсько-турецького співробітництва в контексті безпеки Чорноморського регіону має свої певні особливості та проблеми, оскільки цей регіон належить до різних економічних,

² Корсунський, С. Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра... *Зовнішня політика і дипломатія України*. 2011. Вип. 17. С. 24-31.

³ Там само. С. 28.

⁴ Лахманюк, Т. Україна і Турецька Республіка: шляхи співробітництва. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2012. Вип. 9 С. 140-145.

⁵ Солових, Є. Україна-Туреччина: Політико-економічні аспекти взаємовідносин перспективи розвитку. Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. *Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Краєзнавство. Туризм»*. 2018. Вип. 8. С. 80-87.

⁶ Демшичак, Р. Корекція українсько-турецьких відносин у контексті зовнішньополітичного курсу президента Туреччини Реджепа Ердогана. *Науковий журнал «Політикус»*. 2019. Вип.1. С. 82-87.

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-82-87>.

⁷ Воротнюк, М. Українсько-турецькі відносини: здобутки, проблеми, перспективи. *Зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва: тези міжнародної конференції, м. Стамбул, 13 травня 2011 р.* / Центр міжнародних та європейських досліджень Університету Кадір Хас і Центр Разумкова, 2011 р. С. 36-40.

⁸ Центр Разумкова. Українсько-турецьке партнерство в контексті безпеки і стабільності чорноморського регіону. *Зміцнення безпеки в Чорноморському регіоні і перспективи турецько-українського співробітництва: тези міжнародної конференції, м. Стамбул, 13 травня 2011 р.* / Центр міжнародних та європейських досліджень Університету Кадір Хас і Центр Разумкова, 2011 р. С.49-68.

політичних та воєнно-політичних макрорегіональних об'єднань, таких як ЄС, НАТО і ОДКБ. Особливості географічного розташування Чорноморського регіону робить його надзвичайно чутливим з точки зору геополітики. Одним із джерел нестабільності чорноморського регіону, Центр вважає регіональні амбіції росії⁹, яка, з одного боку, не полишає намагань повернути країни Кавказького регіону, Молдову та Україну до сфери власного впливу, а з іншого – використовує залежність держав ЄС від російських енергоносіїв з метою політичного та економічного тиску.

Вагому увагу дослідженню політичної взаємодії України та Турецької Республіки приділив турецько-український вчений Аль-Азаві Хайдер Аділ Кадім. У своїй дисертації¹⁰ науковець акцентує увагу на важливості реалізації безпекового партнерства між Турецькою Республікою, країнами ЄС та Україною, метою якого є впровадження низки заходів із запобігання виникненню подальшої ескалації із невизнаною Придністровською Молдавською Республікою – сепаратистською моделлю, що була реалізована

кремлівським режимом як буферна зона проти поширення блоку НАТО на Схід. На думку вченого, запобігти подальшій сепаратизації Чорноморського регіону здатна політика налагодження партнерських зв'язків між Туреччиною й Україною, яка відкриває шлях до політичної стабілізації країн, які належать до Чорноморського басейну. Крім того, стратегічне партнерство як конструктивне явище, беззаперечно, сприятиме демократизації Чорноморського регіону й налагодженню тісних, а в сучасних умовах повномасштабного вторгнення росії – і життєво необхідних, союзницьких відносин для України зі США й НАТО, оскільки Турецька Республіка є членом Північноатлантичного альянсу¹¹.

Праця, яка розкриває багато аспектів еволюції українсько-турецьких відносин, є монографія Б. Сергійчука та В. Сергійчука «На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст.»¹². Дослідники аналізують перебіг розвитку українсько-турецьких відносин із середини XVI ст., починаючи з візиту засновника Запорозької Січі князя Дмитра Вишневецького до Османської Порти, наводять окремі факти розвитку відносин між державами у добу УНР¹³, та простежують становлення сучасних українсько-турецьких відносин, зазначаючи слова колишнього президента Турецької Республіки Сулеймана Деміреля щодо принципу поваги Туреччини до суверенітету нашої держави: «Туреччина виступає проти захоплення чужих територій і проти втручання у внутрішні справи будь-якої держави. Як і інші країни, ми підтримуємо Україну в її позиції щодо захисту своєї територіальної цілісності»¹⁴.

Отже, аналізуючи історіографічний огляд питання військово-політичної співпраці України та Туреччини, можна зазначити, що співпраця цих двох держав постає у дослідників в контексті зовнішньої політики та безпеки і стабільності Чорноморського регіону. Проте, українська історіографія мало має вагомих досліджень, щодо засад створення та розвитку військового партнерства, тому, варто простежити та вивчити історію розвитку військової співпраці, як чинника політичної могутності двох країн не тільки у контексті стабілізації безпеки Чорноморського регіону, але і як чинника протистояння нинішньої збройної агресії росії.

⁹ Центр Разумкова. Українсько-турецьке партнерство в контексті безпеки і стабільності чорноморського регіону. С. 50.

¹⁰ Аль-Азаві, Хайдер Аділ Кадім. Еволюція регіональної політики Турецької Республіки: дис... канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2017. 252 с.

¹¹ Там само. С.121.

¹² Сергійчук, Б., Сергійчук, В. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. Київ: ПП. Сергійчук М.І., 2011. 320 с.

¹³ Там само. С. 262.

¹⁴ Там само. С. 303.

Джерельна база дослідження є варіативною. Перш за все, це матеріали сайтів дипломатичного представництва, зокрема Посольства України у Турецькій Республіці¹⁵. Цей веб-ресурс дав змогу почерпнути чимало інформації стосовно історії встановлення політичних відносин між Україною та Турецькою Республікою. Зокрема, сайт дипломатичного представництва репрезентує давню історію взаємин, міжпарламентське співробітництво, у якому відбуваються активні контакти на рівні голів парламентів, їхніх заступників та керівників комітетів Верховної Ради України і Великих Національних Зборів Туреччини¹⁶. Для розкриття історії становлення військового партнерства між нашими державами варто включити дипломатичні акти, міжурядові та міждержавні угоди¹⁷, які яскраво демонструють співробітництво країн у напрямках навчання в академіях та військово-навчальних закладах, навчання в галузі військової медицини, обміну військовослужбовцями на короткий термін, тощо. Найважливішими джерелами у час повномасштабного вторгнення росії на територію України, звичайно, є матеріали ЗМІ. Саме ці матеріали демонструють військову допомогу Туреччини, її дипломатичну та політичну підтримку Україні. Зокрема, такі матеріали можуть продемонструвати значні успіхи знищення російських ворожих баз та позицій турецькими безпілотниками «Байрактар»¹⁸, які продемонстрували на весь світ свою високу боєздатність на фронті.

Отже, джерельна база дослідження є цілком репрезентативною щодо вивчення історії становлення і розвитку військового, політичного партнерства України та Туреччини і дозволяє виявляти умови та чинники його формування.

Мета статті полягає у тому аби проаналізувати та розкрити зміст та шляхи реалізації військово-політичної співпраці України та Туреччини як складової протидії сучасного повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Дослідження вагомості військово-політичної співпраці України та Турецької Республіки вимагає необхідного короткого історичного екскурсу, щоб зрозуміти, як саме будувалися цілі, принципи та досягнення цього партнерства. 24 серпня 1991 р. Україна стала незалежною державою. Після проведення референдуму 1 грудня 1991 р., 16 грудня Турецька Республіка, одна із перших держав визнала незалежність України¹⁹. Наступного ж року, у Стамбулі, 3 лютого 1992 р. був підписаний Протокол²⁰ про встановлення дипломатичних відносин між Україною та Турецькою Республікою. Україна і Туреччина, бажаючи і далі розвивати взаємні відносини в політичній, економічній, культурній та інших галузях та підтверджуючи спільні зобов'язання поважати незалежність, територіальну цілісність і суверенну рівність, вирішили встановити дипломатичні відносини. Країни, при встановленні дипломатичних відносин, базувалися на принципах, закладеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, Хельсінкському Заключному акті та

¹⁵ Посольство України у Турецькій Республіці: офіційний веб-сайт. <https://turkey.mfa.gov.ua/>.

¹⁶ Політичні відносини між Україною і Туреччиною. Посольство України у Турецькій Республіці: офіційний веб-сайт. <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/564-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju>.

¹⁷ Угода між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ: документ № 792_100 від 28.01.1997. База даних «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_100#Text.

¹⁸ «Байрактар» знищив ворожий командний пункт на острові Зміїний. УКРІНФОРМ. Мультимедійна платформа іномовлення України: офіційний веб-ресурс. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3474185-bajraktar-znisiv-vorozij-komandnij-punkt-na-ostrovi-zmiinij.html>.

¹⁹ Політичні відносини між Україною і Туреччиною. <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/564-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju>.

²⁰ Протокол про встановлення дипломатичних відносин між Україною і Турецькою Республікою: документ №792_024 від 03.02.1992 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_024#Text.

Віденською конвенцією про дипломатичні зносини 1961 р.²¹. Таким чином, встановлення дипломатичних зв'язків з Туреччиною не тільки посприяло подальшій співпраці, а й розширило інтеграцію України у сучасний, євродипломатичний простір, що для пострадянської держави було надзвичайно важливо на шляху позбавлення архаїчної радянської дипломатії та принципів зовнішньої політики.

4 травня 1992 р. був підписаний Договір про дружбу і співробітництво між Україною і Турецькою Республікою²², який був надважливий у сфері політичних відносин двох держав. Сторони не лише визнавали традиційні добросусідські відносини між двома країнами, а також бажали сприяння зміцненню миру і стабільності, роблячи свій внесок у розбудову Європи на основі таких цінностей як верховенство закону, повага прав людини, та плюралістична демократія. За цією угодою, сторони погоджувалися розвивати взаємовідносини в усіх галузях, як відповідають нормам міжнародного права і принципів поваги політичної незалежності, територіальної цілісності і суверенітету. Також країни активізують контакти на всіх рівнях, приділяючи особливу увагу розвитку міжпарламентським зв'язкам²³, сприяють розширенню контактів між громадськими організаціями і бізнесом. Укладання договору спричинило розвиток співробітництва не тільки у політичний, а й у галузях науки і техніки, що дало потужний поштовх для розвитку військового партнерства двох держав.

З метою розвитку та зміцнення дружніх відносин і співробітництва у військовій галузі між Україною та Турецькою Республікою, на основі Договору про дружбу і співробітництво, у 1993 р. був укладений найперший документ у сфері військового співробітництва між Україною та Туреччиною – Меморандум²⁴ про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки. Сторони з того часу починають здійснювати обмін робочими групами між представниками Головного штабу Збройних Сил України і Генерального штабу Турецької Республіки. Під час таких зустрічей Сторони обмінюються досвідом, ідеями щодо військової діяльності, військовими концепціями, які сприяють зміцненню міжнародної безпеки²⁵. Через чотири роки уклали подібну Угоду між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки, яка передбачала двостороннє співробітництво в галузі військової освіти та підготовки військ. За цим документом²⁶, країни та їх військовослужбовці здійснюють партнерство у сферах навчання в академіях та військово-навчальних закладах, обміну військовослужбовцями на короткий термін та навчання в галузі військової медицини.

Оскільки Україна і Турецька Республіка є чорноморськими країнами, сторони зацікавлені у питанні безпеки та стабільності в регіоні Чорного моря. Саме тому, у 2001

²¹ Там само.

²² Договір про дружбу та співробітництво між Україною та Турецькою Республікою: документ № 792_005, набрання чинності від 30.05.1994 р. База даних «Законодавство України» / ВР України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_005#Text.

²³ Там само.

²⁴ Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством оборони України і Міністерством національної оборони Турецької Республіки: документ №792_042 від 14.07.1993 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_042#Text.

²⁵ Там само.

²⁶ Угода між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про двостороннє співробітництво в галузі військової освіти і підготовки військ: документ №792_100 від 28.01.1997 р. База даних «Законодавство України» / ВР України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_100#Text.

році була створена Чорноморська група Військово-Морського Співробітництва²⁷ («BLACKSEAFOR»). Організацію було створено шістьма державами: Болгарією, Грузією, Туреччиною, Румунією, Україною та російською федерацією. Діяльність «BLACKSEAFOR» передбачала пошуково-рятувальні операції, операції з наданням гуманітарної допомоги, операції з розмінуванням вод Чорного моря та захист навколишнього природного середовища. Своїми діями, а саме анексією Криму та розпочатої війни на Сході України, російська федерація у 2014 р. автоматично денонсувала цей договір. Проте, створення та діяльність Чорноморської групи змогли б вирішити питання розмінування Чорного моря, яке, внаслідок повномасштабного вторгнення росії, заміноване і заблоковане рашистськими²⁸ морськими силами. Через мінування та блокаду Чорного моря, порушився світовий товарообіг, внаслідок чого весь світ через кілька місяців може потерпати від голоду, оскільки Україна є одним із найбільших експортерів зернових культур. Тому, Чорноморська група, до якої входять, до речі, країни-члени НАТО, такі як Туреччина, Болгарія та Румунія, може знайти рішення та зробити конкретні дії щодо розмінування та деблокади Чорноморського регіону, відновивши світовий товарообмін.

На основі створеної групи «BLACKSEAFOR», у 2007 р. був підписаний Протокол²⁹ між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія». Метою та ціллю цього Протоколу є визначення методів і зобов'язань щодо обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія» між Командуванням Військово-Морських Сил Збройних Сил України та Командуванням Військово-Морських Сил Турецької Республіки. Документ містить важливі аспекти діяльності чорноморської операції, такі як захист обміну інформації, безпека криптографічних систем, функціонування координаційних центрів, тощо³⁰. Ця угода є надзвичайно важливою не тільки у розширенні військово-морської співпраці, а й у безпеці та стабільності Чорноморського регіону. Дотримання цього протоколу дозволить підтримувати безпеку, і, в разі чого, миттєво реагувати на можливе повторне вторгнення у води Чорного моря тієї ж російської федерації, яка своєю політикою намагається зробити його своїм «внутрішнім» морем і планує свою загарбницьку місію вже в Середземноморський регіон.

Розширення та активізація військово-політичної співпраці почали відновлюватися при каденції президента України Володимира Зеленського. Починаючи з листопада 2021 р., за даними розвідки США, росія накопичувала на кордоні з Україною підрозділи, чисельністю від 110 до 135 тис. осіб. Окремо непокоїло проведення військових навчань з диктаторською Білоруссю («Союзна-рішучість-2021-2022») та окремі навчання в акваторії Чорного та Азовського морів, де рашисти накопичували війська на окупованому Кримському півострові. Аналізуючи та маючи намір запобігти майбутній військовій агресії, військово-політичне керівництво України почало вживати необхідних заходів, а саме

²⁷ Угода про створення Чорноморської Групи Військово-Морського Співробітництва: документ №998_151, ратифікація від 05.06.2003 р. База даних «Законодавство України» / ВР України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text.

²⁸ Рашизм або російський фашизм – політична ідеологія Російської Федерації кінця XX – початку XXI ст., яка базується на ідеях тоталітаризму та імперіалізму радянського типу, «особливої цивілізаційної місії» росіян, «старшості братнього народу», нетерпимості до елементів культури інших народів.

²⁹ Протокол між Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил Турецької Республіки про співробітництво з питань обміну інформацією у рамках операції «Чорноморська гармонія»: документ № 792_063 від 17.01.2007 р. База даних «Законодавство України» / ВР України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text.

³⁰ Там само.

укладати рамкові військові угоди як із державами Заходу, так і з Турецькою Республікою. 18 листопада 2021 року Верховною Радою України була ратифікована Рамкова військова угода³¹ між Кабінетом Міністрів України та урядом Турецької Республіки. Підписання цієї угоди розширило межі військового співробітництва. Тепер країни можуть співпрацювати у напрямках військової підготовки та освіти, оборонної промисловості, логістичного співробітництва, картографії та гідрографії, у сфері комунікації, електроніки, інформаційних систем та кібернетичного захисту³². Також, угода має цікаву складову – військова розвідка, яка передбачає залучення певних засобів та методів для досягнення її ефективного результату. Так само, документ викликає інтерес до інформації про фінансування, а саме фінансування курсів викладання турецької та української мови. Курси турецької мови³³, які будуть проводитися в Турецькій Республіці для українських військовослужбовців (включаючи підготовчі мовні курси під час академічного навчання) та курси української мови для військовослужбовців Туреччини, які будуть проводитися в Україні, є безкоштовними. Тобто, можемо спостерігати не тільки військову взаємодопомогу обидвох країн, а ще й мовно-культурний обмін, який є важливим для підтримання культурного збагачення світу. Рамкова угода залишається діючою протягом 5 років, проте її припинення чи завершення терміну дії не впливає на поточні програми та заходи. Отже, підписання та ратифікація Рамкової угоди не тільки значно розширила форми та заходи військово-політичної співпраці України та Туреччини, а й створила т.зв. військовий альянс, який грає вагомому військову-політичну роль у підтриманні оборони та безпеки України. Так само, Рамкова військова угода дозволила ширше налагодити закупівлю України знаменитих та славетних безпілотників «Байрактар».

«Байрактар ТБ2» (тур. Bayraktar TB2) – це турецький ударний оперативно-тактичний середньовисотний безпілотний літальний апарат з великою тривалістю польоту. Передумовою розробки Bayraktar TB2 була заборона з боку США на експорт безпілотних літальних апаратів до Туреччини через побоювання, що їх використають проти груп Робітничої партії Курдистану в Туреччині та за її межами. Крім того, розробка цих БПЛА відбулася завдяки залученню британських військових технологій³⁴ ракетної стійки «Hornet», яка була розроблена та поставлена компанією «EDO MBM Technology», розташованою на околиці м. Брайтона. Безпілотник отримав назву від прізвища засновника компанії «Baykar» Оздеміра Байрактара (у перекладі з турецької мови «байрактар» – прапороносець). Комплекси широко застосовували під час турецької операції «Весняний щит» у лютому – березні 2020 р. в Сирії. Безпілотники успішно знищували як рухомі, так і нерухомі цілі. Також БПЛА брали участь у військових подіях Другої громадянської війни у Лівії та у Другій Карабаській війні, розпочатої у вересні 2020 р., де азербайджанські військовослужбовці активно використовували безпілотну авіацію під час зіткнень з вірменами. Bayraktar TB2 використовувався для завдання точних ударів по оборонних

³¹ Рамкова військова угода між Кабінетом міністрів України та урядом Турецької Республіки: документ №792_004-20, ратифікація від 18.11.2021 р. База даних «Законодавство України» / ВР України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text.

³² Рамкова військова угода між Кабінетом міністрів України та урядом Турецької Республіки: документ №792_004-20, ратифікація від 18.11.2021 р. База даних «Законодавство України» / ВР України.

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text.

³³ Там само.

³⁴ Саббаг, Д., МакКернан, Б. Виявлено: як британські технології сприяли підйому Туреччини до світової потужності дронів. *The Guardian*: офіційний веб-медіа сайт. 27 листопада 2019 р.

<https://web.archive.org/web/20220313034411/https://www.theguardian.com/news/2019/nov/27/revealed-uk-technology-turkey-rise-global-drone-power>. [англійською].

спорудах і бойовій техніці супротивника³⁵. У 2018 р. Україна закупила 6 безпілотних апаратів у Туреччини, а вже 26 жовтня 2021 р. Збройні Сили України (далі – ЗСУ) застосували «Байрактар» ТБ2 проти російських найманців на Сході України та пошкодили гаубицю противника, яка в порушенні Мінських угод обстрілювала позиції української армії³⁶. Під час повномасштабного вторгнення росії на території України, «Байрактари» неодноразово показують свою високу ефективність та боєздатність сучасного БПЛА. Партія «Байрактарів», з часу вторгнення, була вперше використана на території Сумської області, де рашисти сконцентрували один із масштабніших окупаційних ударів. На Сумщині «Байрактар» знищив близько 100 танків та 20 «Градів»³⁷ окупанта. Голова Сумської обласної військової адміністрації Дмитро Живицький зазначив, що БПЛА наніс точковий удар по колонах російської техніки, внаслідок чого було знищено сотні одиниць. Перший такий приклад – це було знищено близько 100 танків, близько 20 «Градів», бензовози і бронетехніку³⁸. Так само, турецький безпілотник ліквідував ворожу систему РЕБ (система радіоелектронної боротьби) на Київщині. Про це повідомив Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний. Генерал зазначив, що українські оператори «Байрактару» майстерно знищили систему РЕБ противника в Київській області. Навіть, є наявний відеоматеріал, де кожен може роздивитися, наскільки ефективно і точно працюють турецькі технології БПЛА³⁹. Найяскравіше безпілотники Туреччини відпрацювали на о. Зміїний, який, на жаль, тимчасово окупований агресором. Наприкінці квітня 2022 р., внаслідок удару українських військ по ворожих об'єктах, на острові було розбито 3 зенітні установки, зенітно-ракетний комплекс «Стріла-10», а також машину зв'язку із телекомунікаційним обладнанням. А 3 травня 2022 р. ЗСУ завдали потужних ударів з «Байрактарів» та знищили ворожий командний пункт. За інформацією Оперативного Командування «Південь»⁴⁰, військові за допомогою турецьких безпілотників влучили у склад боєкомплектів та командний пункт. Радник керівника Офісу Президента України Михайло Подоляк відзначив ефективність турецьких моделей безпілотників. Він наголосив, що «Байрактари» ідеально вирішують будь-які завдання – непомітно, страшно, руйнівні, і що завжди буде вдячний автору та батькові цієї суперзброї за внесок у перемогу України над росією⁴¹. Отже, робота турецьких безпілотників демонструє не лише військову та технічну міць Турецької Республіки, а технологічну слабкість та відставання російської

³⁵ Данильченко, К. Bayraktar TB2: досвід трьох воєн. *Ukrainian Military Pages*: офіційний веб-медіа сайт. 3 жовтня 2020 р. <https://web.archive.org/web/20201029222342/https://www.ukrmilitary.com/2020/10/bayraktar-tb2.html>.

³⁶ На Донеччині військові ЗСУ вперше застосували ударні дрони Bayraktar проти окупантів: відеоматеріал. *Новинарня*: офіційний веб-медіа сайт. 26 жовтня 2021 р. <https://web.archive.org/web/20211129122908/https://novynarnia.com/2021/10/26/bajraktar-vpershe/>.

³⁷ БМ-21 «Град» – реактивна система залпового вогню калібру 122 мм. Була розроблена у часи СРСР і є розвитком установки залпового вогню «Катюша», якій була присвячена пісня в знак «перемогобесія» Радянського Союзу у II світовій війні.

³⁸ Перший Байрактар на Сумщині вже знищив близько 100 танків та 20 «Градів» агресора. *УКРІНФОРМ*: мультимедійна платформа іномовлення України. 1 березня 2022 р. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3416548-persiy-bajraktar-na-sumsini-vze-znisiv-blizko-100-tankiv-ta-20-gradiv-agresora.html>.

³⁹ Bayraktar знищив систему РЕБ на Київщині. *УКРІНФОРМ*: мультимедійна платформа іномовлення України. 12 березня 2022 рік. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3427269-bayraktar-znisiv-sistemu-reb-na-kiivsini.html>.

⁴⁰ «Байрактар» знищив ворожий командний пункт на острові Зміїний. *УКРІНФОРМ*: мультимедійна платформа іномовлення України. 3 травня 2022 рік. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3474185-bajraktar-znisiv-vorozij-komandnij-punkt-na-ostrovi-zmiinij.html>.

⁴¹ Подоляк подякував розробнику «байрактарів» за суперзброю. *УКРІНФОРМ*: мультимедійна платформа іномовлення України. 29 березня 2022 рік. <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3443223-podolak-podakuvav-rozrobniku-bajraktariv-za-superzbrou.html>.

федерації від провідних країн світу. Вторгнення агресора доводить, що незважаючи на галасливі заяви російських чиновників, на кшталт, «другої армії світу», російська федерація все ще залишається законсервованою, відсталою країною зі старими, радянськими технологіями, яка за 31 рік свого існування не здатна була впровадити сучасні технології у власні збройні сили.

Кілька слів варто наголосити щодо політичного альянсу між Україною та Туреччиною у час варварського вторгнення росії. У перший день вторгнення, а саме 24 лютого 2022 р., у своїй Instagram-сторінці президент України Володимир Зеленський повідомив про створення антипутінської коаліції – воєнно-політичного об'єднання держав, створеного для протидії російській агресії, до якої мала б увійти Турецька Республіка на чолі з президентом Реджепом Ердоганом⁴². Через кілька днів, 28 лютого, Туреччина, згідно Конвенції Монтре⁴³, закрила стратегічні протоки Босфор та Дарданелли. Рішення офіційної Анкари стало для України безумовним плюсом. Прохід чорноморськими протоками закритий для кораблів воюючих сторін – рф та України. Утім, як вважають аналітики⁴⁴, де-факто, і це неодноразово лунало в заявах турецьких високопосадовців, військові кораблі нечорноморських держав Альянсу також не можуть проходити Боспором, що заважає країнам НАТО допомогти українській стороні у деблокаді чорноморських портів. Не варто забувати, що перекривши протоки для російських військових кораблів і допомагаючи цим Україні, Туреччина підстрахувала себе для уникнення подальшої ескалації в Сирії. Сирія є країною-апетитом для Туреччини і росії, і тому, зробивши цей вагомий військово-політичний крок, країна здобула собі вигідну стратегічну ситуацію, маючи змогу поширювати свою сферу впливу. Оскільки росія кидає всі свої резерви на територію України, включаючи резерви із сирійського фронту, Туреччина може військово легко та вдало вирішити ситуацію, яка не вирішується більше десяти років. Утім, закриття чорноморських проток стало вкрай важливим рішенням для Туреччини. Цим вона підтвердила роль потужного регіонального лідера і вагому підтримку територіальної цілісності та незалежності України.

Окрім цього, Туреччина в Генеральній Асамблеї ООН підтримала резолюцію, яка засуджує військову агресію росії в Україні і також проголосувала за призупинення членства рф у Раді ООН з прав людини, після побаченого на весь світ звірств рашистської армії у містах Київської області: Бучі, Ірпіні, Гостомелі та Бородянці. Так само, Турецька Республіка мала бажання та намір допомогти у процедурі екстракції⁴⁵ бійців полку «Азов» із заводу «Азовсталь» – незламній фортеці Маріуполя, оборона якої назавжди увійде до підручників історії. Речник турецького президента Ібрагім Калін, особисто обговорював цю пропозицію з президентом України Володимиром Зеленським у Києві, проте Москва, яка є оплотом нецивілізованої дипломатії, на неї не погодилася. За словами речника, згідно з цим планом, евакуйовані з «Азовсталі» будуть доставлені по суші до порту Бердянськ, а

⁴² Зеленський, В. Створюємо антипутінську коаліцію. Про конкретні санкції та конкретну допомогу для наших військових поговорив з @ursulavonderleyen, з @emmanuelmacron, з @karl.nehammer та @rterdogan. Чекаємо рішучих дій: фото. *Instagram*: соціальна мережа. 24 лютого 2022 р.

https://www.instagram.com/p/CaXKn-0AGpG/?utm_source=ig_web_copy_link.

⁴³ Конвенція Монтре 1936 – конвенція про режим чорноморських проток, згідно якої Туреччина під час війни, в якій вона не бере участь, має закрити протоки для проходу військових суден будь-якої воюючої держави.

⁴⁴ Назарчук, І. Застосування Конвенції Монтре за умов російсько-української війни. *Юридична Газета online. Всеукраїнське професійне юридичне видання*. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-konvenciyi-montre-za-umov-rosiyskoyukrayinskoyi-viyini.html>.

⁴⁵ Екстракція (від англ. «extraction») – переміщення людей з підконтрольної ворогові території в безпечну зону. Переміщення не має нічого спільного зі здачею в полон.

турецьке судно доставить їх через Чорне море до Стамбула⁴⁶. Процедура екстракції все ще розглядається і проводяться перемовини щодо її форми та дії. Тому, з часом, буде змога побачити результат світової дипломатії щодо порятунку Героїв Маріуполя.

Однак, незважаючи на підтримку Анкари територіальної цілісності та суверенітету України, політичне співробітництво між Україною та Туреччиною має кілька казусів. Туреччина – одна з небагатьох країн антипутінської коаліції, яка не приєдналася до антиросійських санкцій. Країна відмовилася постачати, на прохання Сполучених Штатів Америки, зенітні ракетні системи С-400, які, до речі, вона закупила у росії, згідно укладеному контракту на постачання цих систем у 2017 р. Через закупку російських систем, США виключили Туреччину з програми виробництва сучасних винищувачів F-35 а також запровадили санкції щодо Управління оборонної промисловості Туреччини та кількох високопосадовців. Анкара займає позицію «посередника» у вирішенні питання збройної агресії росії до України. Це яскраво продемонструвала Туреччина в Стамбульських перемовинах⁴⁷ української та російської делегації, які відбулися 29-30 березня 2022 р., на яких було запропоновано вирішити питання російсько-української війни підписанням нового гарантійного договору, але за умови нейтрального статусу України та її автоматичного згортання північноатлантичного курсу. Ба більше, гарантами безпеки мали стати не тільки Туреччина, Велика Британія, США, Італія, а ще й російська федерація. Тому Стамбульські перемовини викликали бурхливий резонанс українського суспільства, і нині переговорні процеси України та росії фактично заморожені. Туреччина є посередником між Києвом та Москвою, бо країні не вигідно розривати зв'язки ні з Україною, а ні з росією. Росія є потужним економічним та торговельним партнером Туреччини. Турецька Республіка є залежною від транзиту російської нафти та зернових культур, так як росія входить до великих країн-експортерів зерна. А на тлі руйнівної війни, Україна не в змозі задовольнити продовольчий попит Туреччини. Країна також залишається залежною від російських енергоносіїв, особливо від газу, так як у 2013 р. частка російського газу на турецькому ринку перевищила 57%. Навіть була загроза енергетичної кризи, бо у 2014 р. сили Протиповітряної оборони Туреччини збили російський винищувач, який порушив повітряний простір країни і цей інцидент міг поставити величезну крапку у турецько-російських відносинах. Проте, Анкара почала потроху відмовлятися від блакитного палива, імпортуючи у свого військового союзника – Азербайджана. Але турецька економіка є вразливою від туристичної діяльності, особливо від російських туристів. У 2021 р. країну відвідали майже 5 млн росіян. Туреччина є улюбленим курортом для російського народу, тому турецька влада заохочує до витрати грошей та стягування прибутків туристів. Тому Анкарі не вигідно розривати відносини з росією, бо є загроза колапсу турецької економіки, яка вже в часи пандемії COVID-19 сильно постраждала. І також, Туреччина одна з небагатьох країн, яка не закрила повітряний простір з росією, на відміну від країн ЄС та США, таким чином росія має спосіб обходити потужні економічні санкції, фінансуючи свою військову машину.

Отже, проаналізувавши історичну візію становлення військово-політичної співпраці як майбутньої складової протидії збройної агресії росії, можна зробити висновок, що протягом 30 років незалежності, Україна та Туреччина змогли побудувати та розвинути

⁴⁶ Туреччина готова провести морську евакуацію військових з «Азовсталі», але згоди на це ще не отримала. Радіо Свобода. Новини | Суспільство: офіційний веб-сайт. 14 травня 2022 р.

<https://www.radiosvoboda.org/a/news-azovstal-evakuatsiya-turechchyna/31849717.html>.

⁴⁷ Фесенко, В. Стамбульський раунд перемовин – початок більш змістовного, але й складнішого етапу переговорного процесу. УКРІНФОРМ: мультимедійна платформа іномовлення України: офіційний веб-сайт. 30 березня 2022 р. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3443928-stambulskij-raund-peremovin-pocatok-bils-zmistovnogo-ale-j-skladnisogo-etapu-peregovornogo-procesu.html>.

потужний військово-політичний альянс. Завдяки укладанню низки політичних та військових угод, Україна та Турецька Республіка мають змогу співпрацювати у галузі військової підготовки, організації військових кадрів, інвестування у розвиток військових технологій, організації логістики та кібернетичного захисту і, найголовніше, стратегічного партнерства з питань безпеки та стабільності у Чорному морі. Чорноморська співпраця цих держав дала важливу складову розвитку та підтримки нормалізації атмосфери міжнародних відносин. Укладання Рамкової військової угоди та контрактів на закупівлю турецьких безпілотників дозволило Україні наростити військовий потенціал для вдалої оборони українських земель від навали російської армії. Дякуючи тісній політичній співпраці та міцній підтримці Турецької Республіки суверенітету та незалежності України, країна закрила стратегічно важливі протоки Босфор та Дарданелли, внаслідок чого ворожа флотилія не має змоги накопичувати сили для обстрілу та окупації чорноморських портів. Це дає обладийливу змогу українській владі деблокувати Чорне море, і, можливо, вдало розмінувати, разом з Туреччиною, морський регіон. Так само, Туреччина є ініціатором масштабної гуманітарно-військової операції – екстракції Захисників Маріуполя із металокомбінату «Азовсталь», що дає величезний плюс у розвитку українсько-турецьких зв'язків та світової дипломатії. Однак, дипломатичне посередництво Туреччини у російсько-українській війні є негативним фактором поліпшення відносин між Україною та Туреччиною. Країна не має наміру приєднуватися до антиросійських санкцій, не закриває повітряний простір для російських туристів та не запроваджує нафтове та газове ембарго, яке могло остаточно підірвати фінансування російської військової машини. Намір керівництва не розривати зв'язків з країною-окупантом ставить під сумнів добросусідства та партнерства з Україною. Все ж таки, у майбутньому, Туреччина має зробити вибір у союзництві. Маємо надію, що турецька влада зробить правильний вибір, а Україна переможе у цій кривавій війні демократії проти деспотизму.

References

- Agreement between the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of the Republic of Turkey on bilateral cooperation in the field of military education and training. № 792_100. Activity from January, 28 1997.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_100#Text. [in Ukrainian].
- Agreement on the Establishment of the Black Sea Naval Cooperation Group. № 998_151. Activity from June 5, 2003. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_151#Text. [in Ukrainian].
- Al-Azavi Khaider Adil Kadim. (2017). *Evoliutsiia rehionalnoi polityky Turetskoi Respubliky [Evolution of regional policy of the Republic of Turkey]*. (Candidate's thesis). Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv. [in Ukrainian].
- «Bairaktar» znyshchyyv vorozhyi komandnyi punkt na ostrovi Zmiinyi [«Bayraktar» destroyed an enemy command post on Zmiinyi Island.]. (May 3, 2022). UKRINFORM. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3474185-bajraktar-znisiv-vorozij-komandnij-punkt-na-ostrovi-zmiinij.html>. [in Ukrainian].
- Danylchenko, K. (October 3, 2020). Bayraktar TB2: dosvid trokh voien [Bayraktar TB2: the experience of three wars]. *Ukrainian Military Pages*. [in Ukrainian].
<https://web.archive.org/web/20201029222342/https://www.ukrmilitary.com/2020/10/bayraktar-tb2.html>. [in Ukrainian].
- Demshychak, R. (2019). Korektsiia ukrainsko-turetskykh vidnosyn u konteksti zovnishnopolitychnoho kursu prezydenta Turechchyny Redzhepa Erdohana [Correction of Ukrainian-Turkish relations in the context of the foreign policy course of Turkish President

- Recep Tayyip Erdogan]. *Naukovyi zhurnal «Politykus»*, 1, 82-87. DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2019-1-82-87>. [in Ukrainian].
- Fesenko, V. (March 30, 2022). Stambulskyi raund peremovyn – pochatok bilsh zmistovnoho, ale y skladnishoho etapu perehovornoho protsesu [The Istanbul Round of Negotiations is the beginning of a more meaningful, but also more complex stage of the negotiation process]. UKRINFORM. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3443928-stambulskij-raund-peremovin-pochatok-bils-zmistovnogo-ale-j-skladnisogo-etapu-peregovornogo-procesu.html>. [in Ukrainian].
- Framework military agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Turkey. No 792_004-20 Activity from November 18 2021, (2021, November 18). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_004-20#Text. [in Ukrainian].
- Korsunsky, S. (2011). Ukrainsko-turetski vidnosyny: mynule, sohodennia, zavtra... [Ukrainian-Turkish relations: past, present, tomorrow...]. *Zovnishnia polityka i diplomatiia Ukrainy*, 17, 24-31 [in Ukrainian].
- Lakhmaniuk, T. (2012). Ukraina i Turetska Respublika: shliakhy spivrobitnytstva [Ukraine and the Republic of Turkey: ways of cooperation]. *Ukraina–Yevropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*, 9, 140-145 [in Ukrainian].
- Memorandum of Understanding between the Ministry of Defense of Ukraine and the Ministry of National Defense of the Republic of Turkey. No 792_042. Activity from July 14, 1993. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_042#Text. [in Ukrainian].
- Na Donechchyni viiskovi ZSU vpershe zastosuvaly udarni drony Bayraktar proty okupantiv: videomaterial [For the first time in the Donetsk region, the Armed Forces used “Bayraktar” attack drones against the occupiers: video]. (October 26, 2021). *Novynarnia*. <https://web.archive.org/web/20211129122908/https://novynarnia.com/2021/10/26/bajraktar-vpershe/>. [in Ukrainian].
- Nazarchuk, I. (May 16, 2022). Zastosuvannia Konventsii Montre za umov rosiisko-ukrainskoi viiny [Application of the Montreux Convention during the Russian-Ukrainian war]. *Yurydychna Hazeta online. Vseukrainske profesiine yurydyчне vydannia*. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zastosuvannya-konvenciyi-montre-za-umov-rosiyskoukrayinskoyi-viyni.html>. [in Ukrainian].
- Pershyi Bairaktar na Sumshchyni vzhe znyshchyyv blyzko 100 tankiv ta 20 «Hradiv» ahresora [The first “Bayraktar” in the Sumy region has already destroyed about 100 tanks and 20 “Grads” of the aggressor]. (March 1, 2022). UKRINFORM. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3416548-persij-bajraktar-na-sumsini-vze-znisiv-blizko-100-tankiv-ta-20-gradiv-agresora.html>. [in Ukrainian].
- Podoliak podiakuvav rozrobniku «bairaktariv» za superzbroyu [Podoliak thanked the developer of “Bayraktars” for superweapons]. (March 29, 2022). UKRINFORM. Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy. <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3443223-podolak-podakuvav-rozrobniku-bajraktariv-za-superzbrou.html>. [in Ukrainian].
- Politychni vidnosyny mizh Ukrainoiu i Turechchynoiu [Political relations between Ukraine and Turkey]. Posolstvo Ukrainy u Turetskii Respublitsi [Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey]. <https://turkey.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/564-politichni-vidnosini-mizh-ukrajinoju-i-turechchinoju>. [in Ukrainian].
- Posolstvo Ukrainy u Turetskii Respublitsi [Embassy of Ukraine in the Republic of Turkey]. <https://turkey.mfa.gov.ua/>. [in Ukrainian].
- Protocol between the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of the Republic of Turkey on cooperation in the exchange of information in the framework of Operation “Black Sea Harmony”. No 792_063. Activity from January 17, 2007.

-
- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_063#Text. [in Ukrainian].
- Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between Ukraine and the Republic of Turkey. No 792_024. Activity from February 3, 1992. [in Ukrainian].
- https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_024#Text. [in Ukrainian].
- Sabbagh, D., McKernan, B. (November 27, 2019). Revealed: how UK technology fuelled Turkey's rise to global drone power. *The Guardian*.
<https://web.archive.org/web/20220313034411/https://www.theguardian.com/news/2019/nov/27/revealed-uk-technology-turkey-rise-global-drone-power>. [in English].
- Serhiichuk, B., Serhiichuk, V. (2011). Na mezhi dvokh svitiv. Ukrainsko-turetski vidnosyny v seredyni XVI–na pochatku XXI stolittia [*On the border of two worlds. Ukrainian-Turkish relations in the middle of the XVI-beginning of the XXI century*]. Kyiv: PP. Serhiichuk M.I [in Ukraine].
- Solovykh, Ye. (2018). Ukraina-Turechchyna: Polityko-ekonomichni aspekty vzaiemovidnosyn perspektyvy rozvytku [*Ukraine-Turkey: Political and economic aspects of the development perspective*]. *Visnyk KhNU im. V.N.Karazina. Seriya «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Kraieznavstvo. Turyzm»*, 8, 80-87 [in Ukrainian].
- Treaty of Friendship and Cooperation between Ukraine and the Republic of Turkey. No 792_005. Activity from May 30, 1994. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_005#Text. [in Ukrainian].
- Tsentr Razumkova. (2011). Ukrainsko-turetske partnerstvo v konteksti bezpeky i stabilnosti chornomorskoho rehionu [*Ukrainian-Turkish partnership in the context of security and stability of the Black Sea region*]. *Zmitsnennia bezpeky v Chornomorskomu rehioni i perspektyvy turetsko-ukrainskoho spivrobitnytstva* [*Strengthening Security in the Black Sea Region and Prospects for Turkish-Ukrainian Cooperation, Proceedings of the International Conference*]. Istanbul. [in Ukrainian].
- Turechchyna hotova provesty morskuyu evakuatsiyu viiskovykh z «Azovstali», ale zghody na tse shche ne otrymala. [*Turkey is ready to carry out a naval evacuation of troops from Azovstal, but has not yet agreed.*]. (May 14, 2022). *Radio Svoboda. Novyny | Suspilstvo*.
<https://www.radiosvoboda.org/a/news-azovstal-evakuatsiya-turechchyna/31849717.html>. [in Ukrainian].
- Vorotniuk, M. (2011). Ukrainsko-turetski vidnosyny: zdobutky, problemy, perspektyvy [*Ukrainian-Turkish relations: achievements, problems, prospects*]. *Zmitsnennia bezpeky v Chornomorskomu rehioni i perspektyvy turetsko-ukrainskoho spivrobitnytstva, tezy mizhnarodnoi konferentsii* [*Strengthening security in the Black Sea region and prospects for Turkish-Ukrainian cooperation, Abstract of Paper of International conference*]. Istanbul [in Ukrainian].
- Zelenskyi, V. (February 24, 2022). Stvoriuiemo antyputinsku koalitsiyu. Pro konkretni sanktsii ta konkretnu dopomohu dlia nashykh viiskovykh pohovoryv z @ursulavonderleyen, z @emmanuelmacron, z @karl.nehammer ta @rterdogan. Chekaiemo rishuchykh dii: foto. [We are creating an anti-Putin coalition. He spoke with @ursulavonderleyen, @emmanuelmacron, @ karl.nehammer and @rterdogan about specific sanctions and specific assistance for our military. We are waiting for decisive action: photo]. *Instagram*.
https://www.instagram.com/p/CaXKn-0AGpG/?utm_source=ig_web_copy_link. [in Ukrainian].

УДК 929:930-051

*Івахненко Ірина,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0001-9959-6825*

Діяльність Василя Данилевича у 1918 – 1936 рр.

Abstract. The article examines the multifaceted activities of Ukrainian historian, archaeologist, scholar, pedagogue, public figure Vasyl Danylevych from 1918 to 1936. He was one of the brightest representatives of the Scientific School of Historians of Ukrainian Studies of Professor Volodymyr Antonovych at the St. Volodymyr University in Kyiv. Vasyl Danylevych returned to Ukraine in 1918 and expressed a desire to work for the benefit of the Ukrainian people and Ukrainian historical science. He worked from 1918 to 1920 as a Professor at the Kyiv State Ukrainian University, which was founded by Hetman Pavlo Skoropadsky. He taught from 1920 to 1931 at the Dragomanov Kyiv Higher Institute of Public Education. His lecture courses were devoted to Ancient Ukrainian History and Historiography. Vasyl Danylevych, from 1924, as a member of the All-Ukrainian Archaeological Committee of the Higher School of Economics and a full member of the History of Ukraine Research Department of Mykhailo Hrushevsky, headed the subsection of the History of Material Culture. His scientific interests covered a wide range of issues of History and Archeology of Kyivan Rus', the History of Governance in Slobidska Ukraine in the 17th – 18th centuries, issues of Numismatics, Museum Studies, Historical Geography, etc. Vasyl Danylevych proved himself in various fields of science and teaching during more than 40 years of scientific and more than 30 years of teaching activities.

Keywords: Vasyl Danylevych, Ukrainian historian, archaeologist, scholar, pedagogue, public figure, pedagogical activity, the first third of the 20th century, historical education of the first third of the 20th century, Academy of Sciences, History of Ukraine Research Department of Mykhailo Hrushevsky, Kyiv State Ukrainian University, Dragomanov Kyiv Higher Institute of Public Education.

Дослідження педагогічної та наукової діяльності українського історика, археолога, нумізмата, музеєзнавця, одного з яскравих представників наукової школи істориків–українознавців професора Антоновича в Університеті Св. Володимира в Києві – Василя Юхимовича Данилевича у 1918–1936 рр. дозволяє вивчити останні роки його життєвого шляху.

Мета статті: дослідити педагогічну та наукову діяльність Василя Данилевича у 1918–1936 рр.

Для розкриття теми статті ми проаналізували праці дослідників, які вивчали життя та діяльність Василя Данилевича. Дмитро Багалій визначив науковий доробок Василя Данилевича з археології та нумізматики, його розробки курсів з давньоруської історії¹.

¹ Багалій, Д. І. (1919). Оцінка наукових праць професора В. Е. Данилевича. *Записки Історично – Філологічного Відділу Української Академії Наук*. Київ. Т. 1. С. LXXXIX–LC.

Педагогічну та наукову діяльність Василя Данилевича дослідив Андрій Гомоляко^{2,3}, який виокремив його розвідки з історії Слобожанщини та Київської Русі, охарактеризував його як педагога, науковця та дослідника. А. С. Яненко⁴ розглянула постать науковця як педагога у спогадах студентів, яких він готував до музейної справи в аспірантурі. О. В. Юркова⁵, проаналізувавши діяльність Науково-дослідної кафедри історії України Михайла Грушевського, виокремила діяльність та роль Василя Данилевича у становленні академічних історичних установ в Україні в 20 – 30-х рр. XX ст. Ірина Івахненко розглянула громадську діяльність Василя Данилевича⁶, його внесок у розвиток музейництва в Україні⁷, педагогічну⁸ та археологічну діяльність⁹ історика.

Василь Данилевич народився у місті Курськ 9 лютого 1872 р. у родині спадкового дворянина. Його батько служив прокурором окружного суду станиці Усть – Медведицької. Початкову освіту в 1883 – 1884 рр. Василь здобував в Уманській чотирикласній прогімназії, яку закінчив з нагородою I ступеню. Після переведення батька по службі до Києва у 1884 р. юнак навчався у Четвертій Київській гімназії, яку закінчив у 1891 р. зі срібною медаллю¹⁰. Гімназист Данилевич захоплювався історією та археологією, вивчав історичну літературу, відвідував публічні лекції професора В. Б. Антоновича, прослухав його курс археології. Захоплення археологією переросло у справу всього життя. Після закінчення гімназії, юнак вступив на історичне відділення історико-філологічного факультету Університету Св. Володимира, де займався під керівництвом видатного історика В. Б. Антоновича, став одним із яскравих представників наукової школи істориків–українознавців професора Антоновича.

Після повернення в Україну в липні 1918 р. Василь Юхимович Данилевич висловив бажання служити на користь українського народу й української історичної науки.

У 1918–1920 рр. Василь Данилевич працював професором кафедри української історії, історичної географії України, передісторичної археології України в Київському державному Українському університеті, заснованому гетьманом Павлом Скоропадським. Науковець займався публікацією корпусу документів під час Української революції.

² Гомоляко, А. (2010). В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. *Український історичний збірник*. № 13 (2). С. 97-105.

³ Гомоляко, А. (2009). Суспільно – політичний устрій Київської Русі в оцінці В. Ю. Данилевича. *Український історичний збірник*. № 12. С. 323-328.

⁴ Яненко, А. С. (2015). Підготовка музейних працівників в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка у другій половині 1920-х – на початку 1930-х р. *Сіверщина в історії України: Зб. наук. пр.* Вип. 8. С. 286-299.

⁵ Юркова, О. В. (1999). Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924 – 1930 рр.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України. 433 с.

⁶ Івахненко, Ірина. (2020). Громадська діяльність Василя Юхимовича Данилевича. *Українська минушина: міфи та історична реальність*: збірка матеріалів IX Всеукраїнської студентської науково – практичної конференції, м. Київ, 22 квіт. 2020 р. / КУБГ. Київ, 2020. С. 79-82.

https://iff.kubq.edu.ua/images/stories/Departaments/kaf_iu/06.05.2020_Zbirka_materiialiv_Ukrainska_minushina_2020.pdf.

⁷ Івахненко, Ірина. (2020). Внесок Василя Данилевича у розвиток музейництва в Україні. Том 1. № 1. Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців. С. 87-95.

<https://ysgsij.kubq.edu.ua/index.php/journal/article/view/20/18>.

⁸ Івахненко, Ірина. (2021). Педагогічна діяльність Василя Данилевича. Том 2. № 2. Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців. С. 42-51. <https://ysgsij.kubq.edu.ua/index.php/journal/article/view/61/60>.

⁹ Івахненко, Ірина. (2021). Археологічна діяльність Василя Данилевича. Том 3. № 3. Грінченко – Сетон міжнародний журнал молодих науковців. С. 56-68. <https://ysgsij.kubq.edu.ua/index.php/journal/article/view/98/97>.

¹⁰ Юркова, О. Данилевич Василь Юхимович. http://www.history.org.ua/?termin=Danylevych_V.

На засіданні історико – філологічного відділу Української академії наук у Києві 13 грудня 1918 р. академік Дмитро Багалій рекомендував Василя Данилевича на посаду керівника Постійної комісії для видавання пам'яток мови, письменства й історії та висловив побажання, щоб підготовлена ним *«збірка матеріалів і зроблена на підставі їх наукова розвідка були видані Археографічною Комісією Української Академії Наук»*¹¹.

У 1920–1931 рр. професор Василь Данилевич працював у Київському вищому інституті народної освіти імені Михайла Драгоманова. Його лекційні курси були присвячені давньоруській історії та історіографії. З 1924 р. його обрали членом Всеукраїнського Археологічного Комітету ВУАН¹².

У квітні 1924 р. професор Данилевич став дійсним членом Науково – дослідчої кафедри історії України Михайла Грушевського, створеної на підставі постанови Наукового Комітету Народного Комісаріату Освіти від 30 березня 1924 р.¹³. Михайло Грушевський запрошував працювати на кафедру відомих фахівців. Історик Олександр Оглоблін, який проаналізував на еміграції науково – організаційну роботу Михайла Грушевського в Україні в 20-х рр. ХХ ст., відзначав: *«Закликаючи до співпраці старших науковців, Грушевський наче б то забуває старі обиди, жалі й порахунки. В його науково-дослідній кафедрі працює дійсним членом проф. Данилевич, той самий Данилевич, який, мабуть, з суто особистих міркувань, виступав проти кандидатури Грушевського на кафедру руської історії в Київському університеті, яка звільнилася в 1908 р. після смерті Павла Голубовського. Грушевський ніколи не забував заподіяних йому кривд і шкод. Але він запросив Данилевича, вже старого й немічного, майже рамою, на дійсного члена кафедри»*¹⁴.

Працюючи на Науково – дослідчій кафедрі історії України Михайла Грушевського професор Данилевич очолив підсекцію Історії матеріальної культури. Напрямом наукової роботи вченого стали студії над археологією України та історією врядування в Слобідській Україні в XVII – XVIII ст. Із наукового плану роботи кафедри на 1925/1926 рр. ми дізнаємося: *«Основна науково-дослідча робота в наступному академічному році матиме своїм змістом дослідження соціально-економічних і зв'язаних з ними культурних і політичних процесів на Україні на протязі останніх трьох століть. Василю Данилевичу з-поміж іншого заплановано «Історія врядування на Слобідській Україні XVII – XVIII вв.»*. У своєму індивідуальному плані вчений зазначав: *«Теоретична науково-дослідча праця складається з розробки низки питань, що я їх досліджую почасти багато років, почасти-ж з цього академічного року. Більш од 20 років я працюю над історією врядування на Слобідській Україні XVII – XVIII ст. Перший том цієї величезної праці сподіваюся закінчити в прийдущому році»*. Однак обіцянки своєї він не виконав¹⁵.

Викладаючи аспірантам Науково – дослідчої кафедри історії України Михайла Грушевського курс передісторичної матеріальної культури України професор Данилевич звертав особливу увагу на стан вивчення того чи іншого питання, на методи його дослідження. Він був переконаний, що фактичний матеріал аспіранти можуть знайти у літературі, зазначеній в програмі, та під час ознайомлення із музейними зібраннями. Між тим він підкреслював, що *«історіографія та методологія української матеріальної культури не*

¹¹ Багалій, Д. І. Оцінка наукових праць професора В. Е. Данилевича. С. LXXXIX.

¹² Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С. 103.

¹³ Там само.

¹⁴ Юркова, О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924 – 1930 рр.). С. 50.

¹⁵ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С. 103.

мають жадної літератури. Тим часом знання цієї справи має першорядну вагу задля їхньої (аспірантів) майбутньої праці на ниві науки. Власне кажучи, без знання цієї справи фактичні відомості залишаються мертві і становлять лише зайвий вантаж у людському житті, бо поставитися критично до фактів така людина не може»¹⁶.

Згідно плану Науково – дослідчої кафедри історії України Михайла Грушевського у 1927–1928 та 1928–1929 академічних роках індивідуальним заняттями професора Василя Данилевича було встановлено порядок з археологічною проблематикою («Рання металічна техніка на Україні») також завершення теми з історії Слобідської України («Організація Слобідської України в XVII – XVIII ст.»).

В офіційному повідомленні про діяльність Науково – дослідчої кафедри в 1927–1928 академічному році кафедра з-поміж іншого ставила своїм завданням на найближчі роки «розроблення актового історичного матеріалу для пізнання соціально-економічної історії Лівобережної України XVIII ст.» та «заняття над вибіркою і обробленням невиданого матеріалу для другої половини XVII в., над статистикою й економікою Лівобережжя в середини і другій половині XVIII в.»¹⁷.

Як відзначає Андрій Гомоляко, положення і висновки, яких дійшов Василь Данилевич щодо історії врядування на Слобідській Україні, генеалогії козацької старшини зберегли свою наукову цінність до сьогодні. Неопубліковані праці вченого з цієї проблематики, а також корпус підготовлених ним документів з історії регіону потребують археографічного опрацювання, систематизації й підготовки до видання¹⁸.

Василя Юхимовича Данилевича, як керівника семінару підвищеного типу з первісної культури, вважають вчителем К. Ю. Коршака та А. Г. Слюсарського. У липні 1929 р. професор Данилевич у рекомендаціях К. Ю. Коршаку зазначав: «... весь час працював під моїм безпосереднім керівництвом над питаннями з передісторичної археології... Взагалі, він виявив себе за здібного й зацікавленого наукою студента. Отже, все те дає йому цілковите право продовжувати й далі свою наукову діяльність, стати аспірантом»¹⁹. Педагог Василь Данилевич дуже добре комунікував зі своїми учнями та ученицями.

Василь Данилевич також продовжував професорувати у Київському інституті народної освіти, а після його реорганізації – у Київському педагогічному інституті професійної освіти.

Василь Данилевич вийшов на пенсію у 1931 р. «через хворість», але невдовзі повернувся до педагогічної праці в Інститут червоної професури та в Київський державний університет, який відрядив вченого для наукової праці у Москву та Ленінград у лютому – березні 1936 р.

¹⁶ Юркова, О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924 – 1930 рр.). С. 124.

¹⁷ Гомоляко, А. В. Ю. Данилевич як дослідник історії Слобожанщини. С. 103.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Яненко, А. С. Підготовка музейних працівників в аспірантурі Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Г. Шевченка у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. С. 295.

Після виходу з Науково – дослідної кафедри історії України Василь Данилевич не поривав зв'язків із Академією наук, продовжував брати участь в роботі Археографічної комісії ВУАН²⁰.

Висновки. Повернувшись в Україну у 1918 р. Василь Данилевич виявив бажання служити на користь українського народу та української історичної науки. Він працював у багатьох навчальних закладах, був дійсним членом наукових організацій: у 1918–1920 рр. професором Київського державного Українського університету, заснованому гетьманом Павлом Скоропадським. Науковець займався публікацією корпусу документів під час Української революції. У 1920–1931 рр. Василь Данилевич служив професором Київського вищого інституту народної освіти імені Михайла Драгоманова. У 1924 р. вчений став членом Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН та дійсним членом Науково – дослідної кафедри історії України Михайла Грушевського, де очолив підсекцію Історії матеріальної культури. Лекційні курси Василя Данилевича були присвячені давньоруській історії та історіографії, напрямом його наукової роботи стали студії над археологією України та історією врядування в Слобідській Україні у XVII – XVIII ст.

Наукові інтереси Василя Данилевича охоплювали широке коло питань історії та археології Київської Русі, історії управління на Слобідській Україні XVII – XVIII ст., питань нумізматики, музеєзнавства, історичної географії тощо. Василь Данилевич проявив себе в різних галузях науки і викладання за понад 40 років наукової та понад 30 років викладацької діяльності.

Український історик, археолог, нумізмат, музеєзнавець, один із яскравих представників наукової школи істориків–українознавців професора Антоновича – Василь Юхимович Данилевич – залишив помітний слід в історії історичної науки та вищої освіти Наддніпрянської України першої третини XX ст.

References

- Bahalii, D. I. (1919). Otsinka naukovykh prats profesora V. E. Danylevycha [*Evaluation of scientific works of Professor V. E. Danylevych*]. Zapysky Istorychno-Filolohichnoho Viddilu Ukrainskoi Akademii Nauk [*Notes of the Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences*]. Kyiv. 1. LXXXIX–LC [in Ukrainian].
- Gomolyako, A. (2010). V. Yu. Danylevy'ch yak doslidnyk istoriyi Slobozhanshhyny [V. Y. Danylevych as a researcher of the history of Slobozhanshchyna]. Ukrayins'kyj istorychnyj zbirnyk [*Ukrainian historical collection*]. 13 (2). 97-105 [in Ukrainian].
- Gomolyako, A. (2009). Syspilno-politychny ustriy Kuivskoi Rusi v ocinci V. Yu. Danylevicha [*Socio-political system of Kyivan Rus' in the assessment of V. Yu. Danylevych*]. Ukrayins'kyj istorychnyj zbirnyk [*Ukrainian historical collection*]. Nizhyn. № 12. 323-328 [in Ukrainian].
- Ivakhnenko, Iryna. (2020). Hromads'ka diyal'nist' Vasylya Yukhymovycha Danylevycha [*Public activity of Vasyl Yukhymovich Danylevych*]. Ukrayins'ka mynuvshyna: mify ta istorychna real'nist': zbirka materialiv IX Vseukrayins'koyi students'koyi naukovo – praktychnoyi

²⁰ Юркова, О. В. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924 – 1930 рр.). С. 225.

- konferentsiyi, m. Kyiv, 22 kvit. 2020 r. / KUBG Kyiv [*Ukrainian past: myths and historical reality: collection of materials of the IX All – Ukrainian student scientific – practical conference, Kyiv, April 22. 2020 / KUBG. Kyiv*], 79-82.
https://iff.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/kaf_iu/06.05.2020_Збірка_матеріалів_Українська_минулина_2020.pdf. [in Ukrainian].
- Ivakhnenko, Iryna. (2020). Vnesok Vasylya Danylevycha u rozvytok muzeynytstva v Ukrayini [*Vasyl Danylevych's contribution to the development of museum work in Ukraine*]. Hrinchenko – Seton mizhnarodnyy zhurnal molodykh naukovtsiv [*Young Scientists Grinchenko – Seton International Journal*]. Vol. 1. no 1, 87-95.
<https://ysgsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/20/18>. [in Ukrainian].
- Ivakhnenko, Iryna. (2021). Pedahohichna diyal'nist' Vasylya Danylevycha [*Pedagogical activity of Vasyl Danylevych*]. Hrinchenko – Seton mizhnarodnyy zhurnal molodykh naukovtsiv [*Young Scientists Grinchenko – Seton International Journal*]. Vol. 2. no 2, 42-51.
<https://ysgsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/61/60>. [in Ukrainian].
- Ivakhnenko, Iryna. (2021). Arkheolohichna diyal'nist' Vasylya Danylevycha [*Archaeological activity of Vasyl' Danylevych*]. Hrinchenko – Seton mizhnarodnyy zhurnal molodykh naukovtsiv [*Young Scientists Grinchenko – Seton International Journal*]. Vol. 3. no 3, 56-68.
<https://ysgsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/98/97>. [in Ukrainian].
- Yurkova, O. V. (1999). Dialnist' naukovo-doslidnoi kafedry istorii Ukrainy M. S. Grushevskogo (1924 – 1930) [*Activity of the research department of the history of Ukraine of M. S. Hrushevsky (1924 – 1930)*]. Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny [*Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine*]. Kyiv. 124 p. [in Ukrainian].
- Yanenko, A. S. (2015). Pidhotovka museinyh pracivnikov v aspiranturi Lavrskogo museyu kul'tiv ta pobutu ta Vseukrainskogo musejnogo gorodka u drugi polovine 1920 – na pochatku 1930 [*Preparation of museum workers in postgraduate studies of the Lavra Museum of cults and everyday life and the All – Ukrainian Museum town in the second half of the 1920s – early 1930s.*]. Sivershina v isrorii Ukrainy [*Severshchyna in the history of Ukraine*]. 268-299 [in Ukrainian].

УДК 37.091.4

Ярослав Примаченко,

Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0003-3121-2607

Наукова, педагогічна, громадська діяльність Василя Ляскоронського

Abstract. The article examines the scientific, pedagogical, and public activities of Ukrainian historian, archeologist, scholar, and pedagogue Vasyl Lyaskoronsky (1856–1928). He was one of the brightest representatives of the Scientific School of Historians of Ukrainian Studies of Professor Volodymyr Antonovych at the St. Volodymyr University in Kyiv. Vasyl Lyaskoronsky's pedagogical activity in educational institutions of Kyiv, Nizhyn, and Moscow is covered. It is proved that the scientific activity of Vasyl Lyaskoronsky was productive, and multifaceted throughout his life. The active work of Vasyl Lyaskoronsky in many commissions, sections, and committees of the All-Ukrainian Academy of Sciences was considered. It was established that the fruitful scientific, pedagogical, and public activities of Vasyl Lyaskoronsky was highly professional throughout his life.

Keywords: Vasyl Lyaskoronsky, Ukrainian historian, archeologist, scholar, pedagogue; scientific, pedagogical, public activities; St. Volodymyr University, All-Ukrainian Academy of Sciences, Kyiv, end of the 19th – first third of the 20th century.

Наукова, педагогічна, громадська діяльність українського історика, археолога, вченого, педагога Василя Григоровича Ляскоронського (1859–1928) як одного з найяскравіших представників наукової школи істориків-українознавців професора Володимира Антоновича в Університеті Св. Володимира у Києві ще недостатньо відомі широкому загалу істориків та поціновувачів історії рідного краю і потребують на ретельне вивчення та популяризацію.

Джерельну базу статті склали праці Василя Ляскоронського, які ми розглянули у статті. А саме: «Политические собрания и политическая организация кальвинистов во Франции в XVI веке»¹, «Владимир Мономах и его заботы о благе русской земли: ист. очерк»², «История Переяславской земли до половины XIII ст.»³, «Городища, курганы и змиевые валы, находящиеся в бассейне р. Сулы»⁴, «О месте расположения летописного города Родни»⁵, «К вопросу о Переяславльских торках»⁶, «Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 года»⁷, «Городища, курганы, майданы и змиевы валы в области днепровского Левобережья»⁸, «Киевский Вышгород в

¹ Ляскоронский, В. Г. (1885). Политические собрания и политическая организация кальвинистов во Франции в XVI веке. Киев. 90 с.

² Ляскоронский, В. Г. (1892). Владимир Мономах и его заботы о благе русской земли: ист. очерк. Киев: тип. К.Н. Милевского, 61 с.

³ Ляскоронский, В. Г. (1897). История Переяславльской земли с древнейших времен до половины XIII столетия: монография. Киев: Тип. И. И. Чоколова, VII, 486 с., XIII с.

⁴ Ляскоронский, В.Г. (1901). Городища, курганы и змиевы валы, находящиеся в бассейне р. Сулы. М.: тип. О-ва распр. полезн. кн., преемник В. И. Воронов, 54 с.

⁵ Ляскоронский, В. Г. (1904). О месте расположения летописного города Родни. СПб.: Синатск. тип. 44 с.

⁶ Ляскоронский, В. Г. (1905). К вопросу о Переяславльских торках. СПб.: Синатск. тип. 27 с.

⁷ Ляскоронский, В. Г. (1907). Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 года. СПб.: Синатск. тип., 122 с.; 1 л. карт.

⁸ Ляскоронский, В. Г. (1911). Городища, курганы, майданы и змиевы валы в области днепровского

удельно-вечевое время»⁹, «Северные князья и половцы перед нашествием на Русь монголов»¹⁰, «Судьба одной археологической находки [клад эмалированных предметов, найденных в окрестностях Десятинной церкви]»¹¹, «Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого в отношении Русской земли»¹², «Римская монета в пределах Южной Руси, как исторический источник для древнейшего периода русской истории»¹³, «Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора»¹⁴, некролог К.М. Мельник-Антонович «Василь Григорович Ляскоронський»¹⁵.

Історіографію теми статті склали праці про В. Г. Ляскоронського дослідників: В. В. Дубровського¹⁶, О. М. Ситника¹⁷, Я. Примаченка^{18, 19}.

Мета статті: проаналізувати сфери наукової, педагогічної, громадської діяльності Василя Ляскоронського.

Народився Василь Григорович Ляскоронський 24 грудня 1859 р. (за старим стилем) у м. Золотоноша Полтавської губернії в збіднілій дворянській родині. Закінчивши в 1880 р. Лубенську гімназію, Василь Ляскоронський вступив на історико-філологічний факультет Університету Св. Володимира у Києві, де на той час вже навчався його старший брат Володимир. Василь слухав лекції і на медичному факультеті, вивчав анатомію людини і тварин. Це було викликаним прагненням юнака оволодіти якомога повнішою сумою знань з гуманітарних та природничих наук²⁰.

Левобережжя. *Труды 14-го Археологического съезда*. Москва. Т. 3. 82 с.

⁹ Ляскоронский В. Г. (1913). Киевский Вышгород в удельно-вечевое время. Спб.: Синатск. тип. 363 с.

¹⁰ Ляскоронский, В. Г. (1913). Северские князья и половцы перед нашествием на Русь монголов. *Сборник статей, посвященных Д. А. Корсакову*. Казань: лито-тип. И.Н.Харитонов. 16 с.

¹¹ Ляскоронский, В. Г. (1913). Судьба одной археологической находки [клад эмалированных предметов, найденных в окрестностях Десятинной церкви]. Спб.: Сенат. тип. 11 с.

¹² Ляскоронский, В. Г. (1916). Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого в отношении Русской земли. Нежин: типо-лит. "Печатник". 23 с.

¹³ Ляскоронский, В.Г. (1920). Римская монета в пределах Южной России как исторический источник для древнейшего периода русской истории. *Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине*. Нежин. Т. XXXIII. С. 1-16.

¹⁴ Ляскоронський, В. Г. (1928). Невидані спогади В. Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора. *Україна*, Кн. 6. Київ. С. 70-82.

¹⁵ Мельник-Антонович, К. (1929). Василь Григорович Ляскоронський (Некролог). *II Записки Історично-філологічного відділу ВУАН. Праці історичної секції* /за ред. акад. М. Грушевського та проф. О. Грушевського. Кн. XXIV. С. 367-387.

¹⁶ Дубровський, В. В. Професор В.Г.Ляскоронський. *Український історичний журнал*. 1965. № 34. С. 47-50.

¹⁷ Ситник, О. М. Василь Григорович Ляскоронський у *Український історичний журнал*. 1990. № 2. С. 88-99.

¹⁸ Примаченко, Ярослав. (2020). Життєвий шлях Василя Ляскоронського. Том 1 № 1. Грінченко-Сетон міжнародний журнал молодих науковців. С. 96-102.
<https://ysqsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/30/11>

¹⁹ Примаченко, Ярослав. (2020). Життя та діяльність Василя Григоровича Ляскоронського. Українська минулина: міфи та історична реальність: збірка матеріалів IX Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції. М. Київ, 22 квіт. 2020 р. /КУБГ. Київ. С. 90-94.
https://iff.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/kaf_iu/06.05.2020_Збірка_матеріалів_Українська_минулина_2020.pdf

²⁰ Ситник, О.М. Василь Григорович Ляскоронський. С.88.

Під час навчання на першому курсі, Василь вирішив перейти на медичний факультет. Однак цьому перешкодило повернення із-за кордону Володимира Боніфатійовича Антоновича, який, продовживши викладацьку діяльність в Університеті Св. Володимира, захопив багатьох студентів своїми змістовними лекціями²¹.

У спогадах Василь Ляскоронський так описував той період навчання: *«Друге півріччя Володимир Боніфатійович читав нам історію Литви, лекції записувало чимало студентів, потім зводили текст, літографували й видавали їх після перевірки та доповнення самого професора... Володіючи чималою спеціально підбраною бібліотекою, Антонович роздавав свої книжки всім бажającym...»*²². Чимало часу В. Б. Антонович проводив із своїми учнями у Центральному архіві, а також в нумізматичному та археологічному музеях університету. Саме тоді В. Г. Ляскоронський зацікавився рядом допоміжних (спеціальних) історичних дисциплін серед яких були антропология, етнографія, нумізматика, археологія, палеографія, сфрагістика та інші. Він почав самостійно працювати в нумізматичному й археологічному музеях²³.

За час навчання в Університеті Св. Володимира Василь Ляскоронський завдяки своїм великим старанням і здібностям здобув стипендію, яку він одержував протягом кількох років за конкурсом. По закінченні історико-філологічного факультету історичного відділення в 1885 р. Василь Ляскоронський захистив кандидатську дисертацію на тему «Політичні зібрання і політична організація кальвіністів у Франції в XVI ст.»²⁴, його нагородили за неї срібною медаллю. Водночас він продовжував слухати курс лекцій на медичному факультеті Університету Св. Володимира, займався репетиторством, а також читав лекції у приватних гімназіях, утримуючи себе, матір і молодших сестер.

Після закінчення Університету Св. Володимира зі званням кандидата у 1885 р. Василь Ляскоронський не одразу дістав посаду, хоч він був учительським стипендіатом. Але він був відомий ще за часів свого студентства, як грамотний репетитор та домашній вчитель, тому продовжував займатися викладанням у кількох родин, у приватних гімназіях, зокрема, в дівочій гімназії Ващенко-Захарченка, тоді найкращій у Києві. Він добре заробляв, допомагав матері, повністю взяв на себе оплату освіти молодших сестер. Одну з них – Катерину, після того, як вона закінчила гімназію, він відіслав на навчання у Париж, шість років матеріально утримував її там, надсилав їй половину свого заробітку і дав змогу добре вивчити медицину²⁵.

Василь Ляскоронський працював у 1889 – 1891 рр. домашнім учителем у родині священика при російському посольстві в Відні, де встигав слухати лекції відомих професорів Віденського університету, працювати в музеях, бібліотеках та архівах і почав студіювати закордонні матеріали по картографії стародавньої України. Василь Ляскоронський зацікавився ісландськими сагами, поставився до них як до одного з важливих першоджерел з історії походження Київської Русі. Для більш ретельного їх вивчення він навіть опанував ісландську мову, почав листуватися з Ісландським науковим історичним товариством у Рейк'явіку. Їхнє співробітництво тривало впродовж 35 років, а

²¹ Примаченко, Ярослав. Життєвий шлях Василя Ляскоронського. С. 96-102.

²² Ляскоронський, В. Г. Невидані спогади В.Г. Ляскоронського за Володимира Боніфатієвича Антоновича як професора. С. 72.

²³ Ситник, О. М. Василь Григорович Ляскоронський. С.88.

²⁴ Ляскоронский, В. Г. (1885). Политические собрания и политическая организация кальвинистов во Франции в XVI веке.

²⁵ Мельник-Антонович, К. М. Василь Григорович Ляскоронський. С. 369.

наприкінці 90-х років XIX ст. вченого обрали дійсним членом Ісландського наукового історичного товариства. Василь Григорович отримав запрошення й навіть збирався відвідати Ісландію, але тому зашкодила Перша світова війна. Проте, він побував у цілому ряді європейських країн – Австрії, Швейцарії, Франції, Нідерландах, Англії та Німеччині, працював у Луврі, Сен-Жермені, Британському та Берлінському музеях²⁶.

Василь Ляскоронський прилаштував свою другу свою сестру замість себе вчителькою в родині віденського священика та повернувся у Київ. У 1891 р. він отримав посаду вчителя історії та географії Третьої гімназії та у приватних школах, і записався в Університеті Св. Володимира своєкоштным кандидатом для підготовки до професури, що дало йому можливість працювати в бібліотеці та інших установах Університету та користуватись порадою професорів²⁷.

Василь Ляскоронський серйозно готувався до магістерського екзамену, працював із літературою. Під час літніх екскурсій він збирав відомості про знахідки старовини, монетні скарби, поодинокі монети на Полтавщині, Київщині, у Києві та друкував ці відомості в київських газетах, а також друкував свої археологічні розвідки в «Киевской старине»²⁸.

У 1898 р. Василь Григорович склав магістерський іспит в Університеті Св. Володимира, а у 1899 р. захистив українською мовою дисертацію на тему «История Переяславской земли до половины XIII ст.»²⁹. Дисертація була написана настільки ґрунтовно, із залученням такої кількості археологічних та літописних матеріалів, на які часто посилався дослідник, що витримала два видання і не втратила наукового значення й на сьогоднішній день.

Дисертація викликала різку опозицію на історико-філологічному факультеті з боку правої професури, яка не могла відкрито виступити проти самого професора Володимира Антоновича, тому що мусила шанувати його непохитну, високо-авторитетну, тактовну особу, але готова була вчинити прикрість за «українську інтригу» його магістранту. Така опозиція пізніше повторилась у випадку із отриманням кафедри Михайлом Грушевським у Львівському університеті, та у випадку зусиль професора Володимира Антоновича в справі про допущення на XI Археологічному з'їзді української мови в доповідях і дебатах разом з іншими слов'янськими мовами та діалектами³⁰.

Під час захисту дисертації Василем Ляскоронським відбувся надзвичайно жорстокий диспут. На XI Археологічному з'їзді професор Антонович домагався, аби доповіді можна було читати українською мовою поряд з іншими слов'янськими мовами. Тому Василь Ляскоронський захищав свою дисертацію українською мовою. Небажання частини професури Університету Св. Володимира бачити в своїх рядах українофіла Ляскоронського на певний час закрило йому дорогу до Alma mater та змусило шукати роботу за межами України. Окрім офіційних опонентів дуже прискіпливі питання ставили дисертанту всі, хто відкрито виступав проти українства, майже не кожний член факультету. Після завершення захисту історико-філологічний факультет радився більш години, а професори Флоринський, Іконніков та ще дехто вимагали від професора

²⁶ Ситник, О. М. Василь Григорович Ляскоронський. С.89.

²⁷ Примаченко, Ярослав. Життя та діяльність Василя Григоровича Ляскоронського. С.90-94.

²⁸ Мельник-Антонович, К. М. Василь Григорович Ляскоронський. С. 369-370.

²⁹ Ляскоронский, В. Г. (1897). История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII столетия: монография.

³⁰ Мельник-Антонович, К. М. Василь Григорович Ляскоронський. С. 369-370.

Антоновича запевнення, що магістрант ніколи не шукатиме кафедри в Університеті Св. Володимира. Підтримка професора Антоновича та його однодумців перемогли. Василь Ляскоронський здобув ступінь магістра, але здобути приват-доцентури в Університеті Св. Володимира він не міг, тому і далі перебував на колишній вчительській посаді та продовжував свої наукові дослідження³¹.

У 1899 р. Василь Ляскоронський брав активну участь у підготовці XI Археологічного з'їзду в Києві, де виголосив українською мовою доповідь «Находки римских монет в области Среднего Приднепровья». На основі знахідок римських монет I–III ст. дослідник висловив припущення про можливість існування Києва вже у цей час. Знайомство Василь Ляскоронського з відомим археологом Вікентієм Хвойкою сприяло його поглибленому зацікавленню археологією. Він неодноразово брав участь в археологічних експедиціях Вікентія Хвойки та Сергія Мазаракі, зокрема в розкопках фундаментів Десятинної церкви³².

Завдяки своїм постійним зв'язкам з московськими професорами Василь Ляскоронський став приват-доцентом на кафедрі давньоруської історії Московського університету, де упродовж чотирьох років читав лекції. У дослідницькій роботі він продовжив археологічні студії, брав участь у експедиціях та XII – XIV археологічних з'їздах, надрукував нові матеріали з археології «Городища, курганы и змиевы валы, находящиеся в бассейне р. Сулы»³³, досліджував історію Переяславської землі «К вопросу Переяславльских торках»³⁴, звертався до литовської доби української історії «Русские походы в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 г.»³⁵.

Разом із Сергієм Мазаракі Василь Ляскоронський здійснював археологічні дослідження по долинах річок Сула, Псел та Ворскла на Полтавщині, Харківщині та Сумщині. В листопаді 1904 р. вчений подав звіт про ці дослідження. За літо він подолав приблизно 1000 км, зареєстрував та зазначив на мапі понад 600 могильників, близько 160 майданів, 20 городищ, дослідив лінії змійових валів та 7 палеолітичних стоянок. Результатом досліджень стала складена ним своєрідна археологічна мапа Східної України, якою довгий час з вдячністю користувались археологи³⁶.

У травні 1903 р. Василь Ляскоронський подав прохання, а у вересні 1903 р. дістав посаду приват-доцента в Московському університеті на кафедрі російської історії. Він читав там курс лекцій із стародавнього періоду. Паралельно Василь Ляскоронський продовжував викладати у Третій київській гімназії. Час від часу він приїздив до Москви, вичитував частину свого курсу і знову повертався до Києва. В 1907 р. Василь Григорович, нарешті, здобув приват-доцентуру на кафедрі російської історії в Університеті Св. Володимира. Із 31 жовтня 1907 р. він читав курс лекцій російської історії на історико-філологічному факультеті своєї Alma Mater³⁷.

Монографія Василя Ляскоронського «Киевский Вышгород в удельно-вечевое время» мала стати докторською дисертацією, але Університет Св. Володимира не допустив її до

³¹ Мельник-Антонович, К. М. Василь Григорович Ляскоронський. С. 371.

³² Ляскоронский, В. Г. (1913). Судьба одной археологической находки [клад эмалированных предметов, найденных в окрестностях Десятинной церкви].

³³ Ляскоронский, В. Г. (1901). Городища, курганы и змиевы валы, находящиеся в бассейне р. Сулы.

³⁴ Ляскоронский, В. Г. (1905). К вопросу о Переяславльских торках.

³⁵ Ляскоронский, В. Г. (1907). Русские походы в степи в удельно-вечевое время и поход князя Витовта на татар 1399 года.

³⁶ Ляскоронский, В. Г. (1904). О месте расположения летописного города Родни.

³⁷ Ситник О. М. Василь Григорович Ляскоронський. С.95.

захисту на ступінь доктора. У цій монографії, на основі даних літописів, хронік і документального матеріалу більш пізнього періоду, вчений дійшов висновку про те, що Вишгород був не окремим містом, а складовою частиною давнього Києва. Слідом за Михайлом Грушевським, вчений відзначив військово-політичне та релігійне значення Вишгорода, який тривалий час виконував функції форпосту Києва³⁸.

У 1913 р. Василь Ляскоронський надрукував працю на давньоруську тематику «Северные князья и половцы перед нашествием на Русь монголов»³⁹. Окрему розвідку історик присвятив Володимирі Великому «Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого в отношении Русской земли»⁴⁰.

Василь Ляскоронський продовжував археологічні студії, брав участь в археологічних розкопках під час літніх вакацій, продовжував дослідження з історичної картографії. У 1916 р. він завершив працю «Римская монета в пределах Южной Руси, как исторический источник для древнейшего периода русской истории»⁴¹. У 1920 р. вчений оприлюднив лише першу частину праці в 33 томі «Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине», у 34 томі передбачалося видати всю працю повністю. Але 34 том часопису не був виданий. Незадовго до смерті, за сприяння німецького археолога Г. Еберта, Василь Ляскоронський намагався надрукувати цю книгу німецькою мовою в Берліні.

У 1909 р. Василь Ляскоронський дістав посаду екстраординарного професора Ніжинського історико-філологічного інституту на кафедрі російської історії. Розпочалася різнопланова викладацька діяльність історика в Ніжині. В ті ж роки вчений плідно займався історією стародавнього Києва та Київської Русі, видав низку праць з цієї тематики: «Владимир Мономах и его забота о благе русской земли»⁴² та інші.

Окрім праці в Ніжинському історико-філологічному інституті, Василь Ляскоронський викладав на Вищих жіночих курсах. А з 1916 р. Василь Ляскоронський паралельно здобув посаду ще й лектора французької мови. У 1916 р. відзначали 25-річчя його викладацької діяльності. Василя Григоровича залишили на посаді екстраординарного професора на кафедрі російської історії Ніжинського історико-філологічного інституту ще на п'ять років. Добросовісна наукова й педагогічна діяльність Василя Ляскоронського неодноразово відзначалася. Він був нагороджений чотирма орденами і однією пам'ятною срібною медаллю, за вислугу років мав чин статського радника (від 5 лютого 1904 р.)⁴³.

Влітку 1921 р. Василя Ляскоронського відправили у відрядження, як представника Ніжинського історико-філологічного інституту, до Києва щоб терміново розробити питання про науково-дослідні кафедри та запросити на них відповідних професорів до Ніжина. Віршивши цю справу вчений залишив службу і повернувся до Києва.

У 1922 р. Василь Ляскоронський дістав посаду в Київському археологічному інституті при науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства і викладав курс загальної

³⁸ Ляскоронский, В. Г. (1913). Киевский Вышгород в удельно-вечевое время.

³⁹ Ляскоронский, В. Г. (1913). Северские князья и половцы перед нашествием на Русь монголов.

⁴⁰ Ляскоронский, В. Г. (1916). Главнейшие черты общественно-политической и церковно-религиозной деятельности князя Владимира Святого в отношении Русской земли.

⁴¹ Ляскоронский, В. Г. (1920). Римская монета в пределах Южной России как исторический источник для древнейшего периода русской истории.

⁴² Ляскоронский, В. Г. (1892). Владимир Мономах и его заботы о благе русской земли: ист. очерк.

⁴³ Ситник О. М. Василь Григорович Ляскоронський. С.95.

нумізматики. Невдовзі Київський археологічний інститут було скасовано за розпорядженням Наросвіти. Василь Ляскоронський викладав курс географії та нумізматики в Інституті зовнішніх зносин, але не довго, залишившись без посади, якийсь час історик перебував у досить тяжкому матеріальному становищі⁴⁴.

Оселившись остаточно в Києві, Василь Григорович одразу ж почав брати активну участь в роботі Всеукраїнської академії наук, в багатьох її комісіях, секціях та комітетах: в Археологічній секції, в Софійській та Етнографічній комісіях, в Історичній секції по відділах Старого Києва, Чернігова та Первісної культури, в Комісії Науково-термінологічного словника. У комісії Краєзнавства за короткий час її існування Василь Ляскоронський був найдіяльнішим членом Всеукраїнського Археологічного Комітету. У всіх цих численних комісіях науковець постійно брав жваву участь в обговоренні різних наукових питань, надаючи від себе дуже цінні та цікаві зауваження, відомості, доповнення, вказівки. Він виступав із власними добре обґрунтованими доповідями⁴⁵.

У серпні 1925 р. професор Ляскоронський очолив комісію Всеукраїнської академії наук з питань дослідження могильника Софіївського собору. Тоді було обстежено значну частину навколишньої території і знайдено велику кількість речей великокнязівської та литовської доби. Та це був лише початок. Василь Григорович мав намір провести значно глибше і систематичніше обстеження⁴⁶.

Наприкінці 1927 р. Василя Ляскоронського обрали до складу комісії Сходознавства. Він був найдіяльнішим членом Всеукраїнського археологічного комітету. Завідуючи нумізматичним відділом Лаврського заповідника, Василь Григорович тимчасово виконував і обов'язки його директора. Йому було доручено редагування Лаврського збірника. Проте цього було замало для його діяльної особи.

У неклорозі по Василю Ляскоронському Катерина Мельник-Антонович відзначала: *«Найбільше праці поклав Василь Григорович в Археологічному Комітеті, в якому став членом одразу по його заснуванні. Тут його було обрано на голову археологічного відділу Комітету. Не обмежуючись діяльною участю в засіданнях комітету, виробленню його статуту, обговоренню його справ, Василь Ляскоронський ніколи не відмовлявся жадного доручення, хоч-би якого важкого та неприємного. Тимчасом як інші зразу одбігли тієї роботи, В. Г. протягом цілої зими працював (розуміється безплатно, як і ми всі), в страшенному холоді, коло приймання та пакування величезних нумізматичних колекцій колишнього університету. Крім того, не раз виконував відповідні обов'язки в Комітеті: голови археологічного відділу, заступника голови комітету, коли ціла президія виїздила на літні відпустки та командировання. Упорядковуючи папери небіжчика, ми з великим здивуванням бачили величезний сувій коректурних аркушів звідомлення ВУАНу, виправлених його рукою. Отже, ті, що з обов'язку повинні в Товаристві Нестора літописця, в якому він оддавна був членом, В. Г. і тепер, після прилучення Товариства до ВУАН, знов брав діяльну участь; в його засіданнях зачитував він доповідь про скарб римських монет, що знайдено в Києві в 70-х роках, між ними про вельми цікаві срібні медальйони, як військові ознаки римських легіонів; В. Б. Антонович, як археолог, та ін»⁴⁷.*

Всеукраїнська академія наук, не вважаючи на активну і плідну безкоштовну працю Василя Григоровича, на його більш ніж 40-літній науковий стаж, не знайшла для нього

⁴⁴ Примаченко, Ярослав. Життя та діяльність Василя Григоровича Ляскоронського. С. 90-94.

⁴⁵ Мельник-Антонович, К. М., Василь Григорович Ляскоронський. С. 373.

⁴⁶ Дубровський, В. В. Професор В. Г. Ляскоронський. С. 47.

⁴⁷ Мельник-Антонович, К. М. Василь Григорович Ляскоронський. С. 373.

ніякої штатної чи платної посади. Василь Григорович дуже бідував у Києві, поки не здобув посаду завідуючого Нумізматичним відділом Лаврського музею Києво-Печерського заповідника, де поацував у холоді та різних незручностях. Вчений не раз виконував обов'язки директора заповідника, дістаючи за це різні неприємності, образи, тяжкий клопіт у судах, з інвалідами, з різними установами. Скрізь, де історик працював, він виявляв надзвичайну працьовитість, лагідну, м'яку, непохитну вдачу: ніколи не відмовлявся від праці, кожную працю оживляв, навадав їй інтересу, добачала К. М. Мельник-Антонович⁴⁸.

Восени 1927 р. Василь Григорович погодився провести розкопки і дослідити підмурівок Золотих воріт у Києві. Досліджувати таку важливу пам'ятку історико-культурного значення мала б ціла Комісія, окрім істориків та археологів, із архітектором, фотографом, креслярами. Саме так мало бути і саме так відбувається вивчення подібних пам'яток. Проте розкопки і дослідження підмурівку Золотих воріт у Києві Василь Григорович робив власноруч лише із одним доглядачем-помічником. Він працював один в дощ, холод, з раннього ранку до кінця роботи, пильно доглядав все, вимірював, креслив, занотовував кожний штрих, воював із безпритульниками, які нападали та псували дорогоцінні здобутки роботи та каменем пробивали йому голову⁴⁹.

К. М. Мельник-Антонович зауважувала, що *«Василь Григорович відкрив надзвичайно цікаве дерев'яне підбудування ще з давнішого валу й давнішої брами; ледве встиг усе те заміряти й зафотографувати і вже, з болем сердечним, побачив, як через брак допомоги та охорони, той надзвичайно важливий та єдиний матеріал до історії найдавнішого кріпосного будівництва княжої доби на Україні за одну ніч спалили безпритульники. Ці розкопи мали б величезне наукове значення, як-би було їх доведено до доброго кінця, як-би ті установи, що мусили тим піклуватись, були свідомо поставились до цієї справи, і ми живо пам'ятаємо, як тяжко, як боляче дався Василеві Григоровичеві той погром»*. Вчений сам відзначав: *«Краще було зовсім не братись до тих розкопів, і не псувати пам'ятника, бо поки що в землі, доти й ціле, аніж братись до діла з такими негодячими засобами, з такою байдужістю»*. За спогадами К. М. Мельник-Антонович: *«Хоч як перевантажений службовою працею, Василь Григорович кожний свій вихідний день провадив у мене в академічній бібліотеці, старанно вибираючи по книжках поодинокі відомості про знахідки грецьких та візантійських монет, про які вже складав нову розвідку, закінчивши монографію про римську монету на території України. Тут ділився зо мною своїми цінними зауваженнями з приводу того чи іншого наукового питання, та споминами з нашого минулого. І тепер ніхто вже не бере тих книжок, що він переглядав десятками, ніхто не висловлює таких цікавих зауважень, ніхто не згадує нашого незабутнього вчителя...»*⁵⁰.

Уривок з некрологу К. М. Мельник-Антонович *«Василь Григорович Ляскоронський»* чіпляє за душу і чудово показує те, як ставилися до нього колеги і якою людиною він був насправді: чесною, відвертою, повністю відданою науці і своїй справі, людиною котра завжди допоможе у скрутній ситуації, людиною, яка не байдужа до минулого і майбутнього своєї держави, людиною, яка може бути прикладом для кожного з нас. Таким його виховали батьки та зробила доля.

⁴⁸ Мельник-Антонович, К. М. Василь Григорович Ляскоронський. С. 374.

⁴⁹ Там само. С.374.

⁵⁰ Там само. С.375.

Висновки. Ми розглянули наукову, педагогічну та громадську діяльність Василя Ляскоронського (1856–1928), одного з найяскравіших представників наукової школи істориків-українознавців професора Володимира Антоновича в Університеті Св. Володимира в Києві. Ми висвітлили педагогічну діяльність Василя Ляскоронського в навчальних закладах Києва, Ніжина, Москви. Ми довели, що наукова діяльність Василя Ляскоронського була насиченою, продуктивною, та різноаспектною протягом всього його життя. Ми розглянули діяльну працю Василя Ляскоронського у багатьох комісіях, секціях та комітетах Всеукраїнської академії наук. Ми встановили, що плідна наукова, педагогічна та громадська діяльність Василя Григоровича Ляскоронського була високопрофесійною протягом усього його життя.

References

- Lyaskoronskiy, V. G. (1885). *Politicheskiye sobraniya i politicheskaya organizatsiya kal'vinistov vo Frantsii v XVI veke [Political meetings and political organization of Calvinists in France in the 16th century]*. Kyiv. 90 [in Russian].
- Lyaskoronskiy, V. G. (1892). *Vladimir Monomakh i ego zaboty o blage russkoj zemli: ist. ocherk. [Vladimir Monomakh and his concern for the good of the Russian land: historical essays]*. Kyiv.: printing house K.N. Milevsky, 61 [in Russian].
- Lyaskoronskiy, V. G. (1897). *Istoriya Pereyasavl'skoy zemli s drevneyshikh vremen do poloviny XIII stoletiya: monografiya [History of the Pereyasavl land from ancient times to the middle of the XIII century: monograph]*. Kyiv: Printing house of I. I. Chokolov, VII, 486 [in Russian].
- Lyaskoronskiy, V. G. (1901). *Gorodishcha, kurgany i zmienvy valy, nahodyashchiesya v bassejne r. Suly [Settlements, burial mounds, and serpent shafts located in the basin of the river. Sula]*. Moscow, 54 [in Russian].
- Lyaskoronskiy, V.G. (1904). *O meste raspolozheniya letopisnogo goroda Rodni [On the location of the annalistic city of Rodney]*. St. Petersburg: Sinatsk. type., 1904. 44 [in Russian].
- Lyaskoronskiy, V. G. (1905). *K voprosu o Pereyasavl'skikh torkakh [On the issue of Pereyasavl' torques]*. SPb.: Sinatsk. printing, 27 [in Russian].
- Lyaskoronskiy V. G. (1907). *Russkiye pokhody v stepi v udel'no-vechevoye vremya i pokhod knyazya Vitovta na tatar 1399 goda [Russian campaigns in the steppe in specific-veche time and the campaign of Prince Vitovt against the Tatars in 1399]*. St. Petersburg: Sinatsk. type., 1907. 122 [in Russian].
- Lyaskoronskiy V. G. (1913). *Kiyevskiy Vyshgorod v udel'no-vechevoye vremya [Kyiv Vyshgorod in specific-veche time]*. St. Petersburg: Sinatsk. type. 363 [in Russian].
- Lyaskoronskiy V. G. (1913). *Severskiye knyaz'ya i polovtsy pered nashestviem na Rus' mongolov [Seversky princes and Polovtsians before the invasion of Russia by the Mongols]*. Sbornik statey, posvyashchennykh D. A. Korsakovu [Collection of articles dedicated to D.A. Korsakov]. Kazan': litho-type. I. N. Kharitonova, 16 [in Russian].
- Lyaskoronskiy V. G. (1913). *Sud'ba odnoy arkheologicheskoy nakhodki [klad emalirovannykh predmetov, naydenykh v okrestnostyakh Desyatinnoy tserkvi] [The fate of one archaeological find [hoard of enameled objects found in the vicinity of the Church of the*

Tithes]].

- Lyaskoronskiy V. G. (1916). Glavneyshiye cherty obshchestvenno-politicheskoy i tserkovno-religioznoy deyatelnosti knyazya Vladimira Svyatogo v otnoshenii Russkoy zemli [*The main features of the socio-political and church-religious activities of Prince Vladimir the Holy in relation to the Russian land*]. Nezhin: tipo-lit. "Pechatnik", 1916. 23 [in Russian].
- Lyaskoronskiy, V. G. (1920). Rimskaya moneta v predelakh Yuzhnoj Rossii kak istoricheskij istochnik dlya drevnejshogo perioda russkoj istorii [*Roman Coin within Southern Russia as a Historical Source for the Most Ancient Period of Russian History*]. Izvestiya Istoriko-filologicheskogo instituta knyazya Bezborodko v Nezhine [*News of the Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in Nizhyn*]. Nezhin, 1920. XXXIII. 1-16 [in Russian].
- Lyaskorons'kyi V. H. (1928). Nevydani spohady V.H. Lyaskorons'koho za Volodymyra Bonifatiyevycha Antonovycha yak profesora [*Unpublished memoirs of VG Lyaskoronsky under Vladimir Bonifatievich Antonovich as a professor*]. Ukrayina [*Ukraine*]. 6. Kyiv. 70-82 [in Ukrainian].
- Melnyk-Antonovych K. (1929). Vasyl' Hryhorovych Lyaskorons'kyi (Nekroloh) [*Vasyl' Hryhorovych Lyaskoronsky (Obituary)*]. II Zapysky Istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. Pratsi istorychnoyi sektsiyi /za red. akad. M. Hrushevs'koho ta prof. O. Hrushevs'koho [*II Notes of the Historical and Philological Department of the Ukrainian Academy of Sciences. Proceedings of the historical section / ed. acad. M. Hrushevsky and prof. O. Hrushevsky*]. XXIV. 367-387 [in Ukrainian].
- Dubrovs'kyi, V. V. (1965). Professor V. H. Lyaskorons'kyi [*Professor V.G. Lyaskorons'kyi*]. Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [*Ukrainian Historical Journal*]. 3/4. 47-50 [in Ukrainian].
- Sytnyk, O. M. (1990). Vasyl' Hryhorovych Lyaskorons'kyi. [*Vasyl' Hryhorovych Lyaskorons'kyi*]. Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal [*Ukrainian Historical Journal*]. 2. 88-99 [in Ukrainian].
- Prymachenko Yaroslav. (2020). Zhyttyevyy shlyakh Vasylya Lyaskorons'koho [*Life of Vasyl' Lyaskoronsky*]. Hrinchenko – Seton mizhnarodnyy zhurnal molodykh naukovtsiv [*Grinchenko – Seton International Journal of Young Scientists*]. Vol. 1. no 1. 96-102. <https://ysqsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/30/11>. [in Ukrainian].
- Prymachenko Yaroslav. (2020). Zhyttya ta diyal'nist' Vasylya Hryhorovycha Lyaskorons'koho [*Life and work of Vasyl Hryhorovych Lyaskoronsky*]. Ukrayins'ka mynushyna: mify ta istorychna real'nist': zbirka materialiv IX Vseukrayins'koyi students'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [*Collection of Materials of the IX All-Ukrainian Student Scientific and Practical Conference*]. Kyiv, April 22, 2020 / KUBG. Kyiv. 90-94. https://iff.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/kaf_iu/06.05.2020_Збірка_матеріалів_в_Українська_минущина_2020.pdf. [in Ukrainian].

УДК 929:94-051

Божена Школяк,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID 0000-0001-7634-4983

Життєвий шлях Наталії Полонської - Василенко

(дитячі роки, родина, навчання)

Abstract. There are few figures of the scale of Ukrainian historian Natalia Polonska-Vasylenko in Ukrainian and European science. The long and fruitful path of this charming and intelligent woman in the field of historical science is impressive. Her creative heritage includes over 200 works, some of which are recognized at the level of World Ukrainian Studies. Research and comprehension of Natalia Polonska-Vasylenko's long, fruitful, interesting life path help to understand how all this happened in her life, and how this person managed to do all this. The article examines the life of Natalia Polonska-Vasylenko from 1884 to 1910 through the analysis of her memories of family, childhood, family upbringing, years of study, her passion for archeology, and the beginning of becoming a researcher.

Keywords: *Natalia Polonska-Vasylenko, memories, way of life, childhood, family, family upbringing, Fundukleiv Gymnasium, Kyiv Higher Women's Courses, Professor M. V. Dovnar-Zapolsky, Kyiv, 1884–1910.*

Постатей масштабу української історикині Наталії Полонської-Василенко в українській та європейській науці небагато. Вражає довгий і плідний шлях цієї чарівної та розумної жінки на ниві історичної науки. Її творча спадщина налічує понад 200 робіт, деякі з яких визнані на рівні світової українознавства. Дослідження й осмислення довгого, плідного, цікавого життєвого шляху Наталії Полонської-Василенко допомагають зрозуміти, як усе це відбувалося в її житті, і як цій людині все це вдалося.

Джерельною базою статті є «Спогади» Наталії Полонської-Василенко¹, які є безцінним скарбом, автобіографічним матеріалом, цікавим спомином про людей, яких вона знала. Літературою статті є праці Моргунової І.^{2,3}, Верби І. В.⁴, Мицика Ю. А.⁵ та Боня О. І.⁶

¹ Полонська-Василенко, Н. Д. (2011). Спогади /під ред. В.О. Шевчук. Київ: Вид. дім. «Києво-Могилянська академія». 592 с.

² Моргунова, І. (2009). Наталя Полонська-Василенко: період становлення. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. Вип. 98. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2009_98_10

³ Моргунова І. (2010). Участь Н. Полонської-Василенко в історико-етнографічному гуртку при Університеті Св. Володимира. Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Історія. Вип. 100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2010_100_13

⁴ Верба, І. В. (2000). Життя і творчість Н. Д. Полонської-Василенко (1884–1973). К., 340 с.

⁵ Мицик, Ю. А. З листування Н. Полонської-Василенко з митрополитом Іларіоном (Огієнком). http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_19.

⁶ Бонь, О. І. Історія повсякденності української наукової інтелігенції (за матеріалами фонду Миколи Прокоповича Василенка в ЦДАМЛМУ). https://www.researchgate.net/publication/340437951_Istoria_povsakhdennosti_ukrainskoi_naukovoii_inteligentsii_za_materialami_fondu_Mikoli_Prokopovycha_Vasilenka_v_CDAMLMU.

Мета статті: дослідити життєвий шлях Наталії Полонської-Василенко у 1884 – 1910 рр. через аналіз її спогадів про родину, дитячі роки, родинне виховання, роки навчання, захоплення археологією, початок становлення як дослідниці.

Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко народилася 31 січня 1884 р. у місті Харкові. Батько, Дмитро Петрович Меньшов, за походженням був українцем, мати, Марія Федорівна Мухортова, – росіянкаю.

Рід батька Наталії походить зі Слобідської України. Мати її батька Дмитра Петровича була сестрою відомого письменника Г. П. Данилевського. Згодом Наталія згадувала, що саме Г. П. Данилевський мав великий вплив на формування її світогляду як історика, знавця минулого. Її захоплювали його кращі романи «Княжна Тараканова», «Останні запорожці», «Чорний рік», які викликали жвавий інтерес до минулого українського народу. Свою шану та пам'ять родичу Наталія виявила у тому, що в еміграційний період низку своїх праць підписувала як «Н. Данилевська». Дід батька був офіцером, брав участь у війні з Туреччиною. Саме батько Дмитро Петрович був одним із тих, хто сприяв захопленню доньки історією, бо сам фанатів від історії⁷. У «Спогадах» Наталія згадувала, що батько дуже цікаво розповідав про військові події. Вона писала, що батько був дуже лагідним та людяним, не міг миритися із жахливими явищами війни. Крім військової служби, Дмитро Петрович спробував себе у написанні книги «Систематический перечень указов и распоряжений по артиллерии с начала XVIII века». Ця праця принесла автору великий успіх. Під час створення книги йому допомагали дружина Марія Федорівна та донька Наталія. Дружина переписувала роботу у 2-х примірниках, перевіряла цифри, а дочка – допомагала читати корективу й навіть отримала за це «гонорар»⁸.

Крім історії батько прищепив Наталії любов і до археографічної діяльності. Її активна праця в архівах розпочалася з 1914 р. Науковиця працювала у архівосховищах Києва, Москви, Одеси, Сімферополя, Феодосії. Згодом її чоловік О. М. Моргун згадував: *«Ціле життя охоплена була Полонська-Василенко незвичайною пристрастю до архівів. Вишукувати серед пожовклих, напівзотлілих древніх актів історію рідного краю, це найвища її насолода, велике щастя»*⁹.

Мати Наталії, Марія Федорівна, належала до старовинних дворянських родів Орловської губернії. Наталія була улюбленою та єдиною донечкою Меньшових. Як писала сама авторка «у тихій щасливій, скромній родині народилася я, перша й єдина людина, яка ще міцніше зв'язала подружжя Меньшових»¹⁰. Перші п'ять років життя Наталки або, як її усі називали, «Таточки» пройшли у Харкові. Таточка жила безтурботним дитинством, де завжди була в центрі уваги. Однак, ця надмірна увага, «шкідливе» виховання не зробили її, як вона сама зауважила, розбещеною дитиною¹¹. У Харкові Наталія не мала друзів, але ними були мама та тато, які грали їй на роялі, читали байки, малювали ілюстрації. Мама для Таточки була найкращою від усіх, «ласкаво сяяли їй темні-карі очі, наче зірки...»¹².

⁷ Полонська-Василенко, Н. Д. Спогади. С. 24-25.

⁸ Там само. С. 116.

⁹ Вербка, І.В. Історія української археографії: персоналії. С. 3.

¹⁰ Моргунова, І. Наталія Полонська-Василенко: період становлення.

https://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2009_98_10

¹¹ Полонська-Василенко, Н. Д. Спогади. С. 76.

¹² Полонська-Василенко, Н. Д. Спогади. С. 71.

Як згадувала сама Наталя, матір інколи здавалася їй вищою істотою, бо могла покарати, поставити в кут, докоряти або не розмовляти деякий час¹³. А з батьком був якийсь особливий, рідний, дружній зв'язок. Вона часто могла відкритися батькові, поскаржитися на матір, а батько, хоч і не засуджував матір, співчував дочці. Мати, спостерігаючи це, іноді сміялася, іноді «ревнувала». Однак, все ж стосунки з матір'ю були прекрасними, але у ті роки Наталія хоч і розуміла, що деколи вона неправа й покарання справедливе, не могла змиритися з цим. Мати прекрасно шила для себе самої й для Наталі. Дівчинка завжди була добре одягнена, перехожі звертали на неї увагу. Над маминим фортепіано висіло велике дзеркало. Якось мати помітила, що Наталя часто дивиться на себе, і тоді наказала закрити дзеркало газетним папером. Вона боролася з усіма можливими виявами кокетства, але не переставала витрачати кошти та зусилля, щоб гарно одягнути дочку¹⁴.

З осені 1889 р. для сім'ї Меньшових почалося нове життя у Києві. Переїзд до Києва був пов'язаний з ліквідацією Харківського воєнного округу та Управління, де служив батько та його переводом на службу до Управління артилерії Київської воєнної округи. Перший в'їзд до Києва Наталії запам'ятався на все життя, особливо те, як стукотіли колеса по бруківці, чого не було в селі. У Києві Наталя прожила 55 років. З дитячих років книга була найвірнішим другом для Наталії. Родина Меньшових мала гарну бібліотеку.

Щораз простуючи вулицями Києва, Наталя з великим інтересом розглядала старовинні споруди, згодом дізнавалася відомості про їх створення, вслухалася в назви вулиць і цікавилася постатями тих, чиї імена вони носили. На розі Еспланадної вулиці стояв будинок, який, за переказами, належав Івану Мазепі. У 1918 р. Наталя Дмитрівна мала змогу взяти участь у археологічному дослідженні цього будинку. У підвалі будинку було виявлено тонку стіну, коли пробили її, відкрився підземний хід. Цей підземний хід мав два рукави: один виходив на майдан, інший – до Дніпра.

Родина Мухортових не піднімала релігійних та церковних питань, однак церква у житті Наталі відігравала помітну роль. Мати була нерелігійна, а от батько та Наталя часто ходили до церкви, згодом мати також навернулася до віри. З часом релігія відгукнулася і у дослідницькій діяльності. Наталя Дмитрівна зверталася по допомогу до митрополита Іларіона, який з радістю відгукувався на її прохання. Так, у одному з листів Іларіону Наталя Дмитрівна писала: «...Я дуже рада, що мій “Смолятич” подобається Вам. Я готую для Вас маленьку розвідку про Іларіона I, митрополита київського, здається, є тенденція вважати, що він і Никон – одна особа...»¹⁵.

Деякий час Наталя навчалася вдома, згодом у Фундуклеївській гімназії. Географію, історію Наталя любила і знала, за іспити отримувала «відмінно». Екзамени з цих предметів приймав М. П. Василенко – майбутній чоловік Наталії Дмитрівни. Ще тоді Микола Прокопович справив на неї невимовне враження, «він вразив мене своєю красою, зачарував простою, ласкою добрих сірих очей...»¹⁶.

¹³ Полонська-Василенко, Н. Д. Спогади. С. 87-88.

¹⁴ Там само. С. 114.

¹⁵ Мицик, Ю. А. З листування Н. Полонської-Василенко з митрополитом Іларіоном (Огієнком).

http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_19

¹⁶ Бонь, О. І. Історія повсякденності української наукової інтелігенції (за матеріалами фонду Миколи Прокоповича Василенка в ЦДАМЛМУ). С. 106.

https://www.researchgate.net/publication/340437951_Istoria_povsakhdennosti_ukrainskoi_naukovoii_inteligentcii_za_materialami_fondu_Mikoli_Prokopovycha_Vasilenka_v_CDAMLMU

Після закінчення гімназії зі срібною медаллю Наталія у 1906 р. поступила на Київські вищі жіночі курси, які було засновано з ініціативи професорів Університету Св. Володимира. Вибір факультету був тривалий. Медичний, природничий та історико-філологічний факультети були близькими та цікавими їй. Остаточний вибір був зроблений за порадою батька, там викладали вчителі гімназії, і насамперед М. П. Василенко¹⁷. Варто зазначити, що Наталія була дуже старанна та осмислена курсистка, а також ввічлива. Вона з повагою відвідувала лекції та семінари всіх професорів, і тих, хто сухо та нудно викладав. Ставлення курсисток до Наталії спершу було ворожим. Її презирливо називали «офіцерша». На курсах переважала зелена молодь, Наталія почувала себе старою. Це почуття збереглося назавжди. Курсистки дозволяли собі говорити Наталії, що вона нічого не варта як студентка.

До наукової роботи Наталію залучив професор В. Ю. Данилевич, який запропонував їй зробити обробку та записати його лекцій з археології, передав свої конспекти. Цю працю було записано до реєстру В. Ю. Данилевича, однак він дякував Наталії за це видання. Працюючи над лекціями, Наталія дійшла висновку, що професор Данилевич читав лекції не так, як треба. Через 8 років Наталія Дмитрівна стала читати лекції з археології на історико-філологічному факультеті Університету Св. Володимира. На її лекції приходило багато слухачів, які відзначали, що курс ведеться «інтересно»¹⁸.

Літо 1908 р. Наталія провела в Києві на розкопках, які проводив відомий археолог Вікентій Хвойка, стала свідком розкопаного капища поганських богів, за припущенням Вікентія Хвойки. Розкопки захопили Наталію, вона бувала на них мало не щодня. Як зазначала Наталія, Вікентій Хвойка, роблячи розкопки, їх не фотографував, не вів щоденників, не робив планів, а все змальовував по пам'яті¹⁹.

У 1910 р. розкопки відбувалися у Білгородці на Київщині. Вікентій Хвойка попросив Наталію написати доповідь про розкопки у Білгородці, на прохання графині Уварової. Наталія із захопленням це зробила. Доповідь мала великий успіх. Наталію було запрошено до Москви, до графині Уварової, яка дружньо прийняла курсистку, довго розпитувала про розкопки та оглядала експонати. Увечері Наталія виступала перед відомими археологами, влучно відповідала на запитання. Але професор Біляєв зазначив, що робота не правильна і що нібито у Білгородці існує фортеця великокнязівської доби. Проте все було вірно, бо доповідь була про Білгородку Київську, а не про Білгород Курський. Усі це зрозуміли, але ніхто нічого не сказав. Змовчала й сама Наталія. Коли вона повернулася до Києва та розповіла про цей випадок професору Митрофану Довнар-Запольському, на що він сказав: *«Я думав, що до Москви їде дослідник, а приїхала маленька дівчинка, яка злякалася першого неука»*²⁰. Наталії було дуже прикро.

Кафедру російської історії обіймав професор М. В. Довнар-Запольський, з яким життя надовго пов'язало Наталію. Він запропонував курсисткам взяти участь в обласному археологічному з'їзді в Костромі. Наталія вирішила поїхати. Окрім доповідей, щовечора були екскурсії до старовинних церков. Наталія писала, що з'їзд мав для неї велике значення, бо вона ще більше заглибилася у наукову працю та більше познайомилася з М. В. Довнар-Запольським. Наталії пощастило, що професор сподівався, що з неї вийде науковий працівник. З цього часу розпочалася справжня наукова праця Наталії

¹⁷ Полонська-Василенко, Н. Д. Спогади. С.182-183.

¹⁸ Там само. С. 232.

¹⁹ Там само. С. 237-238.

²⁰ Там само. С. 268.

Дмитрівни²¹. Окрім Археологічного з'їзду у Костромі, вона відвідала XV Археологічний з'їзд у Новгороді, де була вражена, що «Новгород – єдине місто, в якому збережено стільки пам'яток далекої старовини...»²².

Все життя Н. Д. Полонська-Василенко завдячувала професору Довнар-Запольському. М. В. Довнар-Запольський запропонував Наталії удосконалити її доповідь про «Джерела Руської Правди» і надрукувати у першому томі «Очерков и статей по русской истории», створив редакційну колегію з київських авторів, яка мала редагувати подальші томи «Очерков», у складі редакційної колегії, окрім Наталії, був і М. П. Василенко.

Зиму 1908–1909 рр. Наталія провела у цікавих наукових колах. Зокрема, на журфіксах у професора В. С. Іконнікова. Ці заходи відвідували не лише студентки, а і приятелі Іконнікових, а саме: професори М. П. Яснопольський, Ю. А. Кулаковський та інші. Усі ці знайомства мали велике значення, адже вводили Наталію до професорського кола як рівну.

Висновок. Ми дослідили життєвий шлях Наталії Полонської-Василенко у 1884 – 1910 рр. через аналіз її спогадів про родину, дитячі роки, родинне виховання, роки навчання, захоплення археологією, формування та початок становлення як дослідниці. Подальший життєвий шлях, наукову, викладацьку діяльність Наталії Полонської-Василенко ми розглянемо у наступних статтях.

References

- Polonska-Vasylenko, N. D. (2011). Spohady [*Memoirs*] /pid red. V.O. Shevchuk [ed. V.O. Shevchuk]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House. 592 [in Ukrainian].
- Morhunova, I. (2009). Natalya Polonska-Vasylenko: period stanovlennya [*Natalia Polonska-Vasylenko: the period of formation*]. Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History]. Vyp. 98 http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2009_98_10. [in Ukrainian].
- Morhunova, I. (2010). Uchast' N. Polonskoyi-Vasylenko v istoryko-etnografichnomu hurtku pry Universyteti Sv. Volodymyra [*Participation of N. Polonska-Vasylenko in the historical and ethnographic circle at St. Volodymyr's University*]. Visnyk Kyivskoho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya [Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History]. Vyp. 100. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2010_100_13. [in Ukrainian].
- Verba, I. V. (2000). Zhyttya i tvorchist' N. D. Polonskoyi-Vasylenko (1884 – 1973) [*Life and work of ND Polonska-Vasylenko (1884 – 1973)*]. Kyiv, 340 [in Ukrainian].
- Verba, I. V. (1996). Istoriya ukrayins'koyi arkheohrafiyi: personaliyi [*History of Ukrainian archeography: personalities*]. Vyp. 4: Arkheohrafichna diyal'nist' N. D. Polonskoyi-Vasylenko [*Archaeographic activity of N. D. Polonska-Vasylenko*]. Kyiv, 38.
- Mytsyk, YU. A. Z lystuvannya N. Polonskoyi-Vasylenko z mytropolytom Ilarionom Ohiyenkom [*From the correspondence of N. Polonska-Vasylenko with Metropolitan Hilarion Oghienko*]

²¹ Полонська-Василенко Н. Д. Спогади. С. 195, 198, 241, 252.

²² Моргунова І. Участь Н. Полонської-Василенко в історико-етнографічному гуртку при Університеті Св. Володимира. 41. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2010_100_13

http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2015_169_19. [in Ukrainian].

Bon', O. I. Istorija povsyakdennosti ukrayins'koyi naukovoï inteliĥentsiyi (za materialamy fondu Mykoly Prokopovycha Vasylenka v TSDAMLMU) [*History of everyday life of the Ukrainian scientific intelligentsia (based on the materials of the Mykola Prokopovych Vasilenko in CSAMLAU)*]

https://www.researchgate.net/publication/340437951_Istoria_povsakdennosti_ukrainskoi_naukovoï_inteligencii_za_materialami_fondu_Mikoli_Prokopovica_Vasilenka_v_CDAML_MU. [in Ukrainian].

УДК 94(477-25):069]:341.324

**Щерба Борис,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID 0000-0003-2820-9765**

Діяльність музеїв в окупованому нацистами Києві в 1941 – 1943 рр.

Abstract. *The article is devoted to the study of the activities of museums in Kyiv during the Nazi occupation in 1941 – 1943. In Soviet historiography, this period was portrayed exclusively in negative tones. An objective and unbiased study of this difficult period in the history of Kyiv is relevant to this topic. The article examines the role of the Kyiv City Council in the process of restoring the work of museums. It is shown that, despite the difficult situation, Ukrainian museum workers have preserved the heritage of the Ukrainian people and preserved its history.*

Keywords: *Kyiv, museum, archive, occupation, Nazis, General Commissariat, 1941– 1943.*

Неупереджене вивчення діяльності музеїв Києва під час нацистської окупації Києва в 1941 – 1943 рр. дозволяє об'єктивно побачити культурне життя міста у той час.

Мета статті полягає в дослідженні діяльності музеїв Києва під час його нацистської окупації в 1941–1943 рр. і визначенні впливу музеїв на культурне життя окупованого міста.

За радянських часів період нацистської окупації малювався виключно в негативних тонах: «Началась 25-месячная ночь фашистской оккупации», «Приступив к планомерному истреблению населения (...)»¹. Це була картина повного запустіння міста. Однак для української культури, як німецька, так і радянська окупація, надавали двоякий вплив. З одного боку, окупанти сприяли розвитку культури, а з іншого боку, культура та освіта повинні були виконувати пропагандистські функції, прославляючи тих чи інших загарбників. За радянської доби в історичній науці вкоренилася теза про повний занепад музейної діяльності під час війни на окупованій території. Щоправда, функціонування музеїв визнавалося, але лише як співробітництво з німецькою владою та її обслуговування.

У 90-х рр. ХХ ст. з'явилися перші спроби висвітлили ці питання у дослідженнях М. Ковалю², В. Удовика³, Ю. Войцеховського⁴, О.Кучерука⁵. Серед джерел, які стосуються діяльності музеїв в окупованому Києві, можна виділити спогади бібліотечного працівника І. Хорошунової⁶ та Д. Малакова⁷.

Для дослідження діяльності музеїв під час нацистської окупації, корисно використовувати архівні матеріали фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії у Другій світовій війні», матеріали фондів Інституту рукопису

¹ История Киева. (1985). Кондуфор Ю.Ю.(Ред.). *Киев социалистический* (Т.3. Кн.1). Київ: Наукова думка. 236 с.

² Коваль, М. В. (1993). Доля української культури за «нового порядку». *Український історичний журнал*. 11–12, с. 15-38.

³ Удовик, В. М. (2005). Питання культурної політики в період німецької окупації (1941–1944 рр.). *Сторінки воєнної історії України*. 9/2, с. 327-334.

⁴ Войцеховський, Ю. (2002). Київ в роки війни. *Історія в школі*. С. 9-12.

⁵ Кучерук, О. С. (2005). До історії мистецького життя у Києві за німецької окупації. *Сторінки воєнної історії України*. 9/2, с. 241-252.

⁶ Хорошунова, І. О. (2001). Первый год войны. Киевские записки. *Сгупецъ: Художньо-публіцистичний альманах Інституту Юдаїки*. 9, с. 5-75.

⁷ Малаков, Д. В. (2008). *Кияни. Війна. Німці*. Київ: Амадей.

Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – ІА НАНУ – Б. Щ.), Державного архіву Київської області (далі – ДАКО – Б. Щ.).

Що стосується історіографії досліджень окремих музейних установ того часу, то історіографія *Музею-Архіву переходною доби* невелика, оскільки дослідження розвитку культури для місцевого населення не було популярним серед радянських істориків.

Історіографія *Музею до- і ранньої історії* набагато ширша. Історію створення установи, її діяльність, експозицію, персональний склад детально висвітлили у багатьох публікаціях С. Сорокіна, Т. Радієвська та О. Завальна⁸. Наукова співробітниця Н. Лінка (Геппенер) залишила цікаві спогади про діяльність музею під час окупації, дала яскраві характеристики його німецьким керівникам і місцевим співробітникам⁹.

Угорський археолог Н. Феттіх¹⁰ детально описав у щоденнику своє перебування у Києві в грудні 1941 р. – січні 1942 р., де займався пакуванням збірок Центрального історичного музею для перевезення їх в інше приміщення. Г. Станиціна опублікувала з фонду П. Курінного, що зберігається у науковому архіві ІА НАНУ, низку документів періоду нацистської окупації щодо діяльності музеїв та їх співробітників¹¹.

19 вересня 1941 р. німецькі війська вступили до Києва, було запроваджено військову адміністрацію. Скориставшись її байдужістю до справ самоорганізації населення Києва місцева інтелігенція і оунівці-мельниківці створили Київську міську управу. Після запровадження німецької цивільної адміністрації в листопаді – грудні 1941 р., повноваження управи поступово були обмежені. Протягом грудня 1941 – лютого 1942 р. ті організатори Київської міської управи, які мали за мету створення Української держави та не погоджувалися з політикою нацистів були розстріляні. Діяльність Київської міської управи в перші місяці окупації була тісна пов'язана з пам'яткоохоронною справою та питанням функціонування й збереження пам'яток. Керівні посади в Київській міській управі очолили представники місцевої інтелігенції, одним з напрямків її роботи стала охорона історичного надбання.

Згідно з підпорядкуванням, музейні установи припустимо поділяти на підпорядковані Київській міській управі та підпорядковані Генерал-комісаріату. Проте цей розподіл був сталий не завжди. Деякі музеї переходили від одного підпорядкування до іншого. Назви музеїв у статті ми будемо надавати відповідно до їх назв під час окупації. Почнемо з музеїв, підпорядкованих Київській міській управі.

Центральний музей Т. Г. Шевченка почав свою роботу за два місяця до вторгнення нацистів на територію Радянського Союзу, з квітня 1941 р. Музей зібрав неоціненні скарби, став для киян, гостей столиці, всіх українців місцем духовного паломництва. Але розпочалася війна. Майже всіх працівників музею евакуювали. Близько семи тисяч найцінніших творів, рукописів, картин було запаковано в 11 ящиків для евакуації. Проте скульптури, килими, гобелени, меблі залишили в Маріїнському палаці, де спочатку розміщувався музей. Їх відвезли на вокзал і ледь не останнім вагоном відправили на лівий

⁸ Сорокіна, С., Завальна, О., Радієвська, Т. (2015). Діяльність Музею до- і ранньої історії в Києві у 1942–1943 рр. (за матеріалами НМІУ). *Археологія & Фортифікація України*: Зб. матеріалів V Міжнар. наук.-практ. конфер., приуроченої до 125-ої річниці заснування Кам'янець-Подільського держ. історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський, с. 288-295.

⁹ Києво-Печерська лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи. (2016). Себта Т. М. (Упор.). Київ: вид. Олег Філюк. С. 203-254.

¹⁰ Феттіх, Н. (2004). *Київський щоденник. 3.XII.1941–19.I.1942*. Київ: Софія-А.

¹¹ Музейні читання: матеріали наукової конференції «Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки», 15-17 листоп. 2010 р. / Нац. музей історії України, Музей іст. кошттовностей України. Київ: Фенікс, 2011. С. 25-40.

бік Дніпра. Потяг їхав до Харкова, звідти ще далі, в глибокий тил, де експонати приєдналися до Третьяковської галереї в Новосибірську¹².

Під час окупації Музей розміщувався за адресою: вул. Фундуклівська, 52. Директор Галайчук Я. Я. Перед вступом німецьких військ у Київ в 1941 р., більшовики вивезли з музею багато цінних речей, а саме:

- оригінали малярських творів Т. Г. Шевченка;
- власні документи Т. Г. Шевченка та архівні матеріали про нього;
- перші видання творів Т. Г. Шевченка;
- оригінали малярських робіт художників дореволюційної доби;
- кольоровий метал, знятий з обладнання музею.

На 19 вересня 1941 р. в Музеї нараховувалося 8418 експонатів, після цього було придбано 15 книжок і 2 картини. Музей мав літературно-художній характер, збирав історичні, літературні, художні твори (друк і малярство) та інші художні речі, що стосувалися життя і творчості Т. Г. Шевченка.

Музей мав такі відділи¹³:

- рукописний,
- художньо-малярський,
- книжково-бібліографічний,
- відділ фондів,
- масовий відділ.

Всі експонати Музею були проінвентаризовані, велися належні облікові книги. З вересня 1941 р. Музей перебував на консервації, для відвідування був закритий, але він не був розформований, проводилася внутрішня робота, відбувалися переінвентаризація експонатів, книг у бібліотеці, переоблік матеріалів та майна з метою досконалішого обліку та вилучення непридатних експонатів.

Перешкодою в роботі Музею були часті переїзди в різні приміщення та відсутність потрібної кількості робітників для розгортання широкої науково-організаційної роботи. Штат Музею складався з 11 осіб, з них 7 осіб технічного персоналу. На кінець 1941 р. Музей розмістився в приміщенні школи на 1 і 2 поверхах, займав 10 експозиційних кімнат, 4 службові кімнати і лекційний зал. Загальна площа приміщення складала 660 кв.м. Приміщення вимогам Музею не відповідало, потребувало значного ремонту.

Після завершення Другої світової війни фондова колекція впродовж трьох років зберігалася в будинку по вул. Богдана Хмельницького, 1 і лише завдяки активному клопотанню поета Миколи Бажана в 1947 р. перемістилася на адресу бульвар Тараса Шевченка, 12.

Музей-будинок Т. Г. Шевченка в Києві розташовувався у будинку, в якому Т. Г. Шевченко проживав у 1846 – 1847 рр. Музей-будинок відкрився у листопаді 1928 р. Під час нацистської окупації Музей-будинок розміщувався за адресою провулок Хрещатицький, 8 а. Директор Терещенко А.А. Під час евакуації з Києва з Музею-будинку вивезли 30 особистих речей Т. Г. Шевченка. Будівля Музею-будинку була пошкоджена під час бойових дій.

Музей-будинок мав науково-меморіальний характер діяльності, 8133 експонати, 1100 книжки. Всі предмети пройшли інвентаризацію. У березні 1942 р. під час шевченківських свят його відкрили для відвідувачів. За місяць його відвідувало по 60-80 осіб. Музей-

¹² *Берегиня Шевченкових скарбів.* (2017). Ромни: [б.в.]. с. 7.

¹³ ДАКО. Ф.Р-2412. Оп.2. Спр.244. Арк.42.

будинок мав 17 невеличких кімнат, які, на думку працівників Київської міської управи, були не пристосовані для музейних експонатів¹⁴.

Деякі науковці періоду нацистської окупації вважали, що існування Музею-будинку є недоцільним, бо він лише дублює Центральний музей Т. Г. Шевченка. Музеєзнавці писали, що у будиночку на провулку Хрещатицькому, де жив Т. Г. Шевченко, розгорнути музей не можна через повну непристосованість до цього самої будівлі, і пропонували перенести експонати до Центрального музею Т. Г. Шевченка, а будівлю залишити як меморіальний будинок із відновленою обстановкою шевченкових часів, щоб зберегти стиль і характер приміщення доби Т. Г. Шевченка. Значну частину колекції Музею-будинку, яку вивезли нацисти, було знищено під час бомбардування міста Познань у Польщі, де експонати зберігалися перед відправкою до Німеччини. Деякі експонати, були вивезені у 1943 р. директором А. А. Терещенком до США, але в 2006 р. вони повернуті в Україну.

Музей-будинок Т. Г. Шевченка в Києві відновив роботу в 1944 р., до експонатів додали більше одягу Т. Г. Шевченка, книжок, малярських приладів, гравюр і світлин, багато ілюстрацій до його творів, виконаних різними художниками. У Музеї-будинку зберігали документи про Т. Г. Шевченка та видання творів поета у перекладах різними мовами світу.

Театральний музей був заснований 30 січня 1923 р. при Мистецькому об'єднанні «Березиль», яке очолював Лесь Курбас. Багато зробив для розвитку Театрального музею Петро Іванович Рудін. Він був репресований у 1936 р., загинув у Магадані в 1940 р.

Під час нацистської окупації музей підпорядковувався консерваторії і розміщувався за адресою вул. Пирогівська 9. Директор Ревуцький В. Д. У вересні 1941 р. приміщення Театрального музею, його вікна та двері були пошкоджені. Для евакуації було підготовано цінні експонати, але вивезти їх не встигли. Під час зміни влади у Києві частина експонатів була розграбована і попсована (ляльки, театральний одяг, спецодяг, завіс, негативи т. ін.).

Театральний музей мав завдання вивчати та висвітлювати історію театру в Україні та історію зв'язків між українським театром і західноєвропейським. Театральний музей мав два відділи: відділ старого українського театру XVI – XVIII ст. та відділ нового українського театру XIX – XX ст.

Фонди Театрального музею мали матеріали¹⁵:

- іконографічні;
- рукописи;
- речові пам'ятки;
- друковані;
- репродукції.

Загальна кількість експонатів Театрального музею становила 170732 експоната, які як пройшли інвентаризацію, так і не пройшли. Фототека музею нараховувала 10000 негативів. Фонди потребували ґрунтового впорядкування та інвентаризації, а також налагодження чіткого обліку.

На кінець 1941 р. Музей знаходився в консерваторії, яка на той час розміщувалася на вул. Прорізний, в приміщенні школи № 57. Співробітники музею, яких було 2 (завідувач і прибиральниця) готували музей до переїзду з консерваторії на Пирогівську, 9.

Музей мав власну бібліотеку, яка нараховувала 25390 книг з історії театру, п'єси, театральні часописи. Деякий час бібліотека знаходилася в Міський публічній бібліотеці

¹⁴ ДАКО. Ф.Р-2412. Оп.2. Спр.244. Арк.42.

¹⁵ Там само.

(вул. Олександрівська 146), куди її перевезли представники штабу рейхсміністра А. Розенберга, запевняючи, що бібліотеку повернуть музеєві¹⁶.

Після звільнення Києва від нацистської окупації відбувалося постійне збирання, систематизація колекції, яка зазнала значних втрат у роки Другої світової війни, також було поповнено унікальну бібліотеку Театрального музею.

Музей-Архів переходнової доби мав особливу історію. Це була єдина установа часів окупації, яка була створена заново, а не на базі раніше існуючого музею, як всі інші. Він існував у березні-листопаді 1942 р. Весь час директором був О. Оглоблін. Адреса музею: Олександрівська площа, 8, сучасна Контрактова площа¹⁷.

Музей-Архів переходнової доби мав завдання збирати та опрацьовувати матеріали, які стосувалися переходнової доби від більшовизму до так званого «нового порядку» у Європі, зокрема в Україні. В музеї нараховувалося понад 6000 експонатів, які були розподілені між двома відділами: музейним та архівним. Музей був відкритий постановою голови Київської міської управи та затверджений штадткомісаром. Музейна робота виконувалася шляхом виставок. Постійній експозиції музей не мав, але вона планувалася. Щомісяця Музей відвідувало понад 600 осіб. Була організована виставка на тему «Руйнація більшовиками культурних пам'яток у Києві». Музей проводив наукову роботу, влаштовував щосереді наукові засідання з доповідями на різні теми. Причини закриття музею чекають на дослідника.

Розглянемо інформацію про музеї, які були підпорядковані Генералкомісаріату.

Музей до- і ранньої історії був відкритий на основі археологічних збірок Центрального історичного музею, Центрального антирелігійного музею, Інституту археології та Інституту геологічних наук АН УСРС. Деякий час музей очолював В. А. Маєвський. У грудні 1941 р. для перегляду та пакування колекцій прибули співробітники Оперативного штабу рейхсляйтера А. Розенберга – Н. Феттіх, Д. Ласло, Р. Штампус і В. Гюлле, у цей період місцевих працівників до роботи не допускали.

Після остаточної реорганізації і перерозподілу фондів музей очолив Пауль Грімм, німецький археолог. Серед українських співробітників музею називався «Археологічний»¹⁸ і розміщувався у приміщенні сучасного Будинку вчителя.

Пауль Грімм прийняв на роботу колишніх працівників Центрального історичного музею та Інституту археології. Німецький вчений не зважав на минуле своїх працівників, нехтував правильним оформленням документів і не віддавав переваги привілейованій категорії фолькс-дойче¹⁹.

Експозиція *Музей до- і ранньої історії* відома з липня 1942 р. Для нацистів вона «мала значне ідеологічне навантаження і була побудована навколо ідеї пошуків слідів перебування германського населення на території України»²⁰. Тобто її головна ідея зводилася до демонстрації доказів перебування на території України прадавніх германських племен та їхнього впливу на місцеве населення. Важливість збереження і дослідження в Україні археологічних та історичних пам'яток обґрунтовувалася багатовіковим германським впливом на цю територію.

¹⁶ ДАКО. Ф.Р-2412. Оп.2. Спр.244. Арк. 37.

¹⁷ Там само. Арк. 42.

¹⁸ Києво-Печерська лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи. С. 242.

¹⁹ Сорокіна, С., Завальна, О. (2014). Німецький археолог доктор Пауль Грімм і створення у Києві Музею до- і ранньої історії у 1942 р. *Наукові записки: збірник праць молодих вчених та аспірантів*. 28. Київ. С. 457.

²⁰ Радієвська, Т., Сорокіна, С., Себта, Т. *Документи свідчать: вивезення на захід збірок Крайового музею до- і ранньої історії в Києві у 1943-1945 рр.*

Українські історичні музеї з їхніми багатими археологічними колекціями не лише викликали науковий інтерес у німецьких археологів, а й становили цінність з точки зору нацистської пропаганди.

Експозиція *Музею до- і ранньої історії* розміщувалась у 9-ти залах. Тематичний розподіл залів відображав структуру відділів музею. Відомі відділи:

- трипільської культури (завідувач Н. Кордиш),
- готський, тобто черняхівської культури,
- етнографічний.

У 1942 – 1943 рр. особовий склад співробітників змінювався, умовно його можна поділити на німецьке керівництво, наукових співробітників, науково-допоміжний персонал та підсобних робітників.

У зв'язку з наступом радянських військ, 7 вересня 1943 р. штатдткомісаром Києва було оголошено про евакуацію цивільних установ у місті. У середині вересня 1943 р. почалося пакування фондів Музею для вивезення до Кракова. У вересні – жовтні 1943 р. до Кракова було вивезено 6 вагонів археологічних збірок та інших матеріалів, а також виїхали з сім'ями П. Курінний, Б. Безвенгліньський та В. Козловська.

Не все, що було вивезено з Києва було повернуто на Батьківщину. Тому у незалежній Україні триває процес вивчення, пошуку та повернення цих речей.

Доля співробітників Музею склалася по-різному. П. Курінний, В. Козловська, Б. Безвенгліньський, Н. Кордиш, В. Шугасівський виїхали до Німеччини.

Н. Лінка-Геппенер, В. Мамонов, Л. Шиліна, Є. Покровська, І. Самойловський, Ю. Павлович, С. Горохов, П. Червоненко після звільнення Києва від нацистських загарбників вже 10 – 12 листопада 1943 р. були зараховані співробітниками Державного республіканського історичного музею.

Державний музей східноєвропейського мистецтва мав дві філії: українського мистецтва та російського мистецтва. Філія українського мистецтва була заснована в 1899 р., як Міський музей. Під час нацистської окупації Музей розміщувався за адресою вулиця Олександрівська, 29. Він функціонував за окремими перепустками, влаштовував виставки.

Частина збірок Центрального історичного музею мала бути передана до Музею українського мистецтва. «Отже, коли взяти до уваги, що за розпорядженням Райхскомісара до Музею українського мистецтва з цих збірок має відійти до 20000 експонатів відділу Мистецтва та, можливо, 10000 р[е]чей Історичного відділу (...)»²¹. Тобто до Музею мало відійти близько 30000 експонатів.

Коли восени 1943 р. радянські війська наступали на Київ, було віддано наказ вивезти у жовтні-листопаді 1943 р. у Краків етнографічну збірку української філії Державного музею східноєвропейського мистецтва. Текстиль, зразки народного одягу у Кракові було продезинфіковано, сфотографовано, на кожний предмет було складено картку з фотографією предмета. На початок січня 1944 р. було сфотографовано 1650 вишитих рушників, доріжок, скатертин і сорочок.

Нацистські окупанти знищили в Музеї та розікрали 55875 експонатів, що становило 91 % його фондів. Були пограбовані унікальні зразки старовинного посуду і колекція народних вишивок XVIII – XX ст., збірка фаянсових виробів XVIII ст. Києво-Межигірської фабрики, цінні зразки різьблення по дереву. З Музею вивезли 5304 експонатів живопису, графіки, скульптури²².

²¹ Києво-Печерська лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи. С. 393.

²² Кот, С. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час Другої світової війни (1941–1944 рр.). *Краєзнавство*. 2010. 1-2. С. 31.

Філія російського мистецтва, яка розміщувалась за адресою вулиця Чудновського, 9 (сучасна вулиця Терещенківська), була заснована в 1922 р., як *Міська картинна галерея*. Директором філії російського мистецтва була призначена фахівець з російського образотворчого мистецтва Поліна Кульженко (Голубкова).

Коли у вересні 1941 р. німецькі війська увійшли до Києва, будинок Київського музею російського мистецтва був зайнятий під розташування штабу однієї з військових частин. Фондові приміщення були переобладнані під спальні, а на нижньому поверсі влаштовані стайні для коней та туалети. Твори мистецтва опинилися бездоглядними і безконтрольно розтягалися військовими.

За даними повоєнних актів збитків, Київський державний музей російського мистецтва за роки Другої світової війни втратив 4878 експонатів. серед них були збірка рідкісних ікон, роботи Іллі Рєпіна, Василя Верещагіна, Миколи Ге, Архіпа Куїнджи, Володимира Маковського, Марка Антокольського та інших відомих художників і скульпторів, майстрів декоративно-прикладного мистецтва.

На вимогу генерал-комісаріату України для оздоблення службових приміщень та квартир високопоставлених нацистських чиновників з фондів Музею було вилучено 17 картин, в тому числі полотна Олексія Венеціанова та Карла Брюллова. За особистою вказівкою Еріха Коха йому було доставлено картину невідомого художника «Дівчина в червоному сарафані». Німецькі військові та службовці забрали під розписки з музейних фондів в роки окупації 24 художніх вироби з бронзи та порцеляни.²³

Під час нацистської окупації Києва 78 ящиків з експонатами Музеїв російського, західного та східного мистецтва були вивезені з України і складовані під Кенігсбергом, де всі вони загинули під час бомбардування цього міста радянськими військами²⁴.

Музей західноєвропейського мистецтва був розташований за адресою вулиця Чудновського, 15 (сучасна вулиця Терещенківська, 15). Від початку нацистської окупації Києва Музеї опинився у скрутному становищі. З музею забирали живописні полотна для оздоблення резиденцій представників цивільної адміністрації, нібито у тимчасове користування – всього 67 творів. Особняк Ханенків уподобав собі обербургомістр Києва, через що експонати планували перенести до *Філії українського мистецтва*. Керівник Управління культури Рейнхард наполягав на терміновому відправленні колекції Музею до Німеччини.

Керуючий музеями, підпорядкованими Генералкомісаріату, Дітріх Роскамп врятував Музей західноєвропейського мистецтва, обґрунтувавши його значення, цінність та пояснивши, що неможливо перетворити особняк Ханенків на резиденцію обербургомистра з тієї причини, що це призведе до пошкодження інтер'єру, старовинних меблів, італійського каміну тощо. Дітріх Роскамп опротестував перенесення колекції в інше приміщення, зауваживши, що Музей потрібно використати як культурний центр для німців: «Велика кількість військовослужбовців отримали тут розрядку й насолоду»²⁵.

²³ Маньковська, Р. Київський музей російського мистецтва. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2007. С. 259.

²⁴ Крутьченко Н. Київський музей західного та східного мистецтва в період німецької окупації Києва 1941–1943 років. *Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 150-річчя від дня народження Б.І. Ханенка, мецената, колекціонера, фундатора музею*. Київ: Київ, 1999.

²⁵ Там само.

Музей західноєвропейського мистецтва став для нацистів своєрідним клубом, таким собі «куточком батьківщини» на чужині. Директором музею був призначений професор Сергій Гіляров²⁶, заступник директора з наукової роботи, з 1919 р. співробітник музею, друг сім'ї Ханенків, блискучий знавець колекції, авторитет з питань зарубіжного мистецтва, засновник аспірантури при Музеї у 1926 р. та незмінний її голова, автор двох каталогів 1927 і 1931 рр., бібліотечки популярних ілюстрованих нарисів про найвидатніших зарубіжних митців.

Сергій Гіляров вільно володів німецькою, англійською, французькою мовами і особисто проводив екскурсії для поодиноких відвідувачів та груп. Він консультував військових чиновників, які вирішували долю скарбів на окупованих територіях. Німці жваво цікавилися й музейними фототекою та бібліотекою, залишеними частинами архіву та фонду – все це було у їхньому розпорядженні. На замовлення окупаційної влади відбулась виставка німецької гравюри з творів музейного фонду. Багато експонатів музею було пограбовано нацистами. Е. Кох особисто вилучив для себе кілька предметів з фондів.

Музей Ханенків пережив два етапи вивезення матеріальних та культурних цінностей з Києва у 1943 р.: у серпні – вересні 1943 р. нацистські загарбники систематизовано відбирали найбільш вартісні твори мистецтва (понад 100 живописних полотен), описували їх та ретельно пакували; коли Київ був оголошений зоною бойових дій, нацисти поспіхом грабували Музей, виламували шафи, вітрини, двері сховищ, хапаючи все підряд. Наприклад, з унікальної колекції гравюр, що налічувала 33 000 зразків XVI – XVIII ст., залишилося лише 8 000 найменш цінних зразків гравюр²⁷.

Архітектурно-історичний музей був організований з установ, які входили до радянського Антирелігійного музею, сучасної Софії Київської. Вони відновили свою роботу 6 жовтня 1941 р. До кінця грудня 1941 р. відбувалося збереження та консервація фондів, проводилися екскурсії для німців, лекції про архітектуру великокняжої доби та Софійського собору, поповнювалися фонди та відбувалась підготовка експозицій музею присвячених архітектурі часів Русі. На початку січня 1942 р. на базі довоєнного Софійського заповідника було утворено *Архітектурно-історичний музей*, до складу якого увійшли такі пам'ятки:

- Софія Київська,
- Кирилівська церква,
- Лаврська надбрамна церква і дзвіниця,
- Церква Спаса на Берестові.

Директором *Архітектурно-історичного музею* був призначений архітектор Олекса Повстенко, а з квітня 1943 р. – Сергій Гіляров²⁸.

Вибухи снарядів, які заклали радянські війська при відступі з Києва наприкінці вересня 1941 р., пошкодили дах Софійського собору. Олекса Повстенко зміг домовитися з радянським вояком, який мінував Софію Київську, щоб той цього не робив²⁹. В умовах окупації, ремонт здійснювався силами і засобами працівників музею, який полягав у зашklenні вікон, замазці рам. Серед подвижників справи охорони Софійського собору слід згадати його незмінного сторожа, Павла Ємця, який постійно, за різних режимів пильнував Собор та як міг самотужки робив дрібні ремонти.

²⁶ Крутенько, Н. (1998). Сергій Гіляров. *Пам'ятки України*, 1. С. 108.

²⁷ Кот, С. Мародерство як фактор розграбування, вивезення та знищення культурних цінностей на окупованій території України під час Другої світової війни (1941–1944 рр.). с.31.

²⁸ Києво-Печерська лавра у часи Другої світової війни. Дослідження. Документи. С. 753.

²⁹ Денісенко, І. (2005). *Уривки з минулого*. С. 20.

Завдяки зусиллям науковців музею та небайдужих громадян, які працювали в органах окупаційної адміністрації та в музеях Києва, вдалося запобігти знищенню Софійського заповідника та доглядати за найціннішими пам'ятками його ансамблю.

В *Архітектурно-історичному музеї* окрім пам'яток нерухомої спадщини, зберігалися цінні речі:

- музейні експонати;
- архітектурна графіка;
- матеріали археологічних розкопок;
- реліквії собору – ікона Миколи Мокрого, останки князя Ярослава Мудрого;
- фрагменти монументального розпису XII ст. Михайлівського Золотоверхого собору, які було знято перед тим як споруду підірвали більшовики в 1937 р.

Фонди музею підлягали вивезенню до Німеччини при відступі нацистів з Києва. Частину матеріалів фондів, а також 23 фрагменти розписів Михайлівського Золотоверхого собору окупанти вивезли. Після завершення Другої світової війни і реєвакуації до заповідника повернулася більшість матеріалів фондів та замість 23 – лише 11 предметів з монументального розпису. Частина розписів Михайлівського Золотоверхого собору, інші скарби які були вивезені гітлерівцями з Софійського заповідника та інших музеїв Києва після завершення Другої світової війни були перевезені до музеїв Новгороду та сучасного Санкт-Петербургу, де вони знаходяться і сьогодні.

Висновки. Незважаючи на дуже важкі умови під час окупації нацистами Києва у 1941–1943 рр., міська інтелігенція намагалася і змогла побороти їх і не лише зберегти музеї Києва від остаточної руйнації, а й проводити науково-дослідницьку роботу.

Перспективу подальших досліджень ми бачимо у вивченні наукових робіт музеєзнавців і діяльності музеїв Києва, дослідженні їх експозиційної роботи, порівнянні цієї роботи з роботою музеїв Києва та музеєзнавців у радянські часи. Ми вважаємо перспективним вивчення долі окремих наукових працівників, Незважаючи на відносно велику кількість робіт, присвячених музеям Києва періоду нацистської окупації, ця тема не є дослідженою і потребує подальших зусиль науковців для її вивчення.

References

- Denisenko, I. (2005). *Uryvky z mynuloho [Excerpts from the past]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Derzhavnyy Arkhiv Kyivs'koyi oblasti [State Archives of Kyiv region]. Fund R-2412. Description 2. Case 244. Sheets 37, 42, 43.
- Fettikh, N. (2004). *Kyyivs'ky shchodennyk [Kyiv Diary]*. 3. II. 1941– 19.I. 1942. Kyiv: Sofiya-A [in Ukrainian].
- Hedz, V. (2007). *Dzherela do vyvchennya kul'turnoho zhyttya v okupovanomu Kyevi (1941–1943 rr.) [Sources for the study of cultural life in occupied Kyiv (1941–1943)]*. Spetsial'ni istorychni dystsypliny: pytannya teorii ta metodyky: Zb. nauk. pr. [Special historical disciplines: questions of theory and methodology: Collection of scientific works]. 15, 181–204 [in Ukrainian].
- Hedz, V. *Muzeyi Kyieva pid chas natsysts'koyi okupatsiyi [Museums of Kyiv during the Nazi occupation]*. <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-2464-02-3/52.pdf>. [in Ukrainian].
- Istoriya Kiyeva [History of Kyiv]. (1985). Kondufor Y.U. (Red.). *Kiyev sotsialisticheskiy [Kyiv socialist]*. 3. 1. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

- Khoroshunova, I. O. (2001). Pervyy hod voyny. Kyevskye zapysky [*The first year of the war. Kiev notes*]. Yehupets': Khudozhn'o-publitsystychnyy al'manakh Instytutu Yudayiky [*Yegupets: Artistic and Journalistic Almanac of the Judaica Institute*]. 9, 5-75 [in Russian].
- Kot, S. Maroderstvo yak faktor rozhrabuvannya, vyvezennya ta znyshchennya kul'turnykh tsinnostey na okupovaniy terytoriyi Ukrayiny pid chas Druhoyi svitovoyi viyny (1941–1944 rr.) [*Marauding as a factor in the looting, export and destruction of cultural property in the occupied territory of Ukraine during the Second World War (1941–1944)*]. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/31971/05-Kot.pdf>. [in Ukrainian].
- Koval', M. V. (1993). Dolya ukrayins'koyi kul'tury za «novoho poriadku» [*The fate of Ukrainian culture under the "new order"*]. Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal [*Ukrainian Historical Journal*]. 11–12. 5-38 [in Ukrainian].
- Kruten'ko, N. (1999). Kyivivs'kyy muzey zakhidnoho ta skhidnoho mystetstva v period nimets'koyi okupatsiyi Kyieva 1941–1943 rokiv [*Kyiv Museum of Western and Oriental Art during the German occupation of Kyiv in 1941–1943*]. Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi z nahody 150-richchya vid dnya narodzhennya B.I. Khaneneka, metsenata, kolektsionera, fundatora muzeyu [*Proceedings of the scientific-practical conference on the occasion of the 150th anniversary of the birth of B.I. Hanenko, patron, collector, founder of the museum*]. Kyiv: Kyy [in Ukrainian].
- Kruten'ko, N. (1998). Serhiy Hilyarov [*Sergey Gilyarov*]. Pam'atky Ukrayiny [*Sightseeing places in Ukraine*]. 1 [in Ukrainian].
- Kucheruk, O. S. (2005). Do istoriyi mystets'koho zhyttya u Kyievi za nimets'koyi okupatsiyi [*To the history of artistic life in Kyiv during the German occupation*]. Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny [*Pages of military history of Ukraine*]. 9/2, 241-252 [in Ukrainian].
- Malakov, D. V. (2008) Kyyany. Viyna. Nimtsi [*Kyivans. War. Germans*]. Kyiv: Amadey [in Ukrainian].
- Radiyevs'ka, T., Sorokina, S., Sebta, T. Dokumenty svidchat': vyvezennya na zakhid zbirk Krayovoho muzeyu do– i rann'oyi istorii v Kyievi u 1943–1945 rr. [*Documents show: removal to the west of the collections of the National Museum of Pre– and Early History in Kyiv in 1943-1945*] https://shron1.chtyvo.org.ua/Radiievska_Tetiana/Dokumenty_svidchat_vyvezennia_na_zakhid_zbirk_Kraiovoho_muzeiu_do-i_rannoi_istorii_v_Kyievi.pdf. [in Ukrainian].
- Sebta, T. M. (Upor.). (2016). Kyievo-Pechers'ka Lavra u chasy Druhoyi svitovoyi viyny. Doslidzhennya. Dokumenty [*Kyiv-Pechersk Lavra during the Second World War. Research. Documents*]. Kyiv: Oleh Filyuk [in Ukrainian].
- Sorokina, S., Zaval'na, O., Radiyevs'ka, T. (2015). Diyal'nist' Muzeyu do– i rann'oyi istoriyi v Kyievi u 1942–1943 rr. (za materialamy NMIU) [*Activities of the Museum of Early and Early History in Kyiv in 1942–1943 (according to the NMIU)*]. Arkheolohiya & Fortyfikatsiya Ukrayiny: Zb. materialiv V Mizhnar. nauk.-prakt. konfer., pryurochenoyi do 125-oyi richnytsi zasnuvannya Kam'yanets'-Podil's'koho derzh. istorychnoho muzeyu-zapovidnyka [*Archeology & Fortification of Ukraine: Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference dedicated to the 125th anniversary of the Kamyanets-Podilsky State Historical Museum-Reserve*]. Kamyanets-Podilsky, 288-295 [in Ukrainian].
- Sorokina, S., Zaval'na, O., Radiyevs'ka, T. (2016). Muzey do– i rann'onovoyi istoriyi u Kyievi (1942–1943): Struktura ta personal'nyy sklad [*Museum of Early and Early History in Kyiv (1942–1943): Structure and personnel*]. Naukovyy visnyk Natsional'noho muzeyu istoriyi Ukrayiny: Zb. nauk. pr. [*Scientific Bulletin of the National Museum of History of Ukraine: Collection of scientific works*]. 1(1), 210-220 [in Ukrainian].
- Sorokina, S., Zaval'na, O. (2014). Nimets'kyy arkheoloh doktor Paul' Grimm i stvorennya u Kyievi Muzeyu do– i rann'onovoyi istoriyi u 1942 r. [*German archaeologist Dr. Paul*

- Grimm and the establishment of the Museum of Early and Early History in Kyiv in 1942]. Naukovi zapysky: zbirnyk prats' molodykh vchenykh ta aspirantiv [Scientific notes: a collection of works by young scientists and graduate students]. 28. Kyiv [in Ukrainian].*
- Udovyk, V. M. (2005). Pytannya kul'turnoyi polityky v period nimets'koyi okupatsiyi (1941–1944 rr.) [*Issues of cultural policy during the German occupation (1941–1944)*]. *Storinky voyennoyi istoriyi Ukrayiny [Pages of Military History of Ukraine]. 9/2, 327-334 [in Ukrainian].*
- Voytsekhovs'kyy, Y. U. (2002). Kyiv v roky viyny [*Kyiv during the war*]. *Istoriya v shkoli [History at school]. 9-12 [in Ukrainian].*

УДК 821.521:81'276

Ніна Джиджора,

Інститут філології

Київський університет імені Бориса Грінченка

ORCID ID: 0000-0001-6276-9657

Використання і стилістика соціолектів і територіальних діалектів в романі Ніші Канако “Сакура”

Abstract. The research discusses the use of regional dialects and sociolects through the works of modern female Japanese authors, their stylistics, and their function within the speech portrait of characters. The relevance of the research is based on the role of Japan in the modern world and the importance of regional dialects and sociolects for interpersonal communication with the Japanese. The aim of the research is to analyze elements of regional dialects and sociolects within the context of literature and determine their stylistics and uniqueness and solidify the importance of further analysis of regional dialects and sociolects in literary works, specifically in the novel “Sakura” by Nishi Kanako. The author analyzes elements of regional and social dialects in the dialogue between the characters, applying methods of comparative linguistics, gives context to the meaning of these elements within the novel itself, through literary analysis, and provides a clear overview of the uniqueness and style of the dialect used. The results of the research determined the stylistic features and usage of regional dialects and sociolects in the chosen literary work, their function within those works, and society as a general, as depicted in modern literature based on the speech portraits of characters. The conclusion fixed the importance of researching regional dialects and sociolects through the medium of literary works and laid the groundwork for future research.

Keywords: *Nishi Kanako, “Sakura”, regional dialect, sociolect, speech portrait, stylistics, literature.*

Мова – це здатність людини говорити й висловлювати власні думки¹. У світі не існує культури чи народу, де мова не є складовою народної ідеї. Завдяки наявності мови люди спілкуються, розуміють один одного та співпрацюють. Але кожна мова також має свої внутрішні видозміни – регіональні та суспільні. Мова – динамічне явище, яке з плином часу може суттєво змінитися, тож наявність регіональних видозмін не є унікальною якістю однієї конкретної мови. Японська мова насичена діалектами та територіальними відмінностями. Завдяки ізольованому характеру країни до 1868 р. та численній кількості островів, з яких складається країна, регіональні видозміни мови є суттєві та можуть мати відмінності на всіх мовних рівнях.

¹ Білодід, К. (1973). Мова. Словник української мови: [в 11 т.] / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970–1980. С. 768.
<http://sum.in.ua/s/mova>.

Японські автори, при написанні своїх творів, переважно використовують власні діалекти, адже для багатьох спільний діалект – ланцюжок до власної родини, рідного міста і спільного минулого. Для японців вкрай важливе абстрактне поняття 家・「外」(“учі-сото”, дослівно: “дім-вулиця”), де 家 – це своє, рідне і споріднене, тож використовуючи лексику власного діалекту у творах, японські автори створюють зв’язок з іншими носіями діалекту. Чим більше японці сприймають іншого японця, як частину власного 家, тим більше вони будуть використовувати рідний діалект в розмові. До всіх, хто знаходиться в колі 外, вони розмовлятимуть виключно літературною мовою². При цьому, діалектизми переважно використовуються лише в діалозі персонажів, а не в самій прозі, адже автори намагаються не втрачати аудиторію і серед носіїв інших діалектів³.

Актуальність дослідження зумовлена місцем, яке Японія посідає в сучасному світі. Японія - країна з розвинутою економікою і важливою позицією в “Групі-7”, тож міжнародні відносини з Японією для України є ключовими в розвитку економіки⁴. Розуміючи важливість та використання територіальних діалектів та соціолектів в мові японців, є можливість покращити відносини та вийти на новий рівень міжнародної співпраці. Територіальні діалекти будь-якої мови часто вивчають через призму літератури, адже, зважаючи на функцію мовного портрета персонажа, для їх зображення можливо зрозуміти й важливість самого діалекту.

Розглядаючи праці сучасних жінок-авторів, висвітлюються особливості використання діалектів в сучасному світі. Праці письменниць за межами Японії не розглядають настільки часто, тому через цю призму можливо знайти багато новизни в дослідженні японських діалектів та сучасних соціолектів. Зараз, як ніколи, важливо поширювати діалектологію та соціолінгвістику серед сходознавців, адже фундамент для дружніх відносин вже закладений, а тепер потрібно будувати дім.

Мета дослідження. Проаналізувати використання та стилістику територіальних діалектів та соціолектів в романі Ніші Канако “Сакура”.

Основний виклад. Територіальні діалекти та соціолекти є невіддільною складовою будь-якої мови і, разом з літературною мовою, вони становлять народну мову. За визначенням М. Железняка, діалект – це “засіб спілкування між представниками однієї територіальної чи соціальної групи. Відповідно розрізняють територіальні і соціальні”⁵. Територіальні діалекти можуть відрізнятися від літературної мови на всіх філологічних рівнях – в морфології, синтаксисі, фонетиці, лексиці й семантиці. Залежно від мови, діалекти можуть відрізнятися від літературної мови настільки, що, співрозмовники – носії однієї мови, при спілкуванні один одного не зрозуміють. Наприклад, японський діалект Рюкю і діалект префектура Кагосіма настільки відрізняються від літературної

² Батюк, І. (2011). Фонологічні та лексико-граматичні відмінності в діалектах Японії (на матеріалі діалектів о. Хонсю). *Науковий Вісник Волинського Національного Університету Імені Лесі України. Філологічні науки, Мовознавство*. 1. С. 14.

³ Батюк, І. (2011). Відображення кансайського діалекту у творах Танідзакі Джюн’ічіро «Дрібний сніг». *Мовні і концептуальні картини світу*. 35. С. 4.

⁴ Корсунський, С. (2020). Аналіз поточного стану відносин Україна-Японія. *Портал зовнішньої політики України*. <http://fpp.com.ua/analiz-potochnogo-stanu-vidnosyn-ukrayina-yaponiya/>. С. 1.

⁵ Железняк, М., & Масенко, Л. (2007). Діалект. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24450.

мови, що деякі експерти сперечаються за генеалогію цих діалектів і класифікують їх як окрему мову⁶.

Територіальні діалекти, зважаючи на спільні риси, групують на наріччя (супрадialeкти), говори та діалектизми. Згідно з визначенням в Літературознавчій енциклопедії, наріччя – скупченість діалектів на основі спільних рис в будь-якій мові⁷. Це найбільша діалектна одиниця, тому наріччя ще називають “супрадialeктами”. Діалект і говір – тотожні поняття. Це окремий діалект окремої територіальної ділянки. В межах творів, говірки або “субдіалекти” протиставляються проти один одного або проти літературної мови і порівнюються. Крім того, також існує поняття діалектизмів – окремих елементів діалектів, які були запозичені та асимільовані в літературну мову⁸.

У мові, територіальні діалекти формуються завдяки екстралінгвістичним чинникам. Тобто, на розвиток діалекту і його сприйняття на рівні мови впливає географічне розташування носіїв, населених пунктів, де діалект і його спільні говори використовуються. Крім того, до екстралінгвістичних чинників входить вплив іншомовного оточення, залучення носіїв в культурне і економічне життя країни тощо.

Окрім територіальних діалектів, мову збагачують соціальні діалекти. За визначенням Л. Масенко, соціолекти – “соціально обумовлені різновиди національної мови, що вживають у середовищі окремих соціальних груп”⁹. До соціолектів відносяться арго, жаргони, сленг тощо. На відміну від територіальних діалектів, які існують на всіх мовних рівнях, соціолекти існують лише на лексичному та фразеологічному мовних рівнях. Їх виникнення зумовлено розвитком суспільства, і соціолекти можуть виникати як і через територіальну розбіжність, так і від самих звичайних телереклам. Зі зміною попкультури та відділенням слів до архаїзмів, з’являються нові сленги та назви техніки, які переважно використовуються молодшим поколінням. Соціолекти, згідно з визначенням, можуть існувати лише в лексиці окремих економічних або суспільних груп, зокрема релігійних, кастових або економічних. Таким чином, соціолекти поділяються на три угруповання:

- Професійні соціолекти – розвиваються, як додаткові лексичні системи лише в межах окремої професії. Термінологія – не є тотожним поняттям зі професійними соціолектами. Загалом, на відміну від інших соціолектів, професійні соціолекти незмінні через наявність окремих мовних традицій професій.
- Корпоративні/групові соціолекти – властиві групам в соціумі, які тісно пов’язані спільними інтересами, освітою, вірою, спортом і іншими сферами діяльності. Використання таких соціолектів дає можливість представникам групи впізнати один одного.
- Таємні мови/жаргони – найчисельніші соціально-вікові соціолекти, які виникають серед кожного наступного покоління. Найдинамічніші серед

⁶ Ліщук, А., 2020. Лексико-граматичні особливості діалектів Хоккайдо та Сікоку. *Магістр. Київський національний лінгвістичний університет*. С. 27.

⁷ Ковалів, Ю.І. (2007). Діалектизм. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2 : М-Я. С. 97.

⁸ Там само. С. 692.

⁹ Железняк, М., & Масенко, Л. (2007). Діалект. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24450.

соціолектів і, з плином часу, такі лексичні елементи відходять до архаїзмів або історизмів. До цієї групи відносяться сленгові слова, притаманні молоді¹⁰.

Отже, територіальні діалекти та соціолекти є елементами народної мови, які об'єднують окремі групи людей в соціумі. Соціолекти динамічніші за територіальні діалекти, але обидві групи є гнучкими мовними явищами, які змінюються та розвиваються згідно екстралінгвістичних чинників.

Коли автори пишуть твір, вони думають над героями і мовою, яка належить цим героям. Мовний портрет персонажа, за визначенням І. Цепенюк, “включає в себе мовленнєву характеристику і конкретизується межами мовних здібностей та знань автора тексту”¹¹. Територіальні діалекти та соціолекти входять до особливостей мовного портрету персонажу, вони можуть вказувати на їх минуле, соціоекономічне положення, належність до певної групи чи меншини. Попри це, автори мають розуміти теоретичні аспекти територіального діалекту або соціолексичної системи, яку хочуть використовувати. Адже, якщо допустити помилку, її неодмінно помітять носії або лінгвісти. Також, є ризик того, що зменшиться аудиторія читачів, адже є територіальні діалекти, які суттєво відрізняються від літературної мови (наприклад, вищезгаданий діалект Рюкю).

Японські автори досить часто використовують територіальні діалекти та соціолекти в своїх творах, зазвичай вони використовують рідний діалект або той, що ближче географічно розташований до їхнього. Реакції читачів на використання того чи іншого діалекту важко передбачити, тому автори часто вагаються. Японські автори, зважаючи на те, що говірки зближують народ, переважно використовують територіальні діалекти саме в прямій мові персонажів, а прозу лишають в літературній мові. Таким чином, текст лишається зрозумілим для значної кількості читачів, а автори можуть наблизити персонажів і навіть себе до читачів.

Отже, територіальні діалекти та соціолекти додають колорит до мовного портрету персонажів і використовуються авторами досить часто. При цьому, автори мають розуміти конкретно всі деталі і структури діалекту та докласти зусиль, щоб текст був зрозумілий широкій аудиторії.

В Японії наявна численна кількість територіальних діалектів. Згідно з працями японського лінгвіста М. Тождо, японська мова поділяється на 6 наріч, 16 діалектів, і 47 окремих говірок (кожна окрема префектура має власну говірку)¹². Серед них, діалект регіону Кінкі, який входить до наріччя Західної Японії (西日本方言/Nishi nihon hougen), є другий за чисельністю використання серед населення. Діалект Кінкі (近畿方言/Kinki hougen), відомий також як Кансай-бен (関西弁/Kansai-ben) охоплює п'ять префектур і три великі міста, а саме префектури Міе, Нара, Вакаяма, Шіга, Хіого і міста Осака, Кіото, Кобе. Термін Кансай часто ототожнюють з терміном Кінкі, але фактично, Кансай – назва трикутника Кей-Хан-Шін і територій навколо нього. Трикутник Кей-Хан-Шін – три-міська область навколо міст Осака, Кіото і Кобе, і є другою за численністю

¹⁰ Там само.

¹¹ Цепенюк, Т., Ваврів, І., & Дзюбановська, І. (2021). Мовленнєвий портрет персонажа художнього твору в оригіналі і перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Філологія*, 2(49). С. 178-182. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.41>. С. 2.

¹² Onishi, T. (2010). Analyzing dialectological distributions of Japanese. *Dialectologia*, 2013-22477 (Special Issue I), pp.123-135. P. 2.

населення територією Японії (відразу після метрополітену Токіо)¹³. Діалект Кінкі поширений у всіх префектурах, які охоплює регіон, але кожна окрема префектура має власну говірку. Ці говірки споріднені, але мають відмінності. Для діалекту Кінкі характерні подовження голосних, спрощення слів і заміна звуків. Наприклад, склади з літерою “С” часто замінюються на “Х”, а літера “Д” змінюється на “Я” (особливо в варіації закінчення речень)¹⁴.

Особливо увагу серед говірок регіону Кінкі надають говірці міста Осака. В говірці Осаки є деякі лексичні особливості, які не існують за межами Осаки (навіть в інших містах регіону Кінкі). Зокрема це えらいこちゃ erai kotcha (От чудово!) і もうかりまっか? moukarimakka? (Скільки заробив?). Такі слова часто лунають і в самому місті Осака і в невеличких містечках та селищах навколо¹⁵.

Отже, діалект Кінкі має спільні риси поширені по регіону, але кожна окрема говірка є унікальна. Говірка Осаки достатньо відрізняється і кожна окрема префектура, яка входить до цього регіону, має власні особливості. Таким чином, діалект живий і має суттєві різниці з літературною мовою.

Ніші Канако (西 加奈子) народилась в 1977 р. в Тегерані, Іран. Коли їй було 2 роки, родина переїхала в Осаку, а через 5 років переїхали до Каїру (Єгипет), де вони жили до 12-річчя дівчинки. В 12 років вона повернулася до Осаки і навчалась там. Її дебют в літературі відбувся у 2004 р., з випуском збірки “Аої” (“Синій”), і вона швидко стала однією з улюблених письменниць Японії. За роки своєї праці, вона стала лауреатом літературних премій імені Оди Сакуноске, Каваї Хаяо і Наокі Санджюго. Деякі з її книжок навіть були адаптовані в повнометражні кінострічки.

В її книгах, зокрема в книзі, за яку вона отримала літературну премію Наокі – “Сараба!” (“До побачення!”) – розглядаються теми віри, індивідуальності і соціуму¹⁶. В багатьох творах, особливу увагу вона надає саме індивідуальності та ідентичності – гендерній і як індивіда. Вона часто розкриває теми гендерної нерівності і сприймання дівчини та жінки в соціумі. В інтерв'ю з нею, яке провела перекладач Е. Маркін Повел, вона зазначила наступне: “Ми очікуємо від дівчат, що вони будуть ще більше жіночними навіть після того, як вони пройшли крізь дівочтво (кажучи “Ми”, я маю на увазі японське суспільство). Дівчат, я саме маю на увазі тих, які ще не дійшли статевої зрілості, які взагалі ще не мають досвіду зі статевими відносинами або навіть не цікавляться ними.... Попри це, фізичний розвиток дівчат (неймовірно) заохочується і ми мусимо приймати їх, як об'єктів статевої жаги”¹⁷.

Літературні критики вважають праці Ніші Канако більш “відкритим” за її сучасників, зважаючи на основні теми її робіт. Е. Маркін Повел, перекладач, яка перекладає праці Ніші Канако англійською, описує її літературний стиль “симплістичним, але гарним”, вона пояснює що саме симплістичність її праць

¹³ Palter, D., & Horiuchi, K. (1995). Kinki Japanese (1st ed.). Rutland, Vt.: Charles E. Tuttle Company. P. 11.

¹⁴ Palter, D., & Horiuchi, K. (1995). Kinki Japanese (1st ed.). Rutland, Vt.: Charles E. Tuttle Company. P. 13.

¹⁵ Там само. С. 14.

¹⁶ Markin Powell, A. (2016). 10 Japanese Books by Women We'd Love to See in English. Literary Hub. <https://lithub.com/10-japanese-books-by-women-wed-love-to-see-in-english/>.

¹⁷ Markin Powell, A. (2019). Kanako Nishi on Writing Gender, Power, and the Pain of Others [in person]. <https://lithub.com/kanako-nishi-on-writing-gender-power-and-the-pain-of-others/>.

зумовлює інтимний зв'язок між її персонажами та читачами¹⁸. З лінгвістичної точки зору, письменниця часто пише діалоги саме в діалекті Кансай, говірці Осаки. Не дивно, адже її родина з Осаки і вона теж багато років жила там. Вона вживає слова саме хіраганою, замість ієрогліфів, що дозволяє декілька інтерпретацій слова залежно від думок читачів.

Її твір “Сакура” (“Вишня”) був написаний і виданий в 2005 р. Це був її другий виданий твір, тож на той момент вона була лише початківцем, але вже в цьому творі виразно описані наявні теми, які вона досліджує в пізніших творах. Індивідуальність, родина, місце людини в суспільстві – всі ці теми присутні в романі. Роман описує історію родини з Осаки – батьків, двох синів, молодшої доньки і їх улюбленої собаки, Сакури. Сюжет роману починається через декілька років після смерті старшого сина, який мав особливе місце в родині і фактично був зв'язком між членами родини. Після його смерті, мати почала зловживати алкоголем, а батько став зникати на деякі періоди, а потім взагалі зник безвісти. Найменша донька, чию красу всі підкреслювали, перестала розмовляти і занурилась в себе, а Каору – головний персонаж твору і середній син – поїхав до Токіо навчатися в університеті.

Фактично, роман починається вже коли ідеальна родина повністю розпалась. Декілька років після смерті брата, Каору не має намірів повертатися додому на Новий рік, але йому приходить лист від батька – вперше з його зникнення. В ньому, батько пише, що повернеться наприкінці грудня, і Каору вирішує поїхати додому, якщо не заради батька, то хоча б заради своєї собаки, Сакури. Роман через спогади Каору висвітлює наскільки важливе місце займав його брат в родині, що могло б привести до такої роздробленості. В основі роману полягає історія того, як ідеальна родина руйнується до невпізнання, а потім потрохи знову стає родиною, знову знаходять себе і створюють нову ідентичність, яка не залежить від померлого члена родини. Завдяки власним зусиллям персонажі знаходять силу жити далі.

В романі Ніші Канако “Сакура” використаний діалект Кінкі говірка Осаки. Переважно, територіальний діалект використаний саме в діалогах між персонажами. Оскільки головний герой та родина самі з міста Осака, використання діалекту є важливим додатком до мовного портрету персонажів. Для самих персонажів, рідний діалект також має особливе місце в житті, як зрозуміло з репліки головного героя: 「君が嫌だと言うからこんな風に喋るけどね、ほら、僕本当は関西弁なんだ。久しぶりに故郷の言葉を思い切り話したくなって！まいどまいどー！」 Kimi ga iya da to iu kara konna fuu ni syaberu kedo ne, hora, boku hontou ha kansai-ben nanda. Hisashiburi ni furusato no kotoba wo omoikiri hanashitaku natte! Maida maida! (Ти казала, що тобі не подобається, тож я не говорив, але насправді я розмовляю діалектом Кансаю. Я вперше за стільки часу хочу з усієї сили знову говорити рідними словами! Дякую, дякую!)¹⁹.

「まいど」 – еквівалент діалекту Кінкі до слова 「ありがとう」 (Дякую). Тож, виходячи з цієї фрази, ми бачимо важливість рідного діалекту головного персонажу, який на цей момент в історії перебуває в Токіо.

В цьому романі Ніші Канако також присутні видозміни її особливого симплістичного стилю. Вона не ускладнює прозу і діалог, але для збагачення мови

¹⁸ Bartholomew, R. (2017). Reflecting the Possibilities in Translation: A Conversation with Allison Markin Powell [in person]. <https://www.worldliteraturetoday.org/blog/translation-tuesday/reflecting-possibilities-translation-conversation-allison-markin-powell>.

¹⁹ Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら] (1st ed.). 小学館. С. 11.

використовує багато порівнянь з квітами, рослинами і кольорами. Такі порівняння підвищують ліричну цінність роману, але в її стилі ще й додають до уяви читачів відчуття почуттів і кольорів. Наприклад, 陰鬱な黄色 Inutsu na kiiri (Меланхолічний жовтий) або 鉄の錆びた赤茶色やどこからか飛んできた煤の灰色 Tetsu no sabita akachyairo ya doko kara ka tondekita susu no hairi (Червоно-коричневий як іржа на сталі і з сірим кольором золи, яка невідомо звідки прилетіла)²⁰. Схожі порівняння насичують і решту роману.

Зважаючи на віковий простір персонажів, їх мова збагачена соціолектами – сленгом, словами іноземного походження тощо. Використовуються іноземні слова, які мають еквіваленти в японській мові, зокрема такі слова, як:

- ポスト Posuto (Пошта – еквівалент 郵便 Yuubin)²¹;
- リュック Ryukku (Рюкзак – більш відомий еквівалент バックパック Bakkuppakku, від англійського “backpack” або звичайно ще є японське слово 鞆 Kaban, хоча це слово переважно використовується для звичайних сумок)²²;
- プライバシー Puraibashi- (Приватне або особисте – в японській мові еквівалентів для цього слова багато і вони відрізняються за контекстом, тут доречні такі слова як 個人的 Kojinteki або 私事 Shiji)²³.

Окреме місце посідає слово ニュータウン Nyu-taun (Нове місто) – цей елемент соціолексичної мови особливо цікавий, адже, на відміну від прикладів вище, це саме регіонально-віковий соціолект, який використовується молодшими поколіннями Осаки саме в значенні нових міст-супутників, що з’являються навколо Осаки.

Також, цікаво використані професійно-групові соціолекти. Професійні соціолекти обмежені використанням в одній професії, тож люди поза цією професією рідко їх використовують, а групові соціолекти – спільними інтересами чи колами спілкувань. Тут використання слів як アプリケ Appurike (Вишита нашивка), ペディキュア Pedikyua (Педикюр), 鷺鼻 Washibana (орлиний ніс), セルフタイマー Serufu taima- (таймер на фотоапараті), シャッタ Shyatta (віконниця)²⁴ не є дивним, адже молодша сестра головного героя – б’юті-блогер, тож зрозуміло, що такі слова будуть наявні в лексиці персонажів. Окрім цього, цікаве поєднання катакани та ієрогліфів у словотворі сленгових слів таких як レトルト食品 Retoruto shyokuhin (Упаковані та стерилізовані харчові продукти – тобто, заготовлені страви, які лише потрібно розігріти).

Отже, соціолекти використані в романі Ніші Канако “Сакура” достовірно передають динамічну якість сленгових слів та слів іншомовного походження. Крім того, наявний синтез професійних та групових соціолектів і графічний синтез катакани і ієрогліфів у словотворі.

В романі “Сакура”, діалоги написані переважно з використанням говірки Осаки, особливо після першої частини прологу, коли починаються спогади головного

²⁰ Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら] (1st ed.). 小学館. С. 8-10.

²¹ Там само. С. 8.

²² Там само. С. 10.

²³ Там само.

²⁴ Там само. С. 20-21.

персонажа про рідне місто. Використовуючи місцеву говірку, авторка занурює читачів в атмосферу тихого життя міста-супутника поблизу Осаки.

Як було згадано в першому розділі, для говірки Осаки характерно змінювати звук “Д” на “Я”, в наслідок цього частки 「だ」, 「だろう」 змінюються в мові. Тому в таких репліках, як 「あの子、最近ずっとあそこやねん。」 Ano ko, saikin zutto asoko yanen. (“Та дівчинка, останнім часом вона постійно там.”) і 「結構あったかいみたいやねん。」 Kekko attakai mitai yanen. (“Виглядає досить тепло.”) частка 「だね」 перетворюється на 「やね」, а закінчення 「ん」 також характерний додаток в говірці Осаки²⁵. Окрім частки 「だね」, присутні зміни і в граматичній конструкції 「だろう」 в таких репліках, як 「寒いやろうに。」 Samui yarou ni. (“Певно ж холодно.”), 「すごいやろ？」 Sugoī yaro? (Чи не чудово?)²⁶. Цікава також репліка з 92-ої сторінки: 「お父さんは、お母さんのことうーんと好きやから、くすぐったくせえへんのよ。お母さんはな、なんや、ええ気分になる。」 Otou-san ha, okaa-san no ko to uun to suki yakara kusuguttakuseehen no yo. Okaa-san ha na, panya, ee kibun ni naru. “Тато дуже любить маму, тому не лоскотало. Настрій у мами ну аж відразу добрий ставав.” Репліка цікава наявністю кількох різних конструкцій характерній говірці Осаки, а саме:

- 「うーん」, як ономатопейчний еквівалент для вираження слова “дуже”, що характерно для сучасної варіації говірки Осака;
- 「やから」, як фонетична зміна в граматичній частці 「だから」, що виражає причинно-наслідковий зв’язок в реченні;
- 「せえへん」, як характерна зміна в словотворі заперечної форми 「ません」 дієслова в слові 「くすぐったくせえへん」;
- 「なんや」, як фонетична заміна звуку “Д” на “Я” в слові 「なんだ」;
- 「ええ」, як фонетична зміна в слові 「いい」 (“добрий”).

Говірці Осаки притаманна заміна подовженого звуку “i” на “e”, тож не дивно що саме слово 「いい」 буде представлено в діалекті як 「ええ」. Така фонетична зміна також наявна в фразі 兄ちゃんに夢中なミキでさえ、「かっこええ！」と賞賛の言葉を送った。Ni-chan ni yumecyuu na miki de sae “Kakkoe!” to syousan no kotoba wo okutta. Навіть занурена у справи Мікі казала в сторону старшого брата “Ти крутий!” і хвалила²⁷.

Характерні зміни говірки Осаки також проявляються в репліці з 23-ої сторінки: 「その子、えらいおとなしゅうて弱いから、他の子おらに、ごはん食べられてまうねん。」 Sono ko, erai otonasyuute yowai kara, hoka no koora ni, gohan taberarete mau nen. “Та мала така спокійна і слабка, що інші малі [ред. собаки] просто з’їдають її корм.” В цій репліці, наявні такі фонетичні характерні ознаки говірки Осаки і діалекту Кінкі загалом:

²⁵ Palter, D., & Horiuchi, K. (1995). Kinki Japanese (1st ed.). C. 18.

²⁶ Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら]. C. 18; 92.

²⁷ Там само. C. 113.

Подовження голосних, а саме в словах 「おとなしゅうて」 і 「子おら」 - в першому слові подовження замінює граматичну форму з'єднання прикметників 「くて」 і подовжує голосний, в другому – подовжується звук “О”, і утворюється множина за допомогою частки 「ら」 на відміну від більш поширених часток 「たち」 або 「とも」;

- Скорочення часток, а саме в граматичній конструкції 「しまう」 з якої вилучується звук 「し」 і додається характерне закінчення говірки Осаки 「ん」;
- Слово 「えらい」 використано як засіб гіперболізації²⁸.

Говірці Осака також притаманна семантична зміна слова 「えらい」. В літературному стандарті мови, слово перекладається як чудовий, великий, або ж відмінний, зазвичай з позитивною конотацією. Однак, в говірці Осаки, 「えらい」 використовується як засіб гіперболізації, як і позитивних, так і негативних якостей²⁹. Наприклад: 「あ、サクラ、耳えらい遠なってるから、…」 A, Sakura mimi erai too natteru kara,... “А, в Сакури вуха настільки далеко не чують, тому...” і 「ふたりとも、えらい久しぶりと違うう？」 Futari-tomo, erai hisashiburi to chyaauu? “Ви двоє, стільки часу не бачились, еге ж?”³⁰. 「ちやうう」 водночас і скорочена і подовжена форма слова 「違う」 – приголосний звук скорочується, але голосні подовжуються. В діалекті Кінкі, це слово використовується і в семантичному значенні “ні, не правильно, не так”, але ще його використовують, як закінчення і заміну літературному закінченню 「じゃないですか」, коли узгоджуєш судження або питання зі співрозмовником³¹. В семантичному значенні це слово використано в репліці на 57-мій сторінці: 「黄色い花はな、ほんまに向日葵とちやう、マリーゴールドゆうてな、母さんが好きな花やってん。バナナはな、産後やし栄誉つけな思てな。誰にも会うてへんし言うてへん、知ってのは母さんだけや。」 Kiroi hana ha na, honma ni himawari to chyaau, mari-go-rudo yuutena, kaa-san ga suki na hana yatten. Banana ha na, sango ya shi eiyo tsuke na omotena. Darenimo autehenshi yuutehen, shittenoha kaa-san dake ya. “Ті жовті квіти не соняшники були, а називаються чорнобривці – мамині улюблені квіти. Ну з бананами, то було через післяпологовий стан і гордість. Ні з ким не зустрічалась і нікому не казала, знає лише мама”³². В цьому реченні також присутні та й інші видозміни говірки Осаки:

- 「ほんま」 це скорочення від слова 「本当に」, саме значення слова незмінне в цьому випадку, але 「ほんま」 також може використовуватися як заміна 「そうです」³³;
- 「ゆうて」 це спрощена форма дієслова 「言います」 (говорити), хоча зміна в вимові не значна, вона помітна при розмові і типова для діалекту Кінкі;

²⁸ Там само. С. 23.

²⁹ Palter, D., & Horiuchi, K. (1995). Kinki Japanese (1st ed.). С. 124.

³⁰ Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら]. С. 18; 27.

³¹ Adams, Z. (2010). Kansai-ben Survival Manual (関西弁サバイバルマニュアル) (1st ed.). Beloit College. С. 16.

³² Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら]. С. 57.

³³ Adams, Z. (2010). Kansai-ben Survival Manual (関西弁サバイバルマニュアル). С. 21.

- 「会 う て へ ん し 言 う て へ ん」 - тут знову зустрічається характерна зміна заперечної форми дієслова 「～せん」 на 「～へん」 ;
- І вже знайома зміна частки 「だ」 на частку 「や」 , фонетична зміна, яка насправді присутня в майже кожній репліці персонажів.

Серед змін в формах дієслова, для говірки Осаки характерна не лише зміна в заперечній формі, а й в заохоченні 「～してみて」 (“спробуй зробити”). Ця форма спрощується і в розмовній формі виглядає, як 「～みい」 та може виступати як наказова форма дієслова³⁴. Наприклад: 「…、逆のこと書いてみい」 ..., gyaku no koto kaitemii “..., спробуй написати про щось протилежне.” і 「よう見てみい、…」 You mitemii... “Гарно подивися, ...”³⁵.

Переважає більшість героїв роману розмовляє саме діалектом Кінкі, тому є збіги і в мовних портретах персонажів. Для жінок і дівчат характерні подовження голосних, а у чоловіків наявні скорочення слів. Хоча обидві якості є універсальними явищами в діалекті Кінкі, рішення Ніші Канако написати діалоги жіночих персонажів саме так, можливо було пов’язано з тендітними образами жінок в японській літературі, а чоловіків – з різким і рішучим характером. Серед мовних портретів персонажів є особливий випадок, де Ніші Канако використовувала більш архаїчну форму діалекту Кінкі. В спогадах головного героя є епізод, де вони з братом зустрічають літнього чоловіка в місцевому лісі. Цей персонаж не з’являється в книзі окрім цього епізоду, але для аутентичності його характеру, Ніші Канако використовує архаїчні елементи говірки Осаки. Наприклад, в таких репліках як:

「なんやぼん、風邪ひいとんのか。」 Nanya bon, kaze hiiton no ka? “Ти чого, захворів чи що?” – 「ぼん」 застаріле закінчення – як закінчення воно не несе лексичне чи граматичне значення, але додає персонажу колориту;

「ほうか。」 Houka. “Он як.” – заміна звуку 「そ」 на 「ほ」 досить архаїчний елемент діалекту Кінкі, тому відчувається похилий вік персонажа навіть в його репліках.

Хоча заміна звуку 「そ」 на 「ほ」 досить застаріла фонетична зміна, в сучасному діалекті Кінкі вона також зустрічається, але в ізольованих випадках, як зі словами 「ほな」 або 「ほんだら」. 「ほな」 це скорочена форма літературного 「それなら」, в тексті зустрічається в репліці 「ああそう？ ほなお先に。ミキほど長いからね。」 Aa sou? Hona o-saki ni. Miki hodo nagai kara ne. “А, он як? Тоді прошу вперед. Певно не займеш стільки [ред. часу], скільки Мікі”³⁶. 「ほんだら」 тотожне слово з 「ほな」 (а отже й з 「それなら」), і в тексті використано зокрема на сторінці 67-мій: 「… ほんだら肉屋あるねん、変な豚の絵描いてること。…」 ... Hondara nikuya aru nen, hen na buta no e kaiteru koto. ... “... Он є ж м’ясник, він намалював дивний малюнок порося. ...”³⁷.

³⁴ Palter, D., & Horiuchi, K. (1995). Kinki Japanese (1st ed.). С. 135-136.

³⁵ Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら]. С. 22; 70.

³⁶ Там само. С. 36.

³⁷ Там само. С. 67.

Отже, в романі “Сакура” говірка Осаки використовується майже в кожній репліці, в кожному діалозі, і персонажі відчуються унікальними, як і їхні мовні портрети. Соціолекти в творі переважно наявні в формі сленгових слів іншомовного походження, але територіальний діалект зображений як і в живій формі його існування, так і в архаїчній.

Висновки. Територіальні діалекти і соціолекти – це елементи народної мови, разом з літературною мовою. За характером, ці елементи динамічні, формуються за рахунок екстралінгвістичних чинників. Зокрема, на розвиток соціолектів впливають будь-які зміни в соціумі та вікові межі між поколіннями. Були виведені визначення та класифікації територіальних діалектів і соціолектів.

Територіальні діалекти та соціолекти об’єднують людей в суспільстві, і автори досить часто використовують ці елементи народної мови в художніх творах. Використовуючи територіальні діалекти та соціолекти, автори мають зважати на доступність твору для широкої аудиторії, коректності використання цих елементів. Саме письменники мають вирішити, що саме вони хочуть передати за допомогою територіальних діалектів та соціолектів в мовному портреті персонажу.

Ніші Канако пише переважно на теми індивідуальності, ролі людини в соціумі і ідентичності. Ці теми вона розкриває в реалістичних романах. Експертні критики прозвали її авторський стиль симплістичним, але інтимним. В романі “Сакура” Ніші Канако в якості соціолектів виступають переважно сленгові слова іншомовного походження. Окрім цього, наявні і професійні діалекти та графічне поєднання сленгових слів з японськими ієрогліфами. Використовуючи соціолекти, Ніші Канако вказує і на професію персонажів, і на їх належність до певної вікової групи.

Говірка Осаки присутня майже в кожній репліці персонажів, але в кожного окремого персонажу є свій унікальний метод передачі рідного говору. Ніші Канако використовує зв’язок між персонажами і їх рідним містом для висвітлення особливості діалекту в мовних портретах персонажів. В романі “Сакура”, використаний не лише живий та сучасний стиль територіального діалекту, а й його архаїчні форми та риси. За допомогою маленьких особливостей мовних портретів героїв, Ніші Канако і далі втілює теми ідентичності.

Отже, дослідивши ці елементи мовних портретів персонажів, було доведено важливість територіальних діалектів та соціолектів в мовних портретах. Окрім цього, зважаючи на численні не досліджені художні твори, закріплено актуальність подальшого дослідження територіальних діалектів та соціолектів через призму літератури.

References

- Batyuk, I. (2011). Phonologichni ta leksyko-gramatychni vidminnosti v dialektah Yaponii (na materialii dialektiv o. Honshu) [*Phonological and lexico-grammatical differences in Japanese dialects (based on the dialects of Honshu Island)*]. Naukovii visnyk Volynskoho Natsionalnoho Universitetu Imeni Lesi Ukrainki. Philologichni nauky, Movoznavstvo [*Scientific Herald of the Volyn Lesya Ukrainka National University. Philological studies, Linguistics*]. 1, 14-18.
- Batyuk, I. (2011). Vidobrazhenia kansaiskoho dialekty u tvorah Tanizaki Jun`ichiro “Dribnii snig” [*The use of Kansai dialect in the work of Tanizaki Jun`ichiro “Sasameyuki”*]

- Movni i konseptualni kartyny svitu [*Language and conceptual images of the world*], 35, 3-8.
- Zhelezniak, M., & Masenko, L. (2007). Dialekt [*Dialect*]. http://esu.com.ua/search_articles.php?id=24450.
- Korsunskii, S. (2020). Analiz potochnoho stanu vidnosyn Ukraina-Yaponiia [*Analysis of the current state of Ukraine-Japanese relations*]. Portal zovnishnoi polityky Ukraini [*Portal for Ukraine's foreign policies*]. <http://fpp.com.ua/analiz-potochnogo-stanu-vidnosyn-ukrayina-yaponiya/>.
- Kovaliv, Y. I. (2007). Dialektysm [*Dialectism*]. Literaturoznavchia entsiklopedia [*Literary encyclopedia*] in 2 v. Auth.-editor Kovaliv Y. I., Kyiv: Pub. by Akademia [*Academy*]. V. 2 M-Y, 97; 692.
- Lishciuk, A. (2020). Leksyko-gramatychni osoblyvosti dialektiv Hokkaido ta Shikoku. [Lexico-grammatical specialties of the dialects of Hokkaido and Shikoku]. Master's dissertation. Kyivskii natsionalnii lingvistychnii universitet [*Kyiv National Linguistic University*]. 1-30.
- Bilodid, K. (1973). Mova [*Language*]. Slovnyk ukrainskoi movy [*Dictionary of Ukrainian Language*] in 11 v. Institut movoznavstva imeni O. O. Potebni [*O. Potebnia Institute of linguistics*]. Auth. – editor Bilodid I. K. (et al), Kyiv: Pub. by. Naukova dumka [*Scientific thought*]. 1970 – 1980. 768 <http://sum.in.ua/s/mova>.
- Tsepeniuk, T., Vavriv, I., & Dziubanovska, I. (2021). Movlennievii portret personazha hudozhnioho tvoriv v oryiginali i perekladi [*Speech portrait of characters in literary works as portrayed in their originals and translations*]. Naukovii visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu, Philologia [*Scientific Herald of the International Humanities University, Philology*]. 2. V. 49, 178-182 <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.41>.
- Adams, Z. (2010). Kansai-ben Survival Manual (関西弁サバイバルマニュアル) (1st ed.). Beloit College.
- Bartholomew, R. (2017). Reflecting the Possibilities in Translation: A Conversation with Allison Markin Powell [in person]. <https://www.worldliteraturetoday.org/blog/translation-tuesday/reflecting-possibilities-translation-conversation-allison-markin-powell>.
- Markin Powell, A. (2016). 10 Japanese Books by Women We'd Love to See in English. Literary Hub. <https://lithub.com/10-japanese-books-by-women-wed-love-to-see-in-english/>.
- Markin Powell, A. (2019). Kanako Nishi on Writing Gender, Power, and the Pain of Others [in person]. <https://lithub.com/kanako-nishi-on-writing-gender-power-and-the-pain-of-others/>.
- Nishi 西, K. (2005). Sakura [さくら] (1st ed.). 小学館.
- Onishi, T. (2010). Analyzing dialectological distributions of Japanese. *Dialectologia*, 2013-22477 (Special Issue I), 123-135.
- Palter, D., & Horiuchi, K. (1995). Kinki Japanese (1st ed., pp. 11, 47-54). Rutland, Vt.: Charles E. Tuttle Company.

УДК 37.091.313:7.012]:008(477)

Олена Казіміренко,
Фаховий коледж «Універсум»
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID ID: 0000-0002-2749-6742

Популяризація української культури через проєкти студентів спеціалізації «Графічний дизайн»

Abstract. Topics of educational and qualification projects of students of the Specialized college “Universum” Borys Grinchenko Kyiv University, specialty "Design", directly or indirectly promotes Ukrainian history, culture, and art. A prerequisite for the implementation of high-quality and popular projects is a preliminary study of the historical, social, and technological components of the project. The relationship between such research and the preconditions for the emergence of the finished work is sometimes no less exciting than the finished work. The article presents several projects and describes the idea and history of their emergence.

Keywords: *graphic design, student projects, diploma projects, sketches of coins, aesthetics, cultural education*

Актуальність. Тематика навчальних та кваліфікаційних проєктів студентів Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, спеціальності «Графічний дизайн» прямо чи опосередковано популяризує українську історію, культуру та мистецтво. Передумовою виконання якісного та затребуваного проєкту є попереднє дослідження історичної, соціальної та технологічної складових за темою розробки. Взаємозв'язок такого дослідження та передумов появи готової роботи іноді бувають не менш захопливими, ніж готова робота. У статті представлено декілька проєктів та подано опис ідеї та історії їх появи.

Історична природа дизайну полягає у гуманізації середовища життєдіяльності людини. Товари, створенні промисловістю, з точки зору дизайнера, мають приносити користь людині, сприяти її естетичному та культурному вихованню. Графічний дизайн не є виключенням, історичне надбання у сфері поліграфічних виробів демонструє внесок українських графіків, таких як Георгій Нарбут, Василь Кричевський, Василь Єрмілов, Михайло Бойчук та його учні в культуру та національне піднесення української національної спадщини.

Сучасний світ постійно оновлюється, з'являються нові технології та сфери застосування графічного дизайну, але внутрішній покликання до створення проєктів, які поєднують у собі користь, красу, національний колорит та відбиток історичних подій залишаються основною метою фахівців.

Обираючи теми проєктів, викладачі Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, базуються на принципах, які закладені в основі існування професії. Далі представлено проєкти студенток третього курсу, виконані впродовж навчання, та дипломні проєкти студентів, створені для підтвердження освітньої кваліфікації молодший спеціаліст художник-конструктор (дизайнер-графік).

Навчальні проєкти. 15 березня 2022 р. Національний банк України оголосив конкурс ескізів зі створення пам'ятних монет, присвячених боротьбі з російським агресором. Важко

оминути таку тему, оскільки вона дає можливість студентам переосмислити події, які трапились в їхньому житті, узагальнити відому інформацію, створити цікавий проєкт і, можливо, залишити слід в історії.

Студенти 3 курсу під керівництвом Олени Казіміренко та Ольги Овчаренко, викладачів Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, активно працювали над завданням, незважаючи на складність умов в яких вони опинились: за кордоном, в селах, в укриттях, не всі змогли виконати проєкти, які відповідали умовам конкурсу, але чотири проєкти потрапили на розгляд журі.

Ескіз монети Вероніки Єлісєєвої “Не братИ”. Вероніка Єлісєєва за основу ескізу обрала спростування улюбленого вислову російських політиків “про братні народи”. Основою монети стала фраза “не братИ”, через яку проходить тріщина, на звороті монети центральним елементом є прапор України, який боронить народ від ракет загарбників.

Задум полягає в запереченні міфологізованої фрази про "братні народи", адже який то є брат, якщо від нього потрібно захищатись. Після злочинів проти держави та людяності українці будуть довго пам'ятати скільки болю приніс російський агресор.

Ескіз монети Вероніки Єлісєєвої “Не братИ”
Veronika Yeliseyeva's coin design “Ne bratY” (a play of the Ukrainian words “take” and “brothers”)

З першого дня війни в новинах розповідали про людей, які у своїх містах зустрічали окупантів, мешканці не ховались по хатах, а своїми діями надихали весь світ до боротьби.

Проект монети Владислави Гурської “Мужність” присвячено цивільним людям які без зброї, “голими руками” зупиняли ворожу техніку, готували коктейлі молотова, виходили на мітинги. Особливо авторку надихнула історія з Харкова, де чоловік виліз на ворожий танк, який їхав містом, і почав розмахувати українським прапором. Цей проєкт про українців які мужні та сміливі, йдуть навіть беззбройні боротися за свою країну.

*Ескіз монети Владислави Гурської “Мужність”
Vladislava Hurska’s coin design “Muzhnist” (“Courage”)*

Ескіз монети “Україна – Мати Героїв” Марії Падій, створений на основі реальної історії, яка відбулась зі студенткою під час перетину кордону між Україною і Польщею.

Марія та її мати дуже нервували, були налякані війною та історіями, які бачили та чули в потязі від таких самих біженців. На виході з вокзалу її за руку взяв хлопець “з голубими, мов небо очима, воїн ЗСУ”. Його слова: “Повертайтеся! Все буде добре. Україна переможе! Ми всі переможемо! Інакше просто бути не може!”, залишили тепло і надію в серцях доньки і мами, а згодом знайшли свій відбиток в ескізі монети.

Ескіз цієї монети став одним з переможців конкурсу під час відкритого народного голосування.

*Ескіз монети Марії Падій “Україна – Мати Героїв”
Maria Padii’s coin design “Ukraine – Maty Heroiv” (“Ukraine is the Mother of Heroes”)*

Основою *ескізу монети Малюти Аліни “Єдність – сила”* стало єднання людей багатьох країн, військових, волонтерів, рятувальників, водіїв, людей, які допомагають на фронті та в тилу, забезпечуючи перемогу над агресором. За основу образу студентка обрала зображення рук – символ допомоги, невинної роботи та підтримки, всі руки об’єднані жовто-синьою стрічкою — прапором України.

Ескіз монети “Єдність – сила” буде відтворено на одному боці першої монети з серії, що розповідатиме про загальнонаціональний героїчний супротив українців. Другий бік монети створений за мотивами *ескізу “Допомога країн-партнерів” авторства Сергія Топкіна*.

*Ескіз монети Аліни Малюти “Єдність – сила”
Alina Malyuta’s coin design “Yednist’ – syla” (“Unity is strength”)*

Кваліфікаційні проєкти. Кваліфікаційні (дипломні) проєкти дизайнерів графіків мають утилітарну мету поєднану з проблемами соціального, культурного та мистецького спрямування. Такі проєкти студенти виконують під час навчання на четвертому, випускному курсі та презентують на відкритому захисті, перед професійною комісією наприкінці навчального року.

Під час вибору теми, студенти разом з *керівником проєктів Оленою Казіміренко* шукають теми, які можуть бути впроваджені у виробництво, а попереднє дослідження історичної складової проблеми надає темі глибини розуміння предмету розробки.

Проект Вероніки Гудзенко “Дизайн рекламно-інформаційного супроводу соціального фотопроєкту (на прикладі фотопроєкту «Вуличний музика»)”.

Студентка блукала Києвом, фотографувала вуличних музикантів міста, знайомилась з їх побутом, характерами, проблемами, переконаннями, надихалась музикою та історіями.

Відчуття зв'язку міста і вуличної музики переслідувало її, бо саме ці музиканти несуть культуру і мистецтво мешканцям та гостям міста.

З'явився *напрямок проєкту #Почуй_голос_міста*. Першочерговий план був презентувати соціальний фотопроєкт в міському просторі, для презентації зробити афіші, запрошення, буклети та іншу поліграфічну продукцію, але життя змінило плани.

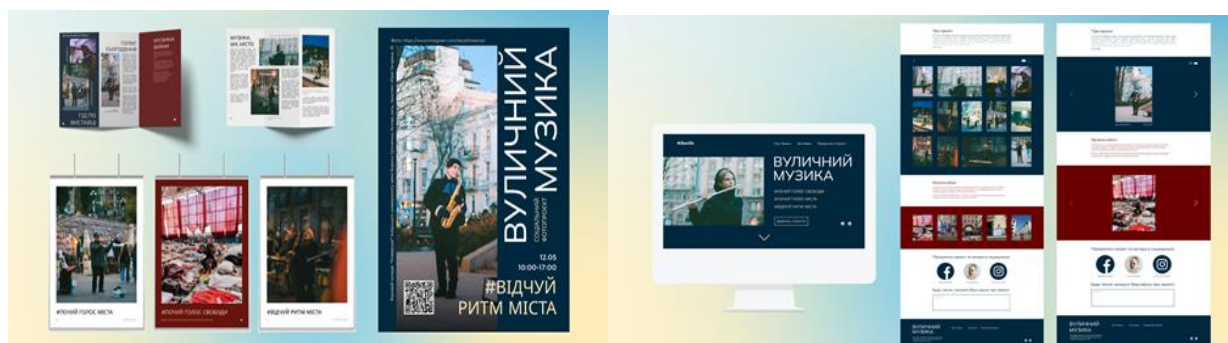

Світлини соціального фотопроєкту Вероніки Гудзенко
Photos of the social photography project by Veronika Hudzenko

Під час окупації та військових дій музиканти продовжували грати на вулицях, надихали своєю музикою в укриттях, до вуличних музик приєдналися відомі співаки.

Проєкт розширився фотографіями різних фотографів з блоком #Почуй_голос_свободи про музику під час війни.

Оскільки презентація в міському середовищі ускладнилась, фотопроєкт було вирішено перенести в мережу "Інтернет". Вероніка розробила сайт де найближчим часом буде представлено соціальний фотопроєкт "Вуличний музикант".

Друкована продукція та розробка сайту для проєкту "Вуличний музикант"
Printed materials and website development for the "Vulychnii muzyka" ("Street Musician") project

Один з дипломних проєктів присвячений розробці артбуку /мистецької книги/. Артбук — це збірка авторських зображень, які присвячені окремій темі. Цей вид поліграфічної продукції досить популярний, оскільки дає можливість художникам, каліграфам, майстриням декоративного мистецтва та декораторам презентувати свої роботи у вигляді книги, часто артбуком виступає "щоденник" митця, який може бути відскановано і тиражовано засобами

типографії. Ще один вид артбуку – це збірка образів з описом характерів героїв комп'ютерної гри чи анімаційного фільму.

В цьому році *“Бюро театралізованих екскурсій”*, яке було *започатковано у Київському університеті імені Бориса Грінченка святкує своє п'ятиріччя*. До цієї дати, студентка коледжу *Анна Турбовець* розробила *артбук «Бюро театралізованих екскурсій. Люди. Образи. Персонажі»*.

Актори “Бюро театралізованих екскурсій” в театральних костюмах
Actors from the “Bureau of Theatrical Excursions” in their costumes

За основу артбуку, Анна обрала заходи “Бюро театралізованих екскурсій” сюжет яких базується на творах українських письменників. В її варіанті артбук це збірка образів персонажів театралізованих екскурсій, їх художнє переосмислення авторкою відтворене засобами комп'ютерної графіки.

Ідея презентації героїв – поєднання образів акторів з образами персонажів, яких вони представляють, як правило це студенти та викладачі Київського університету імені Бориса Грінченка в ролі літературних героїв українських авторів. Кожна сторінка – це інформація про актора, його улюблена роль, цікаві факти та яскраві ілюстративні образи.

Сторінки артбуку з кваліфікаційного проєкту Анни Турбовець
Pages for the artbook qualification project of Anna Turbovets

В основу наступного проєкту обрано тематику подарункового пакування карпатського чаю – корисного напою, який має глибинні корені екологічного та здорового харчування українців. Сьогодні цей бренд можливо придбати в кожному магазині України. Купуючи продукт, людина має дізнатись не лише про складові чаю, але і надихнутись красою та унікальністю українських Карпат. Цю проблему порушила в своєму дипломному *проєкті* “Дизайн графічного оформлення сувенірного пакування (на прикладі пакування карпатського чаю)” Анастасія Белінська.

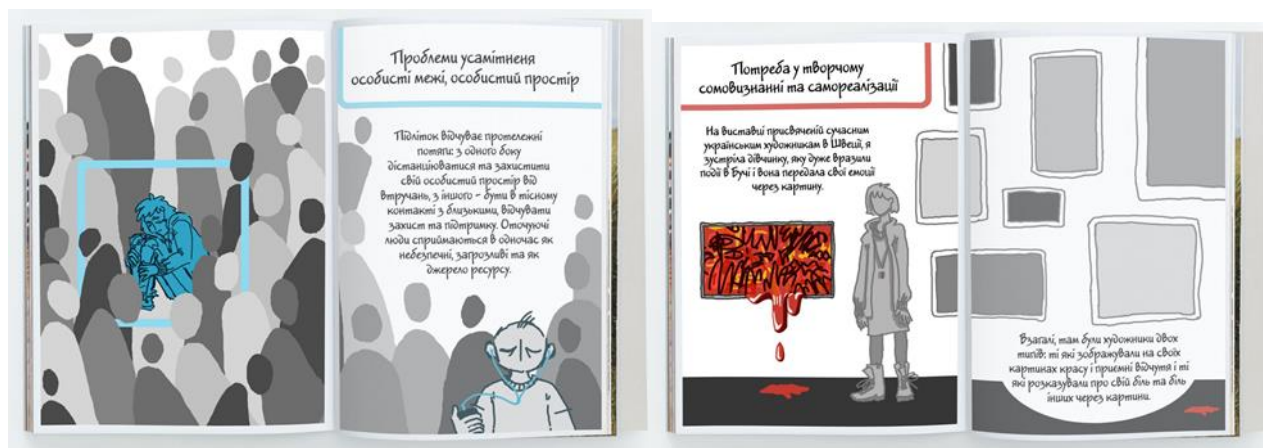
В своїй розробці Анастасія запропонувала власне бачення пакування, яке має емоційний заклик до збереження природи нашої країни, передає красу та емоції гір всім, хто вживає цей напій. Авторські сучасні стилізовані зображення не лише передають образ Карпатських гір і полонин, але і створюють настрій, який відповідає обраному смаку.

Кваліфікаційний проєкт Анастасії Белінської
Qualification project of Anastasiia Belinska

Дитячий психолог Наталія Глотова звернулась до Марії Зубової з проханням виконати ілюстрації та проєкт книги “Розкриваючи крила: коли дитина стає дорослою”. Темою дипломного проєкту було передбачено виконання науково-популярного видання для батьків та підлітків, але подальші плани було перекреслено війною. Авторка книги певний час пробула в окупації, а Марія поспіхом вимушена була виїхати з країни. Тому їх спільний проєкт був під загрозою.

Переосмислення інформації зібраної для книги та подій в житті дітей України сприяло оновленому баченню книги. Марія спробувала самостійно розібратись як на формування підлітка впливають військові дії.

*Кваліфікаційний проєкт Марії Зубової
Qualification project of Mariia Zubova*

Представлені проєкти поєднують у собі естетично-культурну цінність, авторський погляд та глибину занурення в передпроектне дослідження. Кожен проєкт просякнутий життям, культурою та сучасними проблемами української нації, вони популяризують найкращі втілення національної ідеї та свідомості, що повністю підтримує історичну основу дизайну, як сфери діяльності, яка ставить на перший план людину, її потреби та цінності.

Всі роботи, які представлено в статті Олени Казіміренко, успішно були захищені на «А», а монета з ескізом Аліни Малюти – вже надрукована, найближчим часом надійде у продаж.

References

- Diachenko, A. (2021). Theory and practice of diploma design of students indecorative and applied arts and design. *Ukrainian educational journal*. 3. 93-98.
<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-3-93-98>. [in Ukrainian].
- National Bank of Ukraine (04.04.2022). Vyznacheni pidsumky holosuvannya za eskizy dlya stvorenniya numizmatychnoyi produktsiyi, prysvyachenoyi borot'bi Ukrayiny z ahresiyeyu rf [The results of voting for sketches for the creation of numismatic products dedicated to Ukraine's struggle against russian aggression have been determined].

<https://bank.gov.ua/ua/news/all/viznachen-pidsumki-golosuvannya-za-eskizi-dlya-stvorennya-numizmatichnoyi-produktsiyi-prisvyachenoyi-borotbi-ukrayini-z-agresiyeyu-rf>. [in Ukrainian].

Musiiachenko, O. S. (2020). Muzychne seredovyshche Kyieva druhoi polovyny KHKH – pochatku KHKH st. u turystychnomu obrazi mista [*Music environment of Kyiv as an element of tourist image of the city in the second half of the XIX – early XX centuries*]. Hrinchenko – Seton mizhnarodnyy zhurnal molodykh naukovtsiv [*Young Scientists Grinchenko – Seton International Journal*]. Vol. 1. 1. 46-61.

<https://ysgsij.kubg.edu.ua/index.php/journal/issue/view/1/8>. [in Ukrainian].

Musiiachenko, O. S. (2016). Doslidzhennia obrazu muzychnoho zhyttia Kyieva druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. na storinkakh drukovanykh dzherel [*Researching of the image of the musical life of Kyiv in the second half of the XIX – early XX centuries. on the pages of printed sources*]. Naukometrychnyi zhurnal ScienceRise [*Scientometric journal ScienceRise*]. Vol. 9. 1(26). 23-31 [in Ukrainian].

Shulska, N. M., Koshekyu, O. V., Rozhilo, M. A. (2020). Artknyha yak skladnyk vizual'noyi paradyhmy suchasnoho mediynoho seredovyshcha [*Art book as part of the visual paradigm of modern media environment*]. Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriya: Filolohiya. Sotsial'ni komunikatsiyi [*Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadsky. Series: Philology. Social communications*]. Vol. 31(70). 3, 3. 194-198.

http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/part_3/32.pdf. [in Ukrainian].

УДК 94(477-25):82-94

Ольга Мусіяченко,
ORCID ID: 0000-0001-5132-9381

Дарина Кучереженко
ORCID ID: 0000-0001-8663-3789

Київський університет імені Бориса Грінченка

Київ у спогадах Олександра Кошиця: досвід розробки театралізованої експерсії

Abstract. The current full-scale invasion of Ukraine by Russia has turned the attention of the Ukrainians to their own history, which includes Kyiv City, the nation-building processes in it, and the characters who contributed to these processes. Oleksandr Koshyts is a prominent figure in the development of artistic-cultural self-realization of the Ukrainians during the Ukrainian revolution of 1917 – 1921. In this article, we have reviewed the fragments of the memoirs of Oleksandr Koshyts as a means of the portrayal of everyday life of the young people of Kyiv at the end of XIX – beginning of XX centuries in the context of the practical work of the Bureau of Theatrical Excursions. We have presented the episodes from the memoirs that portray the atmosphere of the Kyiv Theological Seminary and Academy, the contemporary music life, and the colorful episodes from the lives of prominent Kyiv citizens. Such analysis and synthesis of the collected material help to multidimensionally recreate the city atmosphere in the practice of creative industries, as well as to contribute to the establishment of the capital's brand as an artistic and nation-building environment and to complement the regional studios.

Keywords: excursions, tours, tourism, Kyiv, creative industries, Oleksandr Koshyts, memoirs

*Нарешті в чудовім мареві ясного дня щось на обрії
заблищало, заіскрилось золотом, забіліло, замиготіло – Київ!*

Київ, столиця незалежної України, як й інші міста, проживає процеси декомунізації, деколонізації та позбавлення від радянських штампів і міфів. Ці зрушення мають ґрунтуватися на науковому пошуці та розробці ефективних шляхів презентування інформації про нашу минувшину, культуру, постаті видатних українців.

Однією з таких постатей, незаслужено забутих в радянські часи, є Олександр Кошиць (1875 – 1944). Український диригент, композитор, етномузиколог, який останнім часом стає відомим широкому загалу, насамперед як керівник Української республіканської капели, що за дорученням Симона Петлюри здійснювала «мистецьку дипломатичну місію» в країнах Заходу. Завдяки капелі світ дізнався про різноманітність української музичної культури, а також, найбільш популярний факт, – про «Щедрик» Миколи Леонтовича (на цю мелодію потім було створено композицію «Carol of the Bells»).

Олександр Кошиць – талановитий письменник-мемуарист, який залишив надзвичайно колоритні спогади про Київ кінця XIX – початку XX ст. «Спогади» містять описи повсякденного життя, розваг, мистецького середовища Києва та багатьох культових київських локацій. Останнє дуже зручно для побудови екскурсійних маршрутів.

Формат театралізованих екскурсій відносно новий, але набуває все більшої популярності у світі та Україні. Такий вид дозволить покликаній формувати уявлення про історичне минуле держави, особливості соціокультурної ситуації та яскраво презентувати культурну спадщину, створювати атмосферу та настрій епохи. Київ став рідним містом для багатьох непересічних особистостей, які, на жаль, недостатньо популяризовані. Ініціатива «Бюро театралізованих екскурсій» має досвід розробки маршрутів, присвячених видатним киянам: Борису Грінченку, Івану Нечую-Левицькому, Валер'яну Підмогильному (сценарії – Ольги Мусіяченко). «Київ у спогадах Олександра Кошиця» є логічним продовженням цієї тематики. Розробники не ставили перед собою завдання відтворити усі епізоди в хронологічному порядку, адже при побудові екскурсійного маршруту підбір матеріалу диктує географія і навколишнє середовище. Головна мета – розповісти про Олександра Кошиця та показати Київ і його життя крізь призму «Спогадів».

Окремі фрагменти зі «Спогадів» були використані під час тематичних заходів у Музеї становлення української нації «Де шукати колядки: від гір Карпатських до Кубані» (26 грудня 2021 р.). Зокрема – епізод, присвячений запису пісень на Кубані.

ДЕ ШУКАТИ КОЛЯДКИ: ВІД ГІР КАРПАТСЬКИХ ДО КУБАНІ

26 ГРУДНЯ, 15.00

Запрошуємо поринути в атмосферу Різдва, українських колядок, етнографічних досліджень та мистецької дипломатії! Ця лекція є логічним продовженням попередньої, яка відбулася 11 грудня. Поміркуємо про те, звідки ми дізнаємося про «справжні» традиції та атрибути святкування, про роль, яку дослідження традицій відігравало в епоху національного відродження та української революції 1917–1921 років. Гості почують про дослідження Олександра Кошиця, колядки з Кубані та культурну дипломатію Симона Петлюри.

В нашого хазяїна умная жона
Київська обл. Поліський р-н, с. Діброва
В нашого хазяїна умная жона*

*Приспів: Бог йому (ему) дав,
не заві(и)дуйте,
панові-братці, дасть Бог і вам

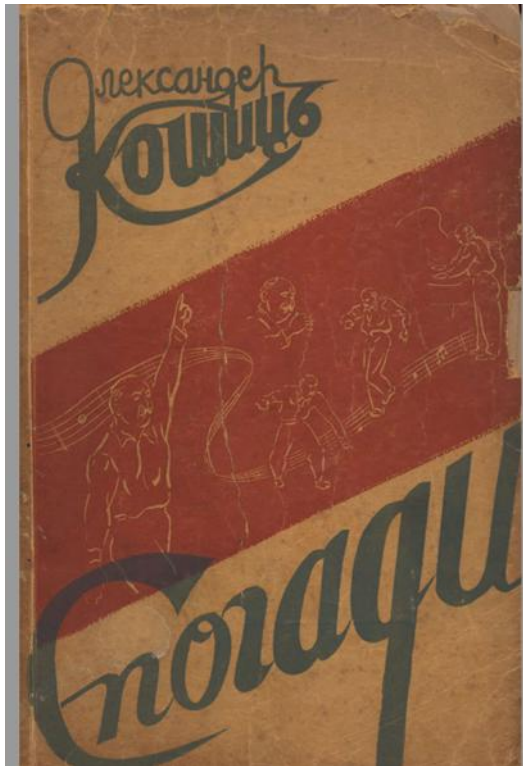
Да й закупила ох (да) трі городи*
Ой одін город, да із панамі*
А другий город, та й з мужикамі,*
А третій город да (та) й з козаками,*
Ой с панаміне суди судіти*
А з мужикаміе дело робіти*
А з козаками в войско ходіти*

Фото та буклет із заходу в Музеї становлення української нації
Photo and booklet from the event at the Museum of the Formation of the Ukrainian Nation

Власне видання «Спогади» Олександра Кошиця, зокрема його перша частина, були написані у 30-х рр. XX ст. Оригінальне видання першої частини спогадів було

видане 1947 р. канадською діаспорою, місто Вінніпег¹. Як зазначається в самій передмові до згаданого видання, головну редакцію «Спогадів» перевела пані Т. Кошиць. «При редагуванні мова та стилістика не зазнала змін – це жива мова малої батьківщини Тараса Шевченка й Олександра Кошиця»². Подальше видання мемуарів здійснене вже за часів незалежності України – у 1995 р.³

Олександр Кошиць — студент Духовної Семінарії
Знімка з 1895 р.

Обкладинка видання 1947 р. Світлина Олександра Кошиця часів навчання в Семінарії
Cover of the 1947 edition. Photo of Oleksandra Koshytsa during his studies at the Seminary

Київська історія життя Олександра Кошиця почалась з 1890 р. і його вступу до Київської духовної семінарії. «...Закінчилась доба дитячого життя. Далі ставало щось нове, серйозне – життя серед дорослих, серед нових обставин, у новому місті, а головне у Києві»⁴, – писав Олександр Кошиць.

Тому маршрут екскурсії розпочинається у Верхньому місті, а потім спускається через Воздвиженку вниз, на Поділ, де знаходилися Київська духовна семінарія й Київська духовна академія.

¹ Кошиць, О. (1947). Спогади. Ч. 1. Вінніпег. 376 с.

² Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 9.

³ Кошиць, О. Спогади. Київ: Рада, 1995. 384 [5] с.

⁴ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С.238.

Софійський собор (фото Ольга Мусіяченко)
Sophia Cathedral (photo by Olha Musiyachenko)

Перша київська локація – біля Софійського собору: «Сіли і прямо в готель “Женева”, біля Софії». «Коли я вийшов на вулицю та глянув ліворуч угору – на мене наче посунулась колосальна біла гора з золотим верхом, що прямо сліпила очі – це була дзвіниця Софії. Хрест здавався під самим блакитним небом, по якому бігли біленькі, легкі хмарки. Коли глянути на хрест та небо, то здавалось, що хмари стоять, а дзвіниця сунеться на тебе – от-от упаде. Страшно, моторошно й радісно. Тоді я ще не міг усвідомити архітектурної краси, але мене вразило “щось”. І досі ще свіже те перше враження... І коли заплющу очі, то не тільки бачу цю дзвіницю, але майже переживаю те ж хвилювання що й тоді»⁵, – перші враження Олександра Кошиця від Києва

Після Софійської площі маршрут прямує в бік Воздвиженки із зупинкою у сквері Київських інтелігентів і розмовою про Київське оточення Олександра Кошиця, тогочасне музичне середовище міста й роль митців у процесах національного відродження (музичному середовищу Києва другої половини XIX – початку XX ст. присвячено статті Мусіяченко О. С. «Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел»⁶).

Далі – Воздвиженка. Ця історична частина Києва та епізоди «Спогадів», які з нею пов’язані, варті окремої уваги. У кінці XIX – на початку XX ст. її вигляд суттєво відрізнявся від сучасного. Більшість вулиць були забудовані одно- чи двоповерховими

⁵ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 238.

⁶ Мусіяченко, О. С. Дослідження образу музичного життя Києва другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках друкованих джерел. *Наукометричний журнал ScienceRise*, Том 9, № 1 (26) (2016). С. 23-31.

будинками, а схили були порослі густими садами. Саме з цією місцевістю пов'язане поетичне вечірнє музикування.

Сюди Олександр Кошиць з друзями-семінаристами мали звичку ходити грати для задоволення або й на запросини когось зі знайомих (крім того, що вони обожнювали музику, семінарія давала ще й доволі високий рівень музичної освіти, зокрема семінаристи вчилися грати на інструментах). *«Бувало так. Чудовий весняний вечір. Ми забираємо інструменти і йдемо на Воздвиженку. Заходимо у який-небудь двір, проходимо його і здіймаємось далі на гору, вкриту деревами. Воздвиженська до половини йде між горбами, вкритими темними гаями. Сідаємо і розпочинаємо який-небудь сентиментальний вальс як “Дунайські волни” або “Тіхий вєтерок”, або щось в цьому роді. Обивателі цього двору, та й сусідніх, слухають безплатну музику й плещуть. А ми, як жерці мистецтва, пограємо трохи і далі куди-небудь на Діхтяри або Гончари, де є затишні лісові закутки»⁷. Або з таким продовженням: «Але нарешті хтось з нас не витримав й спровокував усіх на страшенно гамірного та голосного гопака. Це було так несподівано й зухвало, що ми всі втратили всяке почуття міри і рипіжили, як тільки могли, а В. Біляновський до того ж пустився на траві танцювати. Не пройшло й хвилини, як уже відчинилась решта вікон і з них показались сонні обивателі, вимахуючи кулаками і розносячи усіх наших родичів до третього коліна! Добре, що тут трудно достати поліції, а то мали б роботу. Ми зупинили музику, огризаячись рушили далі»⁸, – згадував Олександра Кошиць.*

Ці епізоди ми прагнули відтворити на одній із галявин.

Світлина з репетиції
Photo from the rehearsal

Екскурсія до Дня Києва
Excursion to the Day of Kyiv

⁷ Кошиць, О. Спогади. С.164.

⁸ Там само. С.166.

На Воздвиженці трапилося ще кілька дотепних історій, пов'язаних із запросинами в гості. Одна з них, до прикладу, переповідає, як Олександра Кошиця з друзями було запрошено грати на іменини, але аж на 11 годину вечора: *«Тож коли прийшов час (чудова, тепла ніч) забрали інструменти й рушили кудись далеко, аж на Вознесенський Спуск. Приходимо до двору й бачимо: хвіртка й ворота замкнені (пізня пора), але поруч будується невеличкий будинок з цегли і можна пройти у двір через ніші вікон. Ми так і робимо. Проходимо темний тихий двір (все спить), входимо там в якийсь будинок. Бачимо – коридорна система, багато дверей, над кожним номер. Знаходимо номер іменинника, але двері замкнуті й нікого, як видно, немає, або поснули. Нас обдурено! Ми обурились... і от оркестр вистроївся в тихому й темному коридорі і на даний мною знак як ушкварить гопака фортіссімо! На восьмому, чи дев'ятому такті враз обірвали, і, не успіли обивателі опам'ятатись, як ми тим же шляхом вихопились на вулицю й стали кожний під темними каштанами, та дивимось, що то за ефект зробила наша серенада...»⁹.*

Наступна локація – одна з найбільш культових не лише для спогадів Олександра Кошиця, а й для Києва та його типажів загалом. Це Андріївський узвіз, 22-А. Тут, згідно «Спогадів» колись мешкала легендарна Проня Прокоповна. Принаймні, так стверджував домовласник, Іван Йосипович Шатров. Сучасні путівники Андріївським узвозом також не оминають увагою мешканців будинку. *«У 1905 р. О. Кошиць, змінивши кілька адрес на Андріївському узвозі, оселився в Івана Йосиповича Шатрова. У його садибі (куди, до речі, входили три будинки – №22, 22-А, 22-Б) містилося кілька іконописних і іконостасних майстерень»,* – пише путівник. *«Андріївський узвіз. Його історія та путівник по Музею однієї вулиці»¹⁰. «А про Івана Йосиповича можна сказати й більш докладно. Він належить до тих антиків, яких гарно змалював Лєсков в своєму малюнку “Київські антикі”. Він належить до типових київських старофасонних міщан, зразок давно минулого патріархального київського життя, знає Київ як свої п'ять пальців. Досить сказати, що він купив хату у того Серкова (Сірка), якого введено в комедії “За двома зайцями”, та знав прототипів, з натури яких малював автор персонажів своєї комедії. Так що, знаю, що тут сиділа по празниках безмертна Проня Прокоповна та чекала Голохвастова Як каже Іван Йосипович, то теж тип не видуманий, а реальний; каже, що він його сам знав...»¹¹,* – згадував Олександр Кошиць. Тому серед героїв театралізацій тут, окрім мешканців будинку, – Проня Прокоповна та Голохвостий, який пригощає туристів цукерками: *«Чим же міне баришєнь прекрасних поштувати? Позвольте канахветок!»¹².*

⁹ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 278-279.

¹⁰ Шльонський Д., Браславець, О. Андріївський узвіз. Його історія та путівник по Музею однієї вулиці. Львів-Київ. 2008. С. 91.

¹¹ Кошиць, О. Спогади. С. 270.

¹² Старицький, М. Вибрані твори. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро». 1967. С. 137.

Меморіальна дошка Олександр Кошицю на будинку Андріївський узвіз, 22-А (фото Ольги Мусіяченко)
Memorial plaque to Oleksandr Koshyts at the Andriivskiy Uzviz building, 22-A (photo by Olha Musiyachenko)

Андріївський узвіз, 22-А. Сучасний вигляд (фото Ольги Мусіяченко)
Andriivskiy Uzviz, 22-A. Modern appearance (photo by Olha Musiyachenko)

Андріївський узвіз, 22-А. Фрагмент екскурсії (фото надане екскурсантами)
Andriivskyi Uzviz, 22A. Excursion fragment (photo provided by excursionists)

На цьому будинку в грудні 2021 р. відкрили меморіальну дошку Олександр Кошицю. Ще одну розмістили на Андріївському узвозі №13, у будинку Листовничого, де нині розташований Літературно-меморіальний музей М. Булгакова. Але ця адреса не згадується у «Спогадах».

Меморіальна дошка на Андріївському узвозі, 13
Memorial plaque at Andriivsky Uzviz, 13

Наступна локація доволі романтична. Це вулиця Петра Сагайдачного (тоді — Олександрівська), де семінаристи мали звичку ходити “дивитися на панночок і реготати». Бо по тій же вулиці *«ходили на прогульку пансіони гімназисток подільської гімназії Новицької. Звичайно, якщо йде на прогульку такий пансіон, то волочиться за ним зграя семінаристів або гімназистів. Коли ряд дівчат повертає назад, тоді є надія побачити свою симпатію, але тільки один мент, поки не повернеться й класна дама, що йде ззаду наче вірний цербер... Боже, як я сміявся з тієї семінарської звички, але й сам нарешті почав ходити після того, як помітив у тому ж таки пансіоні Новицької Марту Сапак»*¹³. Ці епізоди доволі цікаві з точки зору спілкування тогочасної молоді. Невдовзі між Олександром Кошицем і Мартою розпочалося “листування” через друга, який мав легальний доступ до пансіону: передавали книги з зашифрованими посланнями. Пізніше навіть домовилися про зустріч, під час якої, щоправда, майже не говорили.

Окремо варто сказати про відвідини танцювальних класів на Подолі: *«Зате всі ми захоплювались танцями і брали лекції в танцюльсі Вебса, проти Успенського Собору на Подолі. Курс науки для учнів коштував 2 карбованці за цілий курс, а з мазуркою 4 карб. Як тепер пам'ятаю широку і довгу залю з навощеною підлогою. Під стінами стоять стільці, на яких парочками сидять учні: “прикащики” з Подолу (клерки з крамниць), якісь панночки, яких ми дражнили “семушками” (насіння), що вимовляли замість ш – с, замість щ – сц, кокетуючи по-подільськи, цілком як у п'єсі: “За двома зайцями” Проня Прокіповна...»*¹⁴.

Завершується маршрут на Контрактовій площі, неподалік від Київської духовної семінарії та Київської духовної академії. Київська духовна семінарія, як згадує Олександр Кошиць, була тоді цілковито просякнута українським духом. Дослідник Ігор Гирич називає її “головним осередком українського руху в Києві на початку 1890-х”¹⁵.

Олександр Кошиць із захватом згадував перший рік семінарії, який був сповнений новими враженнями: *«...так що все в пам'яті змішалось в якомусь поетичному тумані... . Тоді я вперше попав на оперу.... А взагалі семінарія у відношенні українського співу стала для мене цілковитим одкровенням, новий світ! Перерва між лекціями перетворювала кожен клас на хор. Пісня бушувала, неслась то з одних, то з других дверей, так що помічникам інспектора немало роботи бігати і встановляти тишу! Тут в семінарії я вперше почув аранжовки Лисенка, які надовго звели мене з ума, створили для мене музичний національний світ та дали непереможний, вже свідомий потяг до рідної пісні»*¹⁶. Таке ставлення серед семінаристів до української пісні й музики є яскравим маркером національної ідентичності. Значення мистецтва у процесах національного відродження, пошуках власного коріння, ідентичності було і залишається надзвичайно важливим. Тому завершується екскурсія виконанням однієї з народних пісень, близької до репертуару згадуваної у спогадах.

До маршруту не увійшла велика частина локацій. У перспективі екскурсія може бути розширена шляхом включення помешкань на Андріївському узвозі, локації на розі Борисоглібської і Братської вулиць (перше помешкання семінарських часів),

¹³ Кошиць, О. Спогади. С. 156.

¹⁴ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 267.

¹⁵ Гирич, І. Магдебурзьке серце Києва. Київ: Либідь. 2014. С. 43.

¹⁶ Кошиць, О. Спогади. Ч. 1. С. 244-245.

згадуваних храмів, концертних залів, освітніх установ і розважальних закладів. Або може бути розроблена серія тематичних маршрутів.

Іншим напрямом розвитку досліджуваної теми може стати перевидання спогадів Олександра Кошиця, видання яких зараз можна знайти лише в букіністичних крамницях і профільних бібліотеках. Це може стати електронне інтерактивне видання у форматі PDF, доповнене внутрішньо текстовими примітками-коментарями від експерта-історика, а також гіперпосиланнями на додаткову інформацію у різних форматах (відео, текстові довідки, сайти, наукові дослідження та розвідки, подкасти та інші аудіоформати). Такий проєкт вже мав успішну апробацію на Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Дослідження молодих вчених: від ідеї до реалізації», де посів друге місце за напрямом «Наука та культура: збереження та популяризація історико-культурної спадщини» (авторка проєкту: Дарина Кучережко).

References

- Hyrych, I. (2014). *Mahdeburzke sertse Kyieva [The Magdeburg heart of Kyiv]*. Kyiv: Lybid. 88.
- Koshyts, O. (1947). *Spohady. [Memoirs]*. 1. Vinnipeh. 376.
- Koshyts, O. (1995). *Spohady. [Memoirs]*. Kyiv: Rada. 384.
- Musiiachenko, O. S. (2016). *Doslidzhennia obrazu muzychnoho zhyttia Kyieva druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. na storinkakh drukovanykh dzherel [Study of the image of Kyiv music life in the second half of XIX – early XX century from the pages of printed sources]*. *Naukometrychnyi zhurnal Science Rise*, 9, 1 (26). 23-31.
- Starytskyi, M. (1967). *Vybrani tvory [Selected works]*. Kyiv: Dnipro. 496.
- Shlonskyi, D., Braslavets, O. (2008). *Andriivskyi uzviz. Yoho istoriia ta putivnyk po Muzeiu odniiei vulytsi [Andrew's Descent. Its history and a guide to the One Street Museum]*. Lviv-Kyiv. 160.

Відомості про авторів
Information about the authors

Діедра Уелч

Dieedra Welch

Діедра Уелч є ученицею 11-го класу Колегіальної чартерної середньої школи у Лос-Анджелесі, Каліфорнії, США.

Dieedra Welch is 11th grade student from Collegiate Charter High School of Los Angeles, California, USA.

Емілі Валле

Emily Valle

Емілі Валле є ученицею 11-го класу Колегіальної чартерної середньої школи у Лос-Анджелесі, Каліфорнії, США.

Emily Valle is 11th grade student from Collegiate Charter High School of Los Angeles, California, USA.

Дієго Камачо

Diego Camacho

Дієго Камачо є учнем 12-го класу Колегіальної чартерної середньої школи у Лос-Анджелесі, Каліфорнії, США.

Diego Camacho is 12th grade student from Collegiate Charter High School of Los Angeles, California, USA.

Вільфредо Барреа

Wilfredo Barrea

Вільфредо Барреа є учнем 11-го класу Колегіальної чартерної середньої школи у Лос-Анджелесі, Каліфорнії, США.

Wilfredo Barrea is 11th grade student from Collegiate Charter High School of Los Angeles, California, USA.

Сью Феррара

Sue Ferrara

Сью Феррара є доктором філософії в галузі публічних комунікацій Університету Меріленд-Коледж-Парк. Вона є колишнім радіорепортером та редактором телевізійних новин різних новинних організацій, у тому числі ABC Новин у Вашингтоні, округ Колумбія.

Сью Феррара проживає в Нью-Джерсі, працює незалежним письменником. Сью Феррара з 2015 р. є членом Шкільної ради Нью-Джерсі.

Sue Ferrara holds a Ph.D. in Public Communications from the University of Maryland-College Park. She is a former radio reporter and television news editor for various news organizations, including ABC News in Washington, D.C.

Sue Ferrara lives in New Jersey where she works as a freelance writer. Sue Ferrara is a New Jersey School Board Member having first been elected in 2015.

Брендон Родрігес

Brandon Rodrigues

Брендон Родрігес навчається на другому курсі Коледжу освіти та соціальних служб Сетон Хол Університету за спеціалізацією «Спеціальна середня освіта та історія». Він студент коледжу в першому поколінні.

Він є наставником, викладачем на заміні, членом Товариства пошани Каппа Дельта Пі, стипендіатом Списку декана та активним волонтером у своїй громаді.

Brandon Rodrigues is a junior at Seton Hall University. He is enrolled in the College of Education and Human Services pursuing a degree in Special Secondary Education and History. He is a first-generation college student.

He is a mentor, substitute teacher, a member of the Kappa Delta Pi Honors Society, Dean List Scholar, and an active volunteer in his community.

Мері Грейс Макнамара

Mary Grace McNamara

Мері Грейс Макнамара, як студентка відмінниця Сетон Хол Університету, навчається на трьох спеціальностях: «Середня освіта», «Історія», «Англійська мова».

Як Президент Консультативної ради студентів програми з відзнакою, Президент історичного клубу Сетон Хол та член Інституту лідерства Буччіно, Мері Грейс віддана своїй академічній спільноті та власному незалежному навчанню.

Завдяки викладанню студентам, приватному репетиторству та розробці навчальної програми для Тенісної та освітньої програми в Ньюарку, Мері Грейс має пристрасть навчати про минуле та сьогодення світу, щоб сприяти прекрасному майбутньому.

Mary Grace McNamara is a Junior Honors Student at Seton Hall University, where she is studying three majors: Secondary Education, History, and English.

As President of the Honors Program Student Advisory Board, President of the Seton Hall History Club, and member of the Buccino Leadership Insititute, Mary Grace is committed to her academic community and her own independent learning.

Through student teaching, private tutoring, and cultivating a curriculum for the Newark Tennis and Education Program, Mary Grace has a passion for teaching about the past and present in the world to promote a beautiful future.

Вівіан Йіман

Vivian Yeaman

Vivian Йіман вивчає політологію, російські та східноєвропейські студії в Університеті Сетон Холл. Він виріс у Нью-Гемпширі. Він старший із п'яти дітей.

Вівіан захоплюється катанням на лижах, походами, вишивкою хрестиком і вивченням інших мов у вільний час.

Вівіан сподівається вступити на службу в армію США після коледжу та продовжити кар'єру в галузі лінгвістики.

Vivian Yeaman studies Political Science, Russian, and East European Studies at Seton Hall University. He grew up in New Hampshire. He is the oldest of five children.

Vivian enjoys skiing, hiking, cross-stitch, and studying other languages in his free time.

Vivian hopes to enlist to the US Army after college and pursue a career in linguistics.

Натан Йост

Nathan Yost

Нейтан Йост, студент старших курсів з відзнакою, навчається в Сетон Хол Університеті за спеціальністю «Фінанси та історія», також займається міжнародним бізнесом.

Він завжди був дуже захоплений історією і любить подорожувати новими місцями, особливо історичними.

Він цікавиться політикою та міжнародними відносинами та розглядає можливість відвідування юридичної школи, щоб вивчати право міжнародної торгівлі після закінчення Сетон Хол Університету.

Nathan Yost is a rising senior Honors student attending Seton Hall University, majoring in Finance and History while also minoring in International Business.

He has always been very passionate about history and loves traveling to new places, especially historical sites.

Nathan is interested in politics and international relations and is considering attending law school to study international trade law after graduating from Seton Hall.

Патрик Курдила

Patryk Kurdyla

Патрик Курдила, як студент-історик, захоплюється роллю етнічної ідентичності у формуванні історичної пам'яті. Його особливо цікавив вплив націоналізму на європейський ландшафт.

Польська спадщина Патрика відіграла важливу роль у його пошуках знань, враховуючи незмінне значення націоналізму для жителів Центральної Європи.

Він хоче зрозуміти, як це виявилось як благом, так і прокляттям для регіону.

Patryk Kurdyla, as a student of history, is fascinated by ethnic identity's role in shaping historical memory. He has been particularly interested in nationalism's effects on the European landscape.

Patryk's Polish heritage has played an important role in his quest for knowledge given nationalism's continued significance for Central Europe's inhabitants.

He wants to understand the ways in which it has proven to be both a blessing and a curse for the region.

Анна Іщук

Anna Ishchuk

Іщук Анна, бакалавр освітньої програми «Регіональні студії», спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії» Київського університету імені Бориса Грінченка, є членкинею Наукового Товариства Факультету права та міжнародних відносин, зокрема SMM-відділу.

Випускниця освітнього проєкту Представництва Європейського Союзу в Україні – EU Study Days.

Окрім світової політики та міжнародних відносин до її кола захоплень входить також художнє та театральне мистецтво.

Anna Ishchuk has a bachelor's degree in the educational program "Regional Studies", specialty "International Relations, Public Communications and Regional Studies" at Borys Grinchenko Kyiv University. She is a member of the Scientific Society of the Faculty of Law and International Relations, in particular the SMM department.

She is a graduate of the educational project of the Delegation of the European Union to Ukraine – EU Study Days.

In addition to world politics and international relations, she is also interested in art and theater.

Владислав Шуточкін

Vladislav Shutochkin

Владислав Шуточкін навчається на 3 курсі освітньої програми «Історія та археологія» Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Науковий інтерес Владислава – це українсько-турецькі відносини кінця XX – початку XXI ст. та історія Османської імперії часів правління Сулеймана Пишного.

Окрім історії формування зв'язків між Україною та Туреччиною та епохою Сулеймана I, до його кола захоплень також входить світова політика та міжнародні відносини.

Vladyslav Shutochkin is studying in the 3rd year of the educational program “History and Archaeology” of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University.

His scientific interest are the Ukrainian-Turkish relations of the late 20th – early 21st centuries and the history of the Ottoman Empire during the reign of Suleiman the Magnificent.

In addition to the history of the formation of ties between Ukraine and Turkey and the era of Suleiman I, his interests also include world politics and international relations.

Ірина Івахненко

Irina Ivakhnenko

Ірина Івахненко, бакалавр освітньої програми «Історія та археологія» Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, заступниця голови Наукового товариства Історико-філософського факультету та членкиня Клубу історичної реконструкції «Спадщина».

Ірина вивчає життя та діяльність українських науковців. Вона цікавиться історією Києва, історією розвитку транспортної інфраструктури міста, міською історією повсякденності.

Своє подальше життя хоче пов'язати з науковою сферою.

Iryna Ivakhnenko has a bachelor's degree in "History and archeology" of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University. She is the deputy head of the head of the Scientific

Society of the History and Philosophy Faculty and a member of the Club of Historical Reconstruction "Spadshchyna".

Iryna studies the life and activities of Ukrainian scholars. She is interested in the history of Kyiv, the history of the development of the transport infrastructure of the city, and the city's history of everyday life. She wants to connect her life with the scientific field.

Ярослав Примаченко

Yaroslav Primachenko

Ярослав Примаченко, бакалавр освітньої програми «Історія та археологія» Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, захоплюється кінематографом, надає перевагу жанрам трилеру та детективу.

Yaroslav Primachenko has a bachelor's degree in "History and archeology" of the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University. He is fond of cinematography, prefers thriller and detective genres.

Божена Школяк

Bozhena Shkoliak

Школяк Божена навчається на другому курсі освітньої програми «Історія та археологія» Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

Божена надає перевагу практичному вивченню археології як науки, виявляє інтерес до дослідження маловідомих сторінок історії України та її діячів.

Божена проходила стажування з оцифрування архівних документів у Меморіальному центрі Голокосту «Бабин Яр». Бере участь у культурно-мистецькому житті Київського університету імені Бориса Грінченка.

Shkoliak Bozhena is studying in the second year of the educational program “History and Archaeology” at the Faculty of History and Philosophy of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Bozhena prefers the practical study of archeology as a science. She shows interest in researching little-known pages of the history of Ukraine and its figures. Bozhena completed an internship in the digitization of archival documents at the “Babyn Yar” Holocaust Memorial Center. She participates in the cultural and artistic life of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Борис Щерба

Borys Shcherba

Борис Щерба, бакалавр освітньої програми «Історія та археологія» Історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка, хоче пов'язати своє подальше життя з науковою сферою або з викладанням історії в школі.

Він захоплюється вивченням англійської мови та івриту. Борис досліджує життя Києва під час нацистської окупації, цікавиться історією та релігією Японії (синтоїзм).

Borys Shcherba has a bachelor's degree in the educational program "History and Archeology" at the History and Philosophy Faculty of the Borys Grinchenko Kyiv University. He wants to connect his future life with the scientific sphere or with teaching history at school.

He is fond of learning English and Hebrew. Borys researches the life of Kyiv during the Nazi occupation and is interested in the history and religion of Japan (Shinto).

Ніна Джиджора

Nina Dzhydzhora

Ніна Джиджора, бакалавр із спеціальності «Східна філологія та переклад (Японська)» Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, виграла конкурс на навчання та дослідницьке стажування в Японії протягом року.

Ніна захоплюється соціолінгвістикою, діалектами та соціолектами, післявоєнною японською літературою XX – XXI ст. Вона писала наукові роботи та кваліфікаційну дипломну роботу саме за цими тематиками.

Nina Dzhydzhora has a bachelor's degree in "Oriental philology and translation (Japanese)" at the Institute of Philology of the Borys Grinchenko Kyiv University. Nina won a competition for a study and research internship in Japan for a year.

Nina is interested in sociolinguistics, dialects and sociolects, post-war Japanese literature of the 20th – 21st centuries. She wrote scientific papers and a qualifying thesis on these topics.

Олена Казіміренко

Olena Kazimirenko

Олена Казіміренко є викладачем Циклової комісії образотворчого мистецтва і дизайну Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка.

Уподобання Олени: графічний дизайн, малювання, прогулянки живописними місцями з фотоапаратом.

Olena Kazimirenko is a teacher of the Cyclic commission of fine arts and design of the Specialized College «Universum». Olena's hobbies are graphic design, drawing, walks in picturesque places with a camera.

Ольга Мусіяченко

Olha Musiiachenko

Ольга Мусіяченко, бакалавр за спеціальністю «Історія» у 2010 р., магістр за спеціалізацією «Історичний туризм» у 2011 р., аспірантка кафедри історії України Київського Університету імені Бориса Грінченка у 2012 – 2016 рр.,

Ольга є викладачем Циклової комісії суспільних дисциплін і правознавства Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка, керівником наукового гуртка «Лабіринт».

Ольга є Головою Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених Київського університету імені Бориса Грінченка з 2017 р., співкоординатором Школи академічної доброчесності Київського університету імені Бориса Грінченка.

Професійний і науковий інтерес Ольги – це історія Києва другої половини XIX – початку XX ст., музичне середовище Києва другої половини XIX – початку XX ст., історико-культурний туризм, розробка маршрутів театралізованих екскурсій.

Ольга є координатором проекту «Бюро театралізованих екскурсій», членом Української спелеологічної асоціації.

Olha Musiyachenko has a bachelor's degree in "History" in 2010, a master's degree in "Historical tourism" in 2011. She is a graduate student of the History of Ukraine Department of the Borys Grinchenko Kyiv University from 2012 to 2016.

Olha is a teacher of the Cycle commission of Social Disciplines and Jurisprudence of the Specialized College "Universum" of the Borys Grinchenko Kyiv University and a Head of the Scientific circle "Labyrinth".

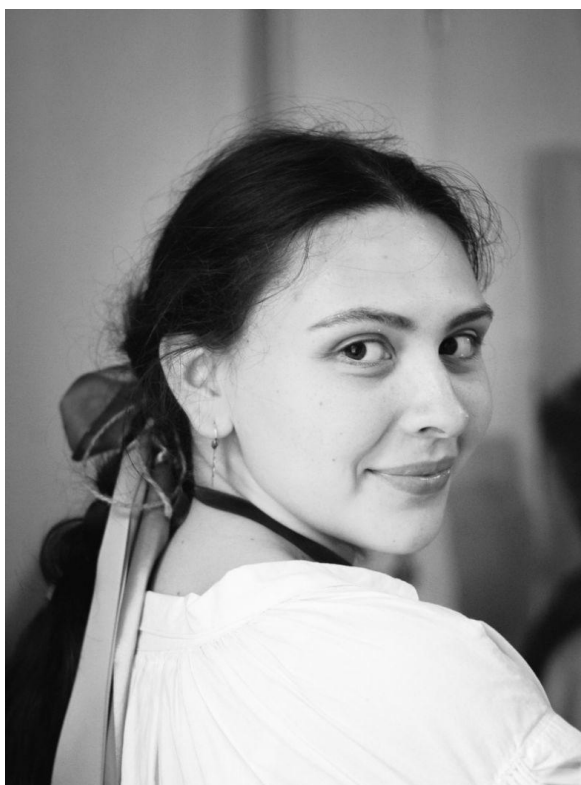
Olha has been the Head of the Scientific Society of Students, Postgraduates, Doctoral Students, and Young Scientists of the Borys Grinchenko Kyiv University since 2017. She is a co-coordinator of the School of Academic Integrity of the Borys Grinchenko Kyiv University.

Olha's professional and scientific interest is the history of Kyiv in the second half of the 19th – beginning of the 20th century, the musical environment of Kyiv in the second half of the 19th – beginning of the 20th century, historical and cultural tourism, development of theatrical excursion routes.

Olha is the coordinator of the "Bureau of Theater Excursions" project, and a member of the Ukrainian Speleological Association.

Дарина Кучережко

Daryna Kucherezhko

Дарина Кучережко, магістрантка першого року навчання спеціальності «Журналістика» Київського університету імені Бориса Грінченка, секретар Наукового товариства студентів, аспірантів, докторантів та молодих вчених Київського університету імені Бориса Грінченка.

Коло наукових інтересів Дарини – це бренд міста як туристичного об'єкта, медіаграмотність, українська література 20 – 30х рр. XX ст.

Дарина вболіває за критичне мислення та популяризацію науки.

Daryna Kucherezhko, a first-year master's student of the “Journalism” specialty of Borys Grinchenko Kyiv University. She is a secretary of the Scientific Society of Students, Postgraduates, Doctoral Students and Young Scientists of the University.

Daryna's research interests include the brand of the city as a tourist object, media literacy, and Ukrainian literature of the 20s – 30s of the 20th century.

Daryna supports critical thinking and the popularization of science.